socialno delo

Fakulteta za socialno delo, Univerza v Ljubljani

letnik **52** – **marec–junij 2013** – št. **2–3**

Izdajatelj
Fakulteta za socialno delo Univerze v Ljubljani
Vse pravice pridržane

Urednik
Bogdan Lešnik

Uredniški odbor
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Tamara Rape Žiberna
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Pomočnik uredništva
Borut Petrovič Jesenovec

In memoriam
Jo Campling

Uredniški svet
Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bojan Dekleva
Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar, Zinka Kolarič
Anica Kos, Blaž Mesec, Zdravko Mlinar
Marija Ovsenik, Jože Ramovš, Tanja Rener
Bernard Stritih, Nada Stropnik

Naslov
Topniška 31, 1000 Ljubljana
tel. (01) 2809260, faks 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si
www.fsd.uni-lj.si/sd

Spletna stran
www.fsd.uni-lj.si/sd

Subvencije
Javna agencija za knjigo Republike Slovenije

Tisk
Tiskarna Pleško, Ljubljana

Naročnina (cena letnika)
za pravne osebe € 75,00
za fizične osebe € 36,22 (študentje € 31,69)

Oblikovanje
Jaka Modic

Vključenost v podatkovne baze
International Bibliography of the Social Sciences
Linguistics & Language Behavior Abstracts
Mental Health Abstracts
Social Planning/Policy & Development Abstracts
Sociological Abstracts
Studies on Women Abstracts

Časopis izhaja dvomesečno, začenši s februarjem.

Vodila, kako pripraviti in predložiti prispevek za objavo, se nahajajo na spletnih straneh časopisa.

TEMATSKA STEVILKA: DRUZBENA GIBANJA

Gostji urednici: Vesna Leskošek, Jelka Zorn

Publisher
University of Ljubljana Faculty of Social Work
All rights reserved

Editor
Bogdan Lešnik

Editorial Board
Lena Dominelli, Srečo Dragoš
Tamara Rape Žiberna
Mojca Urek, Darja Zaviršek

Assistant Editor
Borut Petrovič Jesenovec

In memoriam
Jo Campling

Advisory Board
Gabi Čačinovič Vogrinčič, Bojan Dekleva
Vito Flaker, Andreja Kavar Vidmar, Zinka Kolarič
Anica Kos, Blaž Mesec, Zdravko Mlinar
Marija Ovsenik, Jože Ramovš, Tanja Rener
Bernard Stritih, Nada Stropnik

Address
Topniška 31, 1000 Ljubljana, Slovenia
phone (+386 1) 2809260, fax 2809270
socialno.delo@fsd.uni-lj.si
www.fsd.uni-lj.si/sd eng

Web site
www.fsd.uni-lj.si/sd_eng

Subventions
Slovenian Book Agency

The Journal is issued bimonthly.

Guidelines for authors are published
on the Journal's web pages.

SOCIALNO DELO, Vol. 52, Issue 2–3
(March–June 2013)

SOCIAL MOVEMENTS
Guest editors: Vesna Leskošek, Jelka Zorn

SELECTED CONTENTS

101 Vesna Leskošek – Importance of social movements for social work
113 Michael Lavalette – Popular social work, official social work and social movements
129 Petra Videmšek – Influence of social movements on social work development in Slovenia
139 Srečo Dragoš – Form of social movements?
157 Marta Gregorčič – Producing struggles of self-organized communities - potencias
169 Jelka Zorn – Right to move(ment)
222 English abstracts

SOCIALNO DELO V GIBANJU

Družbena gibanja, ki združujejo in mobilizirajo uporabnike in uporabnice socialnih storitev, imenujemo uporabniška gibanja. Vednost, ki izhaja iz osebnih izkušenj ljudi, ki so dolgotrajni uporabniki zdravstvenih in socialnih služb, so pri nas najprej razvijale skupine na področju duševnega zdravja (antipsihiatrično gibanje) in feministične skupine. Nezadovoljstvo uporabnikov in uporabnic psihiatričnih storitev in žensk, ki so doživljale nasilje, je bilo od sredine osemdesetih let 20. stoletja tema, ki je združevala uporabnike/uporabnice, raziskovalce/raziskovalke in kritično usmerjene socialne delavce/delavke. V istem času si je svoje mesto v javnem diskurzu izbojevalo tudi gejevsko in lezbično gibanje. To ni uporabniško gibanje, si pa prizadeva odpraviti heteronormativno ureditev institucij in heteronormativna pričakovanja, s katerimi je prežeta celotna družba. V sredini devetdesetih let se je kritičnemu pogledu na družbene odnose in socialne službe pridružila še skupina mlajših intelektualcev z ovirami, združenih v društvo YHD. Eksplicitno ali implicitno vsa uporabniška gibanja razkrivajo in kritizirajo medicinski model obravnave ljudi (to je model, ki ljudi individualizira, išče v njih napake, rešitve vidi v popravljanju in prilagajanju posameznikov in posameznic, prezre kontekst, zanemarja strukturne vzroke izključenosti, ovir, revščine ipd.).

Teme, ki jih uporabniška in druga gibanja pri nas in v svetu obravnavajo, so: priznanje oziroma spoštovanje raznovrstnosti, krepitev moči, zagotavljanje kakovostnih storitev, ki temeljijo na perspektivi uporabnikov in uporabnic socialnih služb (dezinstitucionalizacija), ter zahteva po pravični razporeditvi bogastva. Gibanja vidijo temeljni izvir problemov tako v kapitalistični ureditvi in zlasti njegovi neoliberalistični različici kot v pokroviteljskih odnosih.

V zadnjih 15 letih, vsaj od protesta v Seattlu leta 1999, pa se je zavedanje, da imajo ljudje pravico *zahtevati* pravice in da sta pri tem mednarodno povezovanje in solidarnost ključna, še povečalo (Annetts *et al.* 2009). Koncept politike identitet je zamenjal koncept multitude, ki je politični subjekt v uporu brez meja. Politika identitet namreč deli ljudi glede na njihov življenjski slog in individualna prepričanja, politična ideja multitude pa povezuje različne ljudi in družbene skupine v skupnem odporu proti diskriminirajočim dispozitivom oblasti.

V zadnjem obdobju, ki ga zaznamujeta finančna in politična kriza in v katerem se tudi v državah Evropske unije revščina povečuje, smo priče ukrepom krčenja države blaginje in govorom o javnem sektorju kot strošku. Revščina se veča z razgradnjo pravic do stanovanja, zaposlitve in pokojnine. Hkrati se krčijo sredstva, število upravičencev do socialnih storitev in transferjev pa se zmanjšuje. Ljudje naj bi od zdaj svoje stiske reševali v družinah, s pomočjo dobrodelnosti in storitev na trgu. Ta govor je nadomestil nekdanji konsenz, da morajo biti službe socialnega varstva in socialni transferji na voljo vsem, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje oziroma se znajdejo v stiski (Ferguson, Lavalette 2013).

Krčenju javnega sektorja so podvrženi ne le uporabniki in uporabnice javnih storitev, ampak tudi zaposleni, torej tudi socialni delavci in delavke. Socialno delo postaja

odvečno, kot se kaže v povečevanju nadzora in birokratizaciji socialnih služb, ukinjanju ali krčenju programov, nižanju plač zaposlenim, izgubljanju delovnih mest ipd. Tako se socialni delavci in delavke lahko znajdejo v položaju brezposelnih, izkoriščanih in izključenih, torej v položaju uporabnikov socialnih storitev. V Grčiji, ki so jo varčevalni ukrepi brutalno razdejali, se je drastično poslabšanje položaja in poklicnega statusa socialnih delavk in delavcev že zgodilo. Omenjeno razvrednotenje socialnega dela ima dve plati; povzročilo je namreč tudi odpor socialnih delavk in njihovo radikalizacijo.

V Grčiji so bili v devetdesetih letih socialni delavci in delavke del srednjega razreda s stalnimi zaposlitvami. V zadnjih nekaj letih, ob zaostrovanju varčevalnih ukrepov, pa grškim socialnim delavkam in delavcev grozi množična brezposelnost; njihov poklicni status se je tako poslabšal, da so postali zaposleni revni in neredko brez socialodelovnih zadolžitev (ukinjanje socialnodelovnih projektov, izguba nadzora nad delom, kopičenje administrativnih nalog ipd.) (Ioakimidis, Teloni 2013).

Obubožanje socialnih delavk in s tem sprememba njihovega družbenega položaja sta vplivala na spreminjanje zavezništev in poklicne usmerjenosti: od prejšnjih zaveznikov države in politično »nevtralnih« delavcev in delavk do vse večjega identificiranja z uporabniki služb in drugimi, ki se bojujejo za preživetje. V pol stoletja, od kar v Grčiji obstaja poklic strokovne socialne delavke, so pred kratkim prvič kolektivno podprli proteste in se jim tudi pridružili: Grška zveza socialnih delavk (sicer znana po svojem elitizmu in konzervativizmu) je podprla splošne stavke v državi. Politiko stroke pa je resnično spremenila kolektivna odločitev socialnih delavk in delavcev na lokalni ravni za sodelovanje v civilnih nepokorščinah.

Ioakimidis in Teloni (2013) opišeta dva primera. Prvi se nanaša na situacijo, v kateri je leta 2011 vlada uvedla poseben davek na vsakega prebivalca brez upoštevanja gmotnega stanja gospodinjstev in se pri tem odločila, da veže plačilo tega davka na račune za elektriko. Seveda je bilo tveganje, da revna gospodinjstva zato ostanejo brez elektrike, veliko. Po silnem nasprotovanju mnogih, tudi organizacij, ki se ukvarjajo z varovanjem človekovih pravic, se je vlada odločila, da bo ukrep nekoliko »omilila«. Načrtovali so oblikovanje posebnih komisij, ki bi obiskale domove tistih, ki računov niso mogli poravnati, in odločile, ali naj jim elektriko odklopijo ali ne. Te komisije naj bi sestavljali po en policist, davčni uradnik in socialna delavka. Upor socialnih delavk proti taki zadolžitvi je bil sprva spontan, kmalu pa je prešel v kolektivno odločitev o nesodelovanju, saj

> socialne delavke in delavci delajo *skupaj z* najranljivejšimi v družbi in ne *proti* njim. (*ibid.*: 43).

Podporo socialnim delavkam in delavcem, ki bi zavrnili sodelovanje v komisijah, je ponudil sindikat javnih uslužbencev, ki je ostro nastopil proti taki obdavčitvi nasploh. Žal tudi siloviti odpor lokalnih javnih delavcev in delavk ni prisilil vlade, da ukrep v celoti opusti, seveda pa ga ni bilo mogoče izvesti na način, ki bi v zatiranje revnih vpletel socialne delavce. Zato omenjeno akcijo nepokorščine socialne delavke in delavci vidijo kot prvi uspešni kolektivni upor v zgodovini profesionalnega socialnega dela v Grčiji (*ibid.*).

Naslednji uspešni kolektivni upor socialnih delavk in delavec pa se je zgodil leta 2012. Tedaj je Ministrstvo za notranje zadeve v sodelovanju z neonacistično skupino Zlata zarja naročilo lokalnim oblastem, naj posredujejo podatke o negrških otrocih, ki so vključeni v vrtce. V Grčiji so namreč vrtci postali izjemno preobremenjeni, veliko otrok ni dobilo mesta in nekateri politiki so pomislili, da bi otroke priseljencev izključili iz vrtcev in s tem zagotovili mesta grškim otrokom. Javni delavci in delavke na lokalni ravni (tudi socialne delavke v vrtcih) so se spet povezali: tako zahtevo so opredelili kot rasizem in zavrnili sodelovanje (*ibid.*: 45).

Primera kažeta, da odvečnost in izkoriščanje socialnih delavk in delavcev nista edini rezultat varčevalnih ukrepov v javnem sektorju, kajti hkrati gre tudi za spreminjanje paradigme socialnega dela. Socialne delavke in delavci morajo nedvoumno zavzeti stališče in se ukvarjati s političnimi vprašanji izvora zatiranja, ne pa se

ukvarjati z upravljanjem vedenja revnih. Kriza nam kaže, da je potrebna rekonceptualizacija prakse in teorije socialnega dela. Viri rekonceptualizacije so lahko zgodovina radikalnega socialnega dela, mednarodno povezovanje in razvijanje alternativnih in kolektivnih metod organiziranja blaginje. Neoliberalizem individualizira tako uporabnike socialnih služb kot socialne delavke. Socialno delo pa naj bi delovalo prav v nasprotni smeri, spodbujalo naj bi kolektivno mobilizacijo in v tem videlo del rešitve (Ferguson, Lavalette 2013).

Eno od geografskih območij učenja je gotovo Latinska Amerika (glej članek Marte Gregorčič v tej številki), saj so tam brutalnost neoliberalnih ukrepov občutili že v sedemdesetih letih 20. stoletja. Temu so sledili različni načini odpora in ustvarjanja skupnosti brez tržnih, hierarhičnih in pokroviteljskih odnosov.

Ob razmišljanju o kolektivnem delovanju in gibanjih se sprašujeva, kaj vpliva na to, da se posameznice in posamezniki odločijo upreti ukrepom, ki poglabljajo družbeno nepravičnost. Z drugimi besedami, kaj motivira in mobilizira ljudi, da delujejo, da se javno izpostavijo in morda tvegajo svoj položaj? Kaj jih pripravi do tega, da si rečejo »to, kar vidim, ni le nepravično, ampak tudi nevzdržno«? Številni namreč prepoznajo krivice, vendar ne storijo ničesar. Številni so revni in razlaščeni, a upor ni samoumeven. Nezadovoljstvo z obstoječimi odnosi in političnoekonomskim redom torej ni edini motor družbenih gibanj, potrebujemo vsaj še pogum in občutenje starega feminističnega gesla »osebno je politično« na lastni koži.

Jelka Zorn, Vesna Leskošek

Annetts, J., Law, A., McNeish, W., Mooney, G. (2009), *Understanding welfare social movements*. UK: The Policy Press, Social Policy Association.

Ferguson, I., Lavalette, M. (2013), Crisis, austerity and the future(s) of social work in the UK. *Critical and Radical Social Work*, 1, 1: 95–110.

Ioakimidis, V., Teloni, D. D. (2013), Greek social work and the never-ending crisis of the welfare state. *Critical and Radical Social Work*, 1, 1: 31–50.

Vesna Leskošek

POMEN DRUŽBENIH GIBANJ ZA SOCIALNO DELO

UVOD

Družbena gibanja so ena od oblik izražanja kolektivnega glasu, ki ima dolgo in pestro zgodovino. Raznovrstnosti v družbi (življenjski slogi, spolne identitete, etničnost ipd.) so pomembne za družbeno participacijo, saj so ljudje aktivno udeleženi le, če so med seboj enakovredni in njihovi statusi niso ovire za aktivnost. Viri družbenih razlik (razen razreda) so zato pomembna podlaga za politično akcijo. Spremembe lahko pridejo od zgoraj, od politikov ali političnih strank, v obliki ideološke mobilizacije. Lahko pa pridejo od spodaj, generirajo pa jih družbena gibanja, ki so drugačna oblika politične mobilizacije ter vir individualne in kolektivne identitete (Bilton *et al.* 1996).

Gibanja imajo svoje značilnosti in načine delovanja in po njih se razlikujejo od drugih oblik javnega delovanja, kot so politične stranke, nevladne organizacije, skupnostne pobude ali državne institucije. Za gibanja je značilno kolektivno vedênje, delujejo na način kolektivnih akcij, so politična, delujejo zunaj institucionalnih državnih struktur, sposobna so mobilizirati velike množice, vendar ne delujejo na enoten način. Med seboj se razlikujejo po oblikah organiziranosti, načinih vodenja, po načinih delovanja, namenih, ciljih, trajnosti delovanja in končnih rezultatih.

Kolektivne akcije za izražanje nasprotovanja družbenemu redu so se pojavljale že pred francosko in rusko revolucijo in jih lahko prepoznamo v uporu proti moči prevladujočih institucij (Snow et al. 2004: 3). Religijska gibanja, kot so skakači, bičarji, mučenci, metači, prekrščevalci in novi štiftarji, so nastajala zaradi nezadovoljstva s takratno Rimskokatoliško cerkvijo, ki je pridigala skromnost, pokornost in vzdržnost, sama pa se je pehala za premoženjem in živela razvratno. Tako je nastalo tudi reformacijsko gibanje in v temelju spremenilo cerkveni red (Lenard 1922, Rozman 1926). Tudi kmečki upori so pomemben del slovenske zgodovine. Kmetje so se uprli fevdalnemu družbenemu redu, ki je temeljil na absolutni moči aristokracije in je povzročal bedo, ponižanje in smrti kmečkega prebivalstva (Koropec 1975). Osemnajsto in devetnajsto stoletje sta čas narodnih gibanj in poskusov ločitve od Avsto-Ogarske, 20. stoletje pa je prineslo feministično, mirovno, delavsko, ekološko in druga osvobodilna gibanja, ki so pomembno vplivala na družbeno dogajanje in na razvoj demokracij povsod po svetu. V zadnjih desetletjih govorimo o novih družbenih gibanjih; spoprijemajo se z zelo spremenjenim svetovnim redom, z novo globalno, nacionalno in lokalno bio- in geopolitiko[1].

V članku se bom osredotočila na te značilnosti družbenih gibanj, ki so sicer pogosto teoretizirane, vendar so redko povezane s socialnim delom. Zanima me, zakaj so gibanja oblika delovanja, ki spremlja socialno delo že od začetka, ko je na pojav socialnega dela odločilno vplivalo delavsko in feministično gibanje, in kakšno mesto ima aktivizem v socialnem delu.

[1] Izraz biopolitika uporabljam v Foucaultovem pomenu kot moč državne oblasti za obvladovanje fizičnih in političnih teles populacije. Geopolitiko uporabljam v tradicionalnem pomenu povezave med politično močjo in geografskim območjem; to ni zgolj teritorialno, temveč gre za evolucijo raznovrstnosti območij, ki so rezultat človekovega delovanja.

TEŽAVE Z DEFINIRANJEM

Touraine (1977, 1981) poudarja pomen, ki ga sodobne družbe dajejo aktivizmu za dosego nekih ciljev. Meni, da so sodobne družbe označene z zgodovinskostjo (*historicity*). To je pogled, po katerem znanje o družbenem napredku uporabljamo zato, da se preoblikujejo družbene razmere naše eksistence. Na primer, znanje o neenakostih lahko sproži gibanje za človekove pravice, ki zagotavljajo dostojno življenje vsem ljudem. Touraine meni, da družbena gibanja niso neracionalni odgovori na neenakosti, saj razvijajo poglede, prepričanja o naravi teh neenakostih in iščejo odgovore, kako jih premagati. (*Cf.* Giddens 1993: 645)

Družbena gibanja so fluidna tvorba s številnimi pojavnimi oblikami, zato so opredeljena večinoma zelo ohlapno (*op. cit.*: 642). Termin je najprej uporabil Henri de Saint-Simon v Franciji ob prelomu iz 18. v 19. stoletje, da bi označil gibanja družbenih protestov, ki so se pojavila v Franciji in so se pozneje razširila v druge države. Pojavili so se novi politični akterji, ki so se upirali obstoječemu stanju, tako so družbena gibanja postala ključen element žive demokracije (Marshall 1994: 489).

Zaradi raznovrstnosti in fluidnosti družbenih gibanj mora biti definicija široka, da zajame vse pojavne oblike. Obstaja konsenz o osnovnem namenu gibanj, in sicer gre za organiziran poskus pomembnega števila ljudi, da spremenijo (ali se upirajo spremembi) določen vidik družbe (op. cit.: 94) ali družbo v celoti.

Največji poudarek gibanj je na aktivizmu pri doseganju ciljev (Giddens 1993: 645). Gre za kolektivno delovanje, da bi ustvarili in zagovarjali skupni interes ali branili skupni cilj s kolektivno akcijo in zunaj sfere vzpostavljenih institucij. Delujejo zunaj regularnih političnih kanalov družbe, vendar lahko kot interesne skupine posežejo globoko na področje politične moči (*op. cit.*: 642).

Blumer trdi, da gre pri gibanjih za vzpostavljanje novega načina življenja. Izhaja iz prepričanja, da gibanja nastajajo zaradi postopnih in splošno razširjenih sprememb v vrednotah, ki jih imenuje »kulturni premiki« (Blumer 1995: 60). Gre za splošne premike v idejah ljudi o samih sebi, o njihovih pravicah in življenjskih razmerah. Sčasoma lahko veliko ljudi razvije nove poglede na to, do kakšne življenjske ravni so upravičeni. Nastaja potreba po novem setu vrednot, te pa vplivajo na to, kako ljudje gledajo na lastno življenje. Primeri so npr. nove vrednote zdravja, svobodno izobraževanje, emancipacija žensk, novi pogledi na otroke, na znanost in znanstvena spoznanja. Zgodi se, da novo razumevanje samih sebe ne ustreza več dejanskemu življenju. Ljudje pridobijo nove poglede, interese in postanejo občutljivejši, zato lahko doživljajo nezadovoljstvo na področjih, na katerih ga prej niso (*op. cit.*). Vendar se gibanja vzpostavljajo ne le za pridobivanje nečesa novega, temveč tudi za obrambo standardov življenja, ki so jih ljudje že imeli, pa jih zaradi različnih razlogov lahko izgubijo – to je relevantno predvsem za zdajšnji čas.

Družbeno gibanje se lahko pojavi brez posebnega povoda. Lahko povzroči napetosti in se ne le odziva nanje (Giddens 1993: 642). Kriesi (*et al.* 1995) pojasnjuje pojav novih družbenih gibanj kot zvezo s postopno, toda temeljito transformacijo konfliktne strukture sodobnih družb, ki marginalizirajo (ali ignorirajo) stara družbena razlikovanja ali pa povzročajo, da postanejo nerelevantna. Pojav novih družbenih gibanj zato lahko pomeni novo fazo moderne ali pa celo kvalitativni preskok onstran modernosti.

Heberle (1995) pravi, da je nastanek družbenega gibanja znak nesoglasja z obstoječim družbenim redom. Družbeni red je mogoč, ko osnovne vrednote in temeljne norme sprejemajo vse skupine, in če določene vrednote in kode spoštujejo tudi tisti, ki jih ne jemljejo za svoje. Družbena gibanja lahko torej pod določenimi pogoji predstavljajo nevarnost za družbeni red. Če dominantna manjšina na oblasti ne želi sprejeti sprememb, se bodo te morale zgoditi z akcijo drugih skupin, ki se povežejo in tako nastane družbeno gibanje. V takšnih situacijah družbena gibanja z mobilizacijo množic varujejo družbo pred razpadom, ker se borijo za družbene spremembe, ki so v korist vseh. Represija lahko povzroči zgolj visoko stopnjo konformnega vedenja ali konflikt, ki lahko preide v nasilje, celo vojne. Konflikt je družbenim

gibanjem imanenten in je gonilo napredka, vprašanje je le, kako se manifestira, kako ga razume oblast. V družbah, v katerih gre za močan občutek skupnosti, oblast ne razume svobodnega in javnega izražanja različnih mnenj kot nevarnega za družbeni red, če so nosilci različnih mnenj pripravljeni poslušati in pošteno razpravljati (Heberle 1995).

Podobno lahko obstaja več družbenih gibanj znotraj iste države. Vendar le, če se spoštujejo kot člani širše družbe in so med seboj pripravljeni razpravljati in iskati skupne rešitve. To je možno toliko časa, dokler se politična akcija razume kot sredstvo in ne kot cilj (Heberle 1995).

ZNAČILNOSTI DRUŽBENIH GIBANJ

Neil Smelser (1963) razlikuje šest pogojev za nastanek kolektivne akcije na splošno in za družbena gibanja posebej (*cf.* Giddens 1993: 643–647):

1. Strukturna koristnost (posledičnost, uporabnost) se nanaša na splošne družbene razmere, ki omogočajo ali ovirajo oblikovanje različnih družbenih gibanj.
2. Strukturne napetosti se nanašajo na napetosti, ki ustvarjajo konfliktne interese v družbi. Negotovost, anksioznost, dvoumnosti ali neposredni spopadi zagovornikov različnih ciljev so izrazi takšnih napetosti. Viri napetosti so lahko splošni ali pa specifični za določeno situacijo.
3. Generalizirana prepričanja: družbena gibanja se ne razvijejo preprosto kot odzivi na anksioznost ali sovražnost. Oblikuje jih vpliv različnih ideologij, ki ustvarjajo nasprotovanja in stiske. Ideologije predlagajo izhodišča za akcije, ki naj bi odstranile ta nasprotovanja in stiske.
4. Povodi so dogodki ali incidenti, ki sprožijo direktno akcijo tistih, ki so vključeni v gibanje.
5. Če kombiniramo te štiri pogoje, lahko povzročijo tudi cestne nemire ali izbruhe nasilja (kaotično vedênje), ne sprožijo pa nujno oblikovanja družbenega gibanje. Obstajati mora koordinativna skupina, ki nastane, da bi vodila ali spodbudila akcijo. Da bi družbeno gibanje lahko obstajalo, so potrebni vodstvo in sredstva za redno komunikacijo med udeleženci, potrebna je tudi oblika financiranja in materialnih sredstev.
6. Način, na katerega družbeno gibanje obstoja ali se razvija, je zelo odvisen od delovanja družbenega nadzora. Vladajoče avtoritete lahko intervenirajo z uporabo nasilja in postavljanjem ovir, to pa je pogosto spodbuda za nastanek družbenih gibanj.

Raznovrstnost gibanj se kaže tudi v njihovi organiziranosti in strukturiranosti. Večinoma imajo obliko organizacije in stopnjo kontinuitete, ki sta značilni predvsem za dalj časa trajajoča gibanja. Feminizem, na primer, je gibanje, ki ima več kot stoletje dolgo tradicijo in je strukturirano, vendar še vedno tudi gibanje za družbene spremembe, ker so cilji gibanja v velikem delu sveta neuresničeni. Gibanja lahko delujejo tako, da so organizirana v manjše organizacije z različno stopnjo samostojnosti, redkeje pa se obstoječe organizacije formirajo v gibanje. (*Op. cit.*: 642).

Pogosteje namenoma nasprotujejo že vzpostavljenim organizacijam, včasih pa so v nasprotju z drugimi gibanji, ki se zavzemajo za nasprotujoče spremembe. Tak primer bi lahko bili gibanje za spremembe družinskega zakonika (o njih smo leta 2012 glasovali na referendumu) in gibanje proti tem spremembam. Trčili sta se dve gibanji, ki sta imeli povsem nasprotujoča cilja. Eno je spremembe zahtevalo, drugo pa jih je preprečevalo, da bi ohranili tradicionalno razumevanje družine v skladu z verskimi prepričanji članov in članic gibanja. Gibanje proti spremembam družinskega zakonika je bilo tesno povezano z Rimskokatoliško cerkvijo in nekaterimi političnimi strankami. To je dober primer za opis naslednje značilnosti gibanj. Giddens (*ibid.*) navaja, da so meje med družbenimi gibanji in formalnimi organizacijami včasih zabrisane. Ni jih vedno mogoče ločiti od interesnih skupin ali skupin pritiska. Tako bi lahko celo podvomili o uvrstitvi nasprotnikov družinskega zakonika v gibanja, saj so prej delovali kot interesna skupina, ki se je oblikovala proti spremembi in pri tem bolj kot s splošno javnostjo ustvarila koalicijo z versko institucijo in političnimi strankami.

Nekatera gibanja delujejo v zakonskih okvirih držav, druga so ilegalna ali podzemne

skupine (*ibid.*). Včasih so bile stavke delavcev ilegalne, sčasoma pa je delavsko gibanje doseglo spremembe zakonodaje in s tem tudi legalen položaj sindikatov. Čeprav se moramo zavedati, da se tudi v sedanjem času nenehno srečujemo s poskusi diskreditacije delavskega gibanja in sejanja dvoma o legalnosti njegovega delovanja. Dosežene pravice torej niso zagotovljene za vedno, vedno znova jih je treba zahtevati in ohranjati doseženo.

Cilji so lahko zelo preprosti ali pa globalni. Pod širokim okriljem družbenega gibanja lahko delujejo manjše organizacije, ki lahko delujejo zelo neodvisno in včasih povzročajo zmedo ali konflikte v samem gibanju (Marshall 1994: 490). Navadno si določijo cilje in oblikujejo interese, vedno pa imajo stališča in ideje, čemu nasprotujejo. Družbena gibanja so ne le spontan odziv na neenakosti in krivice, temveč razvijajo poglede in strategije, kako bi jih premagali (Giddens 1993: 642–648).

Družbena gibanja motivacijsko moč dobivajo na eni strani iz obstoječih oblik življenja in na drugi strani iz želja in upanj po novi obliki oz. načinu življenja. Na začetku so družbena gibanja slabo organizirana in amorfna, kolektivno vedenje je preprosto in mehanizmi interakcije so elementarni in spontani. Ko se gibanje razvija, začne prevzemati značilnosti družbe. Prevzame organizacijo in obliko, telo navad in tradicij, vzpostavi vodstvo, opravi delitev dela, določi družbena pravila in vrednote, skratka, razvije kulturo, socialno organizacijo in nove sheme življenja (Blumer 1995: 61–63).

Gibanja lahko delimo na splošna in specifična. Splošna so neorganizirana, imajo splošen cilj (npr. večja pravičnost), nimajo jasnega članstva, nihče jih ne vodi. Splošna gibanja so občasna, dobijo polet v določenem trenutku in ga potem izgubijo. Na določenem področju zmagajo, na drugem izgubijo. Napredek po navadi ni sorazmeren z vloženo energijo. Primer splošnega gibanja je gibanje za alterglobalizacijo. Bilo je zelo aktivno od začetka novega tisočletja, vendar ne ves čas enako intenzivno. Danes ga skorajda ni zaznati na globalni ravni, vendar so se iz tega širokega gibanja generirale množice manjših, bolj lokalnih skupin in zdaj delujejo bolj na ravni nacionalnih držav, čeprav so med seboj dobro povezane.

Specifična družbena gibanja imajo bolje definiran cilj, znano in sprejeto vodstvo, organizacijo in strukturo in «zavest o nas», skupne vrednote, filozofijo in pričakovanja (*op. cit.*: 63). Za člane so značilne lojalnost, medsebojna povezanost in tudi delitev dela. Vse to razvijejo v daljšem času in ne takoj po nastanku, zato se njihove značilnosti razlikujejo glede na čas trajanja. Imajo različna obdobja (*op. cit.*: 65–74):

1. Agitacijsko (motivacijsko) obdobje: najpomembnejše je na začetku gibanja, ker opozarja na svoj namen in cilj ter želi pridobiti čim več privrženk in privržencev, ker je množičnost ključna. Namen je tudi prebuditi interes ljudi in jih aktivirati, da bi razmišljali o zahtevah in se zanje zavzemali.
2. Razvoj skupnega duha (esprit de corps): gre predvsem za občutek pripadnosti, da smo povezani z drugimi, s katerimi se bojujemo za prave ideje v skupnem boju. Ustvarjata se tovarištvo ter občutek sprejetosti in sproščenosti kot nasprotje občutjem tujosti, odtujenosti in nepremostljive drugačnosti, ki so značilna za sedanji čas individualizma. Gre za medsebojno navdihovanje in spodbujanje, saj omogočata skupno akcijo.
3. Razvoj skupne morale: gre za ustvarjanje skupne volje in vzdržnosti kolektivne akcije; skupna morala utrjuje pripadnost in zagotavlja delovanje gibanja. Morala temelji na treh vrstah prepričanj: na prepričanju o vrlini samega namena gibanja, da bo dosežen cilj izboljšal, kar je nepravičnega, napačnega, zlorabljajočega. Potem je pomembno verjetni, da bo cilj zagotovo dosežen, ker gre za pravično gibanje, ki ni sebično in je zato moralno samo po sebi. Če pravica obstaja, potem bo gibanje zmagalo, čeprav se bo moralo zagrizeno bojevati. Zadnje je prepričanje, da ima gibanje poslanstvo. Ovire so zato spodbude za nadaljevanje in dodajanje novega zagona gibanjem.
4. Razvoj ideologije: da bi se gibanje lahko upiralo kritikam od zunaj, mora razviti svojo ideologijo. To sestavlja najprej sklop kritik in nasprotovanj obstoječim razmeram, potem oblikuje zahteve, ideje in doktrine (tudi mite

in utopije) o tem, kako bi moralo biti. Razviti mora tudi vrsto argumentov in predpostavk, s katerimi zavrača in odbija kritike in s katerimi opravičuje svoj obstoj. Razviti mora vrsto prepričanj o svojem delovanju, taktiki, politiki delovanja in praktičnih organizacijskih zadevah, ki so drugačne od prevladujočih, institucionalnih načinov delovanja.

5. Razvoj strategij delovanja: te se osredotočajo na pridobivanje privrženk in privržencev, na načine, kako jih ohraniti in na doseganje ciljev. Taktike se vedno prilagajajo specifičnim ciljem gibanja, pa tudi situaciji, v kateri se odvija. Zato ne gre pričakovati, da se bodo taktike, ki so jih uporabili nekje drugje, izkazale za uspešne v povsem drugačnem okolju.

TIPOLOGIJA DRUŽBENIH GIBANJ

Zgodnja tipologija družbenih gibanj, ki jo je razvil David F. Aberle, razvršča družbena gibanja v dve skupini glede na (*cf.* Marshall 1994: 94):

1. fokus spremembe, ki jo želimo doseči (družba ali posameznik),
2. količino spremembe (delna ali v celoti).

Iz te klasifikacije so nastale štiri kategorije gibanj (Giddens 1993: 643):

1. transformativna gibanja imajo cilj preoblikovati celotno družbo,
2. formativna imajo namen spremeniti le omejen del obstoječega družbenega reda,
3. odrešilna želijo ljudi voditi stran od koruptivnega načina življenja,
4. alternativna želijo spremeniti le določeno navado posameznega člana.

Prvi dve se nanašata na spremembe družbe, drugi dve pa na spremembe vedênja posameznika.

Blumer (1995: 74–83) klasificira gibanja v te sklope:

Reformno (tudi sistemsko) in revolucijsko (antisistemsko) gibanje delujeta za spremembo družbenega reda in institucij. Obe sta dolgoročni. Razlikujeta se v pomembnosti ciljev: reformna se nanašajo na specifično fazo ali določeno področje obstoječega družbenega reda. Revolucionarna želijo spremeniti celoten družbeni red. Iz tega sledi razlika v prednostnem polju napada. Reformisti sprejemajo osnovne predpostavke družbenega reda, v katerem delujejo, revolucionarji pa ne. Tretja značilnost je v tem, da lahko reformistična gibanja uživajo večji ugled, ker ne zamajejo temeljev družbe, ampak prikažejo kot problematičen le del in tako sebe vzpostavijo kot moralne subjekte s pravičnimi cilji (npr. ekološka gibanja). Pri tem lahko dobijo podporo obstoječega institucionalnega sistema družbe. Nasprotno pa revolucionarna gibanja naletijo na odpor institucij, proti katerim se bojujejo. Ne le, da doživijo odpor institucij, tudi sami jih ne želijo uporabljati, zato je njihovo delovanje precej oteženo. Iz tega izhaja naslednja razlika, ki se nanaša na različne taktike in poti delovanja. Reformna gibanja želijo vplivati na javno mnenje o področju svojega boja, revolucionarna pa želijo ljudi spreobrniti, da bi lahko postala bolj množična. Zato se reformna gibanja ne trudijo krepiti zapostavljenih, zatiranih skupin ljudi, čeprav je lahko točka boja prav njihov položaj, temveč svoje delovanje usmerijo v pridobivanje simpatij srednjega razreda, ki ima več družbene moči, zato je lahko pričakovati večje uspehe. Revolucionarna gibanja pa želijo pridobiti v svoje vrste prav zatirane, zapostavljene, zato so ta gibanja po navadi gibanja nižjega ali delavskega razreda. Reformno in revolucionarno gibanje se torej razlikujeta v svojih funkcijah. Prvo se osredotoča na spremembo partikularnih vrednot, ki se nanašajo na izpostavljeni problem, revolucionarna gibanja pa se osredotočajo na ustvarjanje močne in nekompromisne skupine, ki bo zastopala precej drugačne vrednote.

Ekspresivna gibanja ne želijo sprememb družbenega reda ali sprememb v institucijah. Gre za ekspresivno vedênje, ki lahko vpliva na posameznike ali na značaj družbenega reda. Takšna so npr. verska in modna gibanja. Prva imajo za cilj spreobrnitev ljudi, da bi pripadali določeni religiji. Druga se ne nanašajo na modno industrijo, temveč na navade, ki so značilne za določene elite in jih ta elita želi ohraniti, da se lahko razlikuje od drugih. Primer so lahko navade meščanstva, ki jih posnemajo malomeščani, da bi se približali zgornjemu sloju. Vendar meščanstvo te navade opusti, ker ne zagotavljajo več razlikovanja, in ustvari

nove navade, ki znova vzpostavijo hierarhijo. Modna gibanja nimajo nobene povezave s prej omenjenimi gibanji, saj jih ne zanima niti sprememba javnega mnenja, niti pridobivanje simpatizerjev, niti ustvarjanje skupnega duha ali morale. Vendar pa so ta gibanja pomembna, ker vzdržujejo družbeni red, ustvarjajo poglede na kulturo in tako vplivajo na vedênja ljudi.

Oživitvena (preporodna) in nacionalistična gibanja imajo mešan značaj. V prvih ljudje idealizirajo preteklost, ohranjajo to idealistično sliko preteklosti in želijo sodobno življenje oblikovati po svojih idealiziranih podobah. Po navadi so odziv na frustriranost, na izgubo samospoštovanja. Ker sedanjost ali prihodnost ne zagotavlja, da bodo živeli dostojno življenje, se vračajo v preteklost, a ta je popačena, idealizirana. Imajo skorajda religiozen značaj. Tudi pri nacionalističnih gibanjih je preteklost poveličevana. Samospoštovanje želijo povrniti z navezavo na skupino, s katero se identificirajo, v našem primeru na narod. Skupino idealizirajo in vzpostavljajo tako, da ustvarijo hierarhično razliko do tistih, ki po njihovem mnenju ne sodijo v to skupino. Druge razvrednotijo, da določijo lastno vrednost.

GIBANJA IN FORMALNE INSTITUCIJE ALI POLITIČNE STRANKE

Eno pomembnejših izhodišč pri preučevanju družbenih gibanj je vprašanje razmerja do političnih strank in prevladujočih političnih institucij države. Vrcan in Pavlović v uvodu knjige Alaina Touraina *Sociologija društevnih pokreta* (1983: 10) navedeta primerjalne razlike med gibanji in strankami. Stranke so bolj čvrsto organizirane, imajo stalno članstvo, ki ga lahko identificiramo. Pripadati gibanju pomeni imeti iste poglede in doktrine, to izražati v političnih razpravah in biti pripravljen občasno udeležiti se aktivnosti. V nasprotju s političnimi strankami, ki so neposredno angažirane v boju za oblast, deluje gibanje na bolj difuzni ravni. Uspešno gibanje deluje tako, da ustvarja razmere za spremembo politike ali režima tako, da delno ali v celoti problematizira legitimnost obstoječega političnega sistema in ustvarja ozračje za različna mišljenja in alternative.

Gibanja so podobna strankam v tem, da si gibanja prizadevajo iz sebe ustvariti vsaj eno ali več političnih organizacij ali pa zavzeti ali preoblikovati eno od obstoječih političnih institucij, da bi bila njihova politična akcija učinkovitejša. Uspeh družbenih gibanj je odvisen od dveh dejavnikov:

- od sposobnosti, da oblikuje idejno platformo, ki bi povečala navdušenje in politično aktivnost množic;
- od sposobnosti gibanja, da ustvari politične instrumente (organizacije) za uresničenje svojih ciljev.

Torej ima družbeno gibanje poleg boja za družbene spremembe tudi svojevrsten odnos do oblasti. Bottomore (*cf.* Vrcan, Pavlović 1983: 11) razlikuje tri faze v razvoju družbenih gibanj:

1. V prvi fazi so družbena gibanja edino učinkovito sredstvo za izražanje prizadevanja za družbene spremembe (to je obdobje boja za osnovne človekove pravice).
2. Druga faza nastane, ko dosežki reprezentativne demokracije, obča in enaka volilna pravica, svobodne volitve ipd. lahko povzročijo zmanjšanje pomembnosti politične akcije mimo formalne institucionalne sfere.
3. Tretjo fazo označuje značilno povečanje družbenih gibanj kot bolj ali manj trajne oblike političnega življenja v zahodnih demokracijah.

Odnos med političnimi strankami in družbenimi gibanji je kompleksna tema in je ni preprosto razumeti. Za primer lahko vzamemo zdajšnji politični trenutek v Sloveniji. Ljudstvo se je prebudilo in postalo bolj politično v smislu zahtev in pričakovanj. Bolj ali manj spontano vstajniško gibanje se je sicer res zanetilo s pomočjo družbenih omrežij, vendar je postalo živo in dejavno v realnem življenju, na ulicah in pred stavbami, ki simbolizirajo družbeno moč. Po dobrega pol leta delovanja je eno najpomembnejših vprašanj odnos do oblasti in moči. Od faze agitacije prek artikulacije nasprotovanj in pozneje zahtev je zdaj čas prepoznavanja difuznosti in raznovrstnosti gibanja, ki sega vse od popolnega zavračanja družbene strukture in revolucionarnih idej do razmisleka o oblikovanju več političnih strank, ki se bodo pomerile v boju za oblast.

Pokazalo pa se je tudi, da za zdaj vse te različne skupine z zelo raznovrstnimi političnimi zahtevami in predlogi lahko delujejo skupaj brez večjih konfliktov na osebni ravni. Pokazalo pa se je tudi, da protestno gibanje ne sklepa zavezništev s prevladujočimi političnimi akterji, temveč ustvarja svoje, ker meni, da niso kontaminirani s koruptivnimi omrežji in ne s skrajno liberalnimi ali neoklasičnimi političnimi ideologijami. Gre torej za vprašanje, ali spreminjati sistem do zunaj ali od znotraj. Ali vstopiti v parlament in zagotoviti novo politično kulturo ali ostali zunaj in zahtevati spremembe od plačanih politikov in političark? Verjetno se gibanje glede teh vprašanj ne bo poenotilo, a to ni nič tragičnega, dokler lahko sprejema notranje različnosti in deluje skupaj za skupne cilje.

ŽENSKO GIBANJE

Feministično gibanje je imelo pomembno vlogo v razvoju socialnega dela, zato ga bom vzela za primer, kako gibanje vpliva na družbeno strukturo in s tem tudi na profesionalne doktrine. Povezavo bom pojasnila s pomočjo zgodovinskega razvoja gibanja, saj je preteklo dogajanje pomembno za razumevanje sedanjosti.

Začetki ženskega gibanja v svetu segajo v leto 1789, v čas francoske revolucije, ko so se ženske združevale za pridobitev pravic do izobraževanja, zaposlitve in politične participacije. Leta 1790 je Olympe de Gouges napisala Deklaracijo o pravicah žensk, temelječo na Deklaraciji pravic človeka/moža (man) in državljana, ki je bil glavni konstitucijski dokument revolucije. Pravice do svobodnega in enakopravnega državljanstva ne smejo biti omejene le na moške, je trdila de Gouges. Odgovor moških na njene zahteve je bil, da so jo leta 1793 usmrtili. Vladni odlok je ukinil ženske organizacije in klube. Vendar gibanja s tem niso mogli zatreti. (*Cf.* Giddens 1993: 182).

V 19. stoletju je bilo žensko gibanje najbolj razvito v ZDA in je bilo vzor gibanjem drugje. V letih od 1830 do 1850 je bilo zelo povezano z gibanjem proti suženjstvu. Ker pa ženske niso imele političnih pravic, niso mogle s svojimi zahtevami proti suženjstvu vplivati na politiko. Ni jim bilo dovoljeno sodelovanje na Svetovni konvenciji proti suženjstvu v Londonu leta 1840 in to jih je spodbudilo, da so se bolj neposredno začele bojevati proti diskriminaciji žensk. Leta 1848 so napisale Deklaracijo svojega nazora (*Declaration of sentiments*) po vzoru Ameriške deklaracije neodvisnosti. Angleške sufražetke so podpisovale peticijo, ki je bila v angleškem parlamentu zavrnjena. Ustanovile so Nacionalno združenje za volilno pravico (*National Society for Women's Suffrage*). Gibanje je zajelo tudi Američanke in v prvih letih 20. stoletja je bilo veliko uličnih pohodov za pravico do glasovanja. Leta 1908 se je demonstracij v Londonu za žensko volilno pravico udeležilo pol milijona ljudi. Gibanje je medtem nastalo po vseh evropskih državah, na Novi Zelandiji in v Avstraliji. (*Cf.* Giddens 1993: 185.)

Maggie Humm (1992) meni, da se gibanje začne z zahtevami, ki jih je Mary Wollstonecraft napisala leta 1792 z naslovom *Potrjevanje pravic ženske* (*A Vindication of the Right of Woman*). V besedilu je analizirala psihološko in ekonomsko škodo, ki je bila storjena ženskam s prisilno odvisnostjo od moških in izključenostjo iz javne sfere.

Feminizem prvega vala je torej trajal vse od prvih pobud pa do konca druge svetovne vojne, nekatere avtorice menijo, da vse do izdaje knjige *Drugi spol* Simone de Beauvoir. Prvi val ženskega gibanja se je ukvarjal z vprašanji, kot so enakopravnost in enakovrednost, materializem, ženski kolektivni in individualni, socialni in politični interesi in samoopredelitev. Ženske so verjele, da bodo postale polnopravne državljanke v spremenjeni mednarodni ureditvi, bojevale so se za enakopraven dostop do izobraževanja in služb, proti statusu, ki ga je imela ženska v zakonu in ga je pridobila s poroko. Feminizem prvega vala je ustvaril novo politično identiteto žensk in zmagal pri zahtevah po ženskih zakonskih pravicah in javnem delovanju. Boj za volilno pravico, pozneje za družinske prejemke, kontracepcijo, splav in socialne pravice je potekal ob poudarjanju tem, kot so domače delo, celotna organizacija materinstva, zaščitna zakonodaja in pravni status žensk.

In prav to so bile tudi teme boja slovenskih žensk. Čeprav na samem začetku gibanja ne moremo govoriti o množičnosti, pa ga ne moremo zanikati. Aktivistke so se uvrstile v gibanje, nekatere v emancipacijsko in druge v feministično, oboje pa so imele svoj odnos do ženskega vprašanja. Postavljale so ga, ker so hotele doseči družbene spremembe. In prav zato je ves čas šlo in gre še danes: za ustvarjanje takšnega javnega in družbenega življenja, ki bo omogočalo svobodo za samoopredeljevanje žensk. Takšne so bile njihove zahteve po svobodi, razpolaganju z lastnim telesom in lastno osebo, z bojem proti celibatu, za civilni zakon, razvezo ali proti vlogama gospodinj in mater, kot sta bili konceptualizirani v javni morali in njenih posledicah (Leskošek 2005).

ŽENSKO GIBANJE IN NASTANKI SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI

Pred drugo svetovno vojno so v okviru ženskega gibanja potekale številne dejavnosti, ki jih lahko uvrstimo na področje socialnega dela. Dosedanje raziskovanje pokaže, da so sintagmo »socialno delo« prvič uporabile aktivistke slovenskega ženskega gibanja, ko so predstavljale kratke biografije dveh pomembnih začetnic socialnega dela, in sicer Alice Salomon in Jane Addams. Prvi prikaz dela Alice Salomon je izšel že leta 1912 v reviji *Slovenska žena*[2], vsebina pa se je nanašala na žensko gibanje v svetu. Drugi članek o Alice Salomon je napisala Angela Vode in je bil krajša biografija začetnice socialnega dela, objavljen pa je bil v reviji Ženski svet (1932/11: 309–312). Angela Vode je opisala Alice Salomon kot socialno delavko, ki je svoje življenje posvetila izobraževanju žensk. Zagovarjala je zaposlitev žensk in je bila ustanoviteljica izobraževanja za socialno delo. Bila je aktivna v ženskem gibanju in je bila prepričana, da bo gibanje uspešno le, če bo tesno povezano z vsakdanjim življenjem žensk, ne pa omejeno le na akademski diskurz o enakosti med spoloma. Gibanje bi se moralo osredotočiti na boj za socialne pravice žensk in na žensko delo. Dve leti pred tem je Angela Vode prav tako v reviji *Ženski svet* (1930/11: 312–324) predstavila kratko biografijo Jane Addams, ene od začetnic socialnega dela v ZDA. Predstavila jo je kot osebo, ki je življenje posvetila revnim in drugim, ki so potrebovali pomoč. Bila je ustanoviteljica programa Hull-House.

Nekaj let pozneje je bila ustanovljena sekcija za socialno delo pri Jugoslovanski ženski zvezi. Aktivnosti so se nanašale tako na zahteve po družbenih spremembah kot na zahteve po individualiziranih servisih za ženske v stiski. Aktivnosti ženskega gibanja in sekcije za socialno delo lahko strnemo v šest sklopov zahtev (Leskošek 2005):

- namestitev ženske zdravnice za kožne bolezni (spolne bolezni),
- namestitev ženske policistke za delo z ženskami (predvsem prostitucija in nasilje),
- namestitev ženske sodnice na mladinskem sodišču (tudi pri razvezah in splavu, detomorih),
- pravice žensk do starostnega, invalidskega in bolezenskega zavarovanja,
- enakopravnost zakonskih in nezakonskih otrok,
- pravico do razveze, civilnega zakona in splava.

Zahtevale so razvoj naslednjih socialnih služb:

- žensko ogrevalnico,
- ustanovitev zavetišča za gospodinjske pomočnice,
- prehranjevalne akcije za ženske in otroke,
- internat za osirotele otroke in tiste, ki so jih odvzeli staršem ali rejnikom,
- zavod za moralno ogroženo mladino (»moralno pokvarjeno« žensko mladino),
- ustanovitev ženske posvetovalnice za zakonske spore,
- azil za ženske brez zaposlitve in bivališča (kot preventiva proti prostituciji),
- domovi za brezposelne služkinje in delavke,
- skrb za kaznjenke po osvoboditvi (zaposlitev in izobrazba).

Organizirale so proteste:

- proti uzakonitvi minimalnih mezd, ki predvideva nižji minimum za ženske in uzakonja razliko v plačah,
- proti redukciji draginjskih doklad ženskam v državnih službah (poročenim, upokojenim, ki živijo pri starših),

[2] Revija je izhajala samo eno leto.

- proti zapiranju ženskih učiteljskih šol,
- za enako plačilo za enako delo moških in žensk.

Žensko gibanje na Slovenskem je bilo, sodeč po omenjenih akcijah, zahtevah in protestih, zelo politično in aktivistično in takšni so bili tudi začetki socialnega dela. Čeprav se po množičnosti ni moglo primerjati z gibanji drugod v zahodnem svetu, lahko najdemo številne podobnosti in ena od njih je tudi aktiven poseg v obstoječa družbena in spolna razmerja na področju socialnih, političnih, civilnih in ekonomskih pravic. Socialno delo, ki se je razvijalo v okviru ženskega gibanja v Nemčiji in ZDA, je prav tako delno nastajalo kot aktivistična in politična dejavnost, če ga povežemo s tradicijo Jane Addams. Sestavni del socialnega dela so bile zahteve po družbenih spremembah, zmanjševanju družbenih neenakosti in uvajanju socialnih pravic. Obe predstavljeni začetnici socialnega dela sta se opredelili tudi do dobrodelnosti in razliko definirali tako, da sta dobrodelnost povezovali z individualističnimi pristopi, za socialno delo pa sta zatrjevali, da mora biti kolektivistično, torej javno in zastopniško. Tako sta fokus problema prestavili iz zasebnosti v javnost, iz osebnih problemov ali problematičnih posameznikov v družbene probleme. Vzroke za težave ljudi sta torej videli v družbenih odnosih in ne v posameznikih. Na podlagi takšnega razumevanja sta zahtevali socialne pravice. V tem pogledu je bilo socialno delo na začetku inovativno in je iskalo odgovore na socialne stiske ljudi (Leskošek 2005).

SKLEP

Vendar nas zgodovina uči, da ima socialno delo različne izvore in le eden od njih je v družbenih gibanjih. Posledica tega so različna teoretska in praktična izhodišča socialnega dela. Socialno delo je navsezadnje eden od poklicev, ki je nastal, ko so v imenu humanizacije začeli podružbljati kazen tako, da so jo iz telesa prenesli na dušo (Foucault 1984).

Za socialno delo, še zlasti za prakso socialnega dela, je to pomenilo uvrstitev v institucije družbenega nadzora in imetnice moči za poseganje v življenja ljudi. Za tradicionalno socialno delo je bilo namreč značilno prilagajanje posameznikov družbenim normam in pričakovanjem. V desetletjih razvoja socialnega dela so se razvijale doktrine, metode in tehnike, ki so učile moč uporabljati, ne da bi škodili ljudem, potem moč deliti in nazadnje moč prenašati k ljudem, da bodo lahko obdržali ali znova pridobili nadzor nad lastnim življenjskim potekom.

Konflikt dvojnega mandata (med nadzorom in podporo) se pojavi, ko je socialno delo vključeno v regulacijo vedênja, ki temelji na prepričanjih o deviantni naravi posameznikov. Zdajšnja socialna politika v veliki meri izhaja iz takšnih prepričanj. To se kaže tako v sedanji zakonodaji (npr. o socialnovarstvenih prejemkih, o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev in načrtih za spremembe na področju socialnovarstvenih dejavnostih) kot v praksi socialnovarstvenih služb, v katerih so večinoma zaposleni socialni delavci in delavke. Politike seveda vplivajo na prakse, zato so v zdajšnjem času občutne razlike med doktrinami in praksami socialnega dela. To je povzročilo nov vznik idej o radikalnem socialnem delu, ki je osredotočeno predvsem na družbene spremembe.

Aktivizem, uporništvo, opozarjanje na nevarnosti sprememb in povezovanje v različne skupnosti – vse to je omogočilo, da nezadovoljne socialne delavke in delavci s pomočjo gibanja za socialno državo, ki pomeni predvsem zahteve po socialni pravičnosti in enakosti, pridobivajo dostop do javnosti in v njej o tem tudi spregovorijo. Družbena gibanja so za socialno delo pomembna, ker ponujajo prostor delovanja in omogočajo, da se sliši tiste, ki ne morejo (ali ne želijo) artikulirati svojega glasu prek drugih družbenih institucij, kot so parlament, združenja, državne institucije ali politične stranke. Naj omenim le skupino Vstajniških socialnih delavk (ustanovljeno jeseni 2012), ki poudarjajo intersekcionalnost več svojih statusov: so ženske, so v tem hipu večinoma brezposelne ali prekarno zaposlene in so socialne delavke. So nosilke vsaj štirih bolj ali manj deprivilegiranih statusov, ki jih sicer živijo na svojstvene načine, vendar s skupno izkušnjo učinkov nove socialne politike, ki jim je vzela službe, ljudi, s katerimi so delale,

pa večinoma pognala nazaj v institucije. Socialno delo razumejo kot aktivno zavzemanje za družbene spremembe, da bodo ljudje lahko živeli dostojno življenje v odprtih skupnostih po lastni izbiri. Aktivno zavzemanje pomeni izpostavljanje svojih teles v akcijah proti državnim institucijam, ki izvajajo politike poniževanja in izključevanja. Pri tem se zavedajo nevarnosti, ki jim grozijo (aretacije, denarne kazni), vendar so ovire le dodatni zagon za aktivizem. Gotovo gre za eno najradikalnejših skupin v zgodovini socialnega dela v Sloveniji.

V desetletjih razvoja socialnega dela v Sloveniji so se pojavile še druge aktivistične skupine. V zdajšnjem času je treba omeniti skupino, ki se zavzema za bolj direktno socialno delo, takšno, ki bi delovalo brez vmesnih institucij, in tudi za dezinstitucionalizacijo. Boj za zapiranje institucij je na Slovenskem dolg in sega v osemdeseta leta 20. stoletja. Pomembno je omeniti feministično socialno delo, saj je pomembno vplivalo na doktrino socialnega dela na sploh in še posebej na področje nasilja nad ženskami, na razumevanje družine kot pluralne entitete in na področje dela z otroki in mladimi. Zelo pomembno aktivistično delo je opravila skupina za podporo izbrisanim; njen pomemben del so bile tudi socialne delavke kot ene prvih aktivistk na tem področju. Nadaljujemo lahko s kontinuiranim aktivizmom za izenačevanje pravic istospolno usmerjenih moških in žensk ter na področju podpore etničnim skupinam, kot so Rominje in Romi.

Zagotovo lahko trdimo, da ima aktivistično socialno delo v Sloveniji dolgo tradicijo, vendar moramo tudi ugotoviti, da nima veliko zagovornic in zagovornikov. Aktivistična tradicija socialnega dela je marginalizirana in ne privlači množic ali vsaj večjih skupin. Vendar pa je hkrati zaradi maloštevilnosti ne moremo zanemariti, saj so učinki aktivizma nesorazmerno veliki. Vidni so v spremembi kurikula za izobraževanje socialnih delavk in delavcev, v ozaveščenosti ljudi o pomenu socialne države, v vednosti o nasilju nad ženskami in v praksah, ki se razvijajo pri delu z nasiljem, v zavedanju o krivici, ki se je zgodila izbrisanim, in še bi lahko naštevali. Čeprav ni pričakovati, da se bo institucionalni sistem države spremenil zaradi vstajniških socialnih delavk, je zagotovo pričakovati, da bo več ljudi razumelo zatiralske mehanizme in se jim znalo tudi postaviti po robu. To pa je temeljno poslanstvo socialnega dela, okrepiti ljudi, da bodo imeli vpliv na lastne življenjske poteke.

VIRI

Bilton, T., Bonnett, K., Jones, P., Skinner, D., Stanworth, M., Webster, A. (ur.) (1996), *Introductory sociology.* Houndmills: Macmillan Press Ltd.

Blumer, H. (1995), Social movements. V: Stanford, M. L. (ur.), *Social movements: critiques, concepts, case-studies*. London: Macmillan (60–84).

Foucault, M. (1984), *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Giddens, A. (1993), *Sociology*. Cambridge: Polity Press.

Heberle, R. (1995), Social movements and social order. V: Stanford, M. L. (ur.), *Social movements: critiques, concepts, case-studies*. London: Macmillan (49–60).

Humm, M. (ur.) (1992), *Modern feminisms: political, literary, cultural*. New York: Columbia University Press.

Koropec, J. (1975), Slovenski puntarji med 1573 in 1635. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 46, 1: 12–43.

Kriesi, H., Koopmans, R., Duyvendak, J. W., Giugni, M. G. (1995), *New social movements in Western Europe: a comparative analysis*. London: University College London Press.

Lenard, L. (1922), *Slovenska žena v dobi narodnega preporoda*. Maribor: Družba sv. Cirila in Metoda.

Leskošek, V. (2005), The role of the Slovenian women's movement in the development of social work : history of social work in Slovenia, 1900–1940. V: Schilde, K., Schulte, D. (ur.), *Need and care: glimpses into the beginning of the Eastern European professional care*. Opladen: Barbara Budrich Publishers.

Marshall, G. (1994). *Oxford concise dictionary of sociology*. Oxford, New York: Oxford University Press.

Rozman, T. (1926), Slovenska žena v reformacijski dobi. V: Govekar M. (ur.), *Slovenska žena*. Ljubljana: Splošno Žensko društvo, Jugoslave Express Reclame Company.

Smelser, N. (1963), *Theory of collective behaviour*. New York: Free Press.

Snow, A. D., Soule, A. S., Kriesi, H. (ur.) (2004), *The Blackwell companion to social movements*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing.

Touraine, A. (1977), *The self-production of society*. Chicago: University of Chicago Press.

– (1981), *The voice and the eye: an analysis of social movements*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vrcan, S., Pavlović, V. (1983), Ludi stvaraju svoju historiju. V: Touraine, A. (ur.), *Sociologija novih društvenih pokreta*. Beograd: Radnička Štampa.

Michael Lavalette

NEFORMALNO SOCIALNO DELO, URADNO SOCIALNO DELO IN DRUŽBENA GIBANJA

UVOD

V teoriji in praksi socialnega dela se zdaj dobro zavedamo, da je pri sprejemanju odločitev o življenju in potrebah skupnosti uporabnikov služb treba upoštevati vidike uporabnikov in uporabnic (Beresford, Croft 2004, Shaping Our Lives 2013). Občasno (žal še vedno redko) to pomeni delo, ki poteka skupaj z združenji uporabnikov služb (denimo predstavnikov, ki vodijo kampanje za zavetišča, kampanje na področju oviranosti, nastanitve, gibanja mladih ali starejših), da bi skupaj premislili o težavah, s katerimi se spopadajo uporabniki in uporabnice služb (Social Work Action Plan 2013), in izpeljali vrsto pobud za kampanje, s katerimi bi družno odpravili marsikatero zatiranje in neenakosti (glej na primer Ferguson, Smith 2012). V Britaniji so se novejši modeli skupnega dela s skupnostmi uporabniških služb razvili zaradi zahtev »gibanj za socialno blaginjo«, ki so se pojavila v osemdesetih in devetdesetih letih 20. stoletja. Samorganizirane, glasne in militantne skupine aktivistov za pravice ljudi z oviranostmi so se uprle medicinskim modelom oviranosti – in opredelile razliko med dejansko fizično oviranostjo in »družbeno konstrukcijo« oviranosti (UPIAS 1974). Te skupine so se uprle ukrepom vlade, ker je želela odpraviti vrsto ugodnosti, namenjenih osebam z oviranostmi in njihovim službam, ter zahtevale, da ljudje z oviranostmi sami oblikujejo službe glede na lastne potrebe, zanimanja in zahteve, ne pa da te službe določa množica »strokovnjakov« (v tem primeru je bilo socialno delo tako kot medicinske stroke tarča napadov aktivistov), ki so sprejemali odločitve, ne da bi ljudi z oviranostmi neposredno vključevali v odločanje.

Zahteva po izražanju in vključevanju uporabnikov služb je torej prišla iz gibanj za socialno blaginjo in je pomenila izziv za prevladujočo teorijo in prakso socialnega dela – takšen potek dogodkov namreč ni bil del poklica samega. To je bilo zadnje v vrsti družbenih gibanj, ki so že v preteklosti pomenila izziv za teorije socialnega dela (bodisi posredno bodisi neposredno), češ da naj se prilagodijo in spremenijo, da bi se bolj skladale z zahtevami družbenih gibanj po bolj enakopravnem in raznovrstnem svetu, pa tudi z zahtevo po humanejšem socialnem delu. Šele zahteva ženskega gibanja v poznih šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja je problematizirala teorije socialnega dela o stabilnih družinah in idealnih materah (Langan 1998); gibanje za državljanske pravice temnopoltih je zasejalo seme, ki je v socialnem delu povzročilo premik k antirasistični praksi (Penketh 2000), Gejevska osvobodilna fronta (*Gay Liberation Front*) pa je pripravila podlago za problematiziranje psiholoških teorij o »nenormalnosti« istospolno usmerjenih in, v novejšem času, transspolnih skupnosti (Miles 2011).

Ti strnjeni primeri zastavljajo zanimiva vprašanja o našem pojmovanju družbenih gibanj in njihovih povezav s teorijo in prakso socialnega dela ter vplivov nanju. V spreminjajočem se svetu se družbena gibanja kažejo kot možen vir prenove, saj nam dajejo priložnost, da osvežimo in pretresemo naše teorije in prakse, ter zagotavljajo družbeni prostor, v katerega se lahko vključimo kot enakovredni partnerji aktivistov, da bi znova premislili o projektu socialnega dela.

V članku bom ta vprašanja raziskal in zagovarjal troje. Prvič, da je dejavnost družbenih gibanj v zgodovinskem pogledu pomemben vir radikalizma socialnega dela, vira, ki ga »uradne« zgodovine socialnega dela pogosto prikrivajo. Drugič, ta prikrita zgodovina razkriva množico ljudi in organizacij, ki so uvajali in izvajali modele socialne blaginje, ki so pogosto del socialnega dela, čeprav se ne zavedamo, da izhajajo iz radikalnega socialnega dela, in njihov izvor celo zanikamo. In tretjič, menim, da se vse to nanaša na naše pojmovanje socialnega dela. To kaže, da je socialno delo sporna dejavnost, ki nima enovite identitete, temveč je zelo politična – tako v svojih pogledih na svet kot v praktičnih dejavnostih. Začnimo pa z obravnavo nekaterih ključnih vidikov družbenih gibanj.

PREMISLEK O SOCIALNIH GIBANJIH

Dejavnost družbenih gibanj je bila vedno del sodobnega sveta. Politiki in medijski poročevalci nam pogosto govorijo, da so nemiri, stavke, upori in revolucije stvar preteklosti – v resnici pa sedanjosti brez njih ni. V zadnjih 40 letih se je vsako posamezno desetletje začelo s pomembno dejavnostjo kakega družbenega gibanja. Začetek sedemdesetih let je zaznamovalo leto 1968 (»leto barikad«), ko sta obstajala dva hegemonistična bloka, Vzhodni in Zahodni, ki so ju pretresala notranja trenja. Leta 1968 se je začel obsežen boj po svetu – od Združenih držav Amerike do Češkoslovaške prek Irske in Francije, od Portugalske, Italije in Španije vse do Vietnama in naprej v Latinsko Ameriko – in trajal je do sredine sedemdesetih let (Harman 1988). Osemdeseta leta so se začela z islamsko revolucijo v Iranu, v kateri so strmoglavili šaha in njegovo obveščevalno-varnostno službo (Abrahamian 1982). Začetek devetdesetih let so zaznamovali ljudska revolucija v Vzhodni Evropi, uničenje državnega kapitalizma in junaški boj kitajskih delavcev in študentov, ki je doživel vrhunec s protestom na Trgu nebeškega miru (Dale 2005, Kenney 2002). V novem tisočletju smo doživeli gibanje za globalno pravičnost, ki se je uprlo Svetovni trgovinski organizaciji in skupini G8, sledile pa so ene najobsežnejših demonstracij po svetu, in sicer proti vojni v Iraku (Callinicos 2003). Na začetku drugega desetletja 21. stoletja pa smo bili priče strmoglavljenju Mubaraka in prebujanju arabske pomladi (Beresford, Carr 2012). Te pomembne mejnike družbenih izzivov so spremljali številni drugi primeri bojevitih kolektivnih političnih akcij in dejavnosti družbenega gibanja.

Dejavnost družbenega gibanja se razvije, ko se skupine ali posamezniki združijo, da bi se bojevali proti oblasti tistih, ki imajo moč: elit, avtoritet ali nasprotnikov. To je trajnejši (torej ne osamljen primer bojevitih akcij) kolektivni odziv na krivice, ki jih občutijo »ljudje, ki imajo skupne cilje in so solidarni« (Tarrow 1994: 4). Kot tako ponuja bogat vir zamisli, konceptov in dejanj, ki problematizirajo obstoječe strukture ter prevladujoče ideje o družbi in družbenih razmerjih. Z našega vidika so družbena gibanja torej nenehen izziv za prevladujočo družbeno strukturo, obstoječa družbena razmerja in družbene dogovore ter preizkušajo prevladujoče teorije socialnega dela, hkrati pa so vir inovacij – tako v teoriji kot v praksi.

Družbena gibanja in dejavnosti gibanj so za sodobni svet ključni. Na področju socialnega dela obstaja zelo veliko literature, ki opisuje najrazličnejša gibanja za socialno blaginjo in njihove povezave s socialnim delom (Beresford, Carr 2012). Kljub temu pa smo se v teoriji socialnega dela le redko kdaj ukvarjali z razpravami o značilnostih, oblikah in dejavnostih družbenih gibanj. Takšne razprave so veliko pogostejše v politični sociologiji.

V sociologiji so teoretske razprave o družbenih gibanjih večinoma razdeljene na dva, povsem različna pristopa.

Prvič, zapisi Offa (1985), Habermasa (1981, 1984) ter Laclaua in Mouffe (1985) opredeljujejo razvoj, ki bi ga lahko poimenovali »evropska tradicija« pisanja o družbenih gibanjih. Po tem zgledu razlikujemo »stara« in »nova« družbena gibanja. »Stara« (denimo delavska in sindikalna) so prevladovala v »starejših«, fordističnih režimih akumulacije. Bila so torej osredinjena na družbenoekonomske delitve in razredne neenakosti. Izhajala so iz tradicionalnih ureditev, ki so temeljile na industriji, in so vrhunec dosegla med obema

svetovnima vojnama in takoj po koncu druge svetovne vojne. Nasprotno pa se »nova« družbena gibanja razvijajo zlasti od šestdesetih let in so odsev spremenljive narave sodobne družbe (zaton razredne politike, vzpon potrošništva in gospodarske kompleksnosti, deindustrializacije in postindustrializacije ter postfordističnih režimov akumulacije, povečevanje srednjega sloja in vzpon novih politik, osredinjenih na ideje o identiteti in pravicah). Nova družbena gibanja ne temeljijo na »razredih«, temveč presegajo razredne delitve, saj izražajo nove zahteve in se odzivajo na krivice, ki jih doživljajo skupine, ki so jih »stara« družbena gibanja pogosto prezrla. Žensko gibanje, gibanje za pravice istospolno usmerjenih, gibanje za državljanske pravice temnopoltih in gibanje za pravice ljudi z oviranostmi bi omenjeni teoretiki vse po vrsti prepoznali kot »nova« družbena gibanja, ker s svojimi zahtevami presegajo razredne delitve, njihovo upravičenost pa so »stara« delavska gibanja v preteklosti povsem prezrla.

Toda takšne vidike spremljajo težave. Naj na kratko omenim štiri. Prvič, togo ločevanje med nasprotujočimi si režimi kapitalistične akumulacije (fordistični režim proti postfordističnemu, manufakturno-industrijski proti deindustrijskemu ali postindustrijskemu) ne vzdrži kritične presoje. Kapitalizem je sistem, ki se nenehno spreminja in vedno znova »revolucionira sile proizvodnje«, kot sta zapisala Marx in Engels v *Komunističnem manifestu*. V zadnjih dvajsetih letih smo doživeli večje globalno povezovanje in širitev industrijskega kapitalizma v nove dele sveta, čeprav smo čedalje bolj in ne čedalje manj industrializirani in čeprav je na globalni ravni vse več in ne vse manj ljudi neposredno zaposlenih v industrijski proizvodnji kot kdaj prej (Hirst, Thompson 1996, Harman 2009). Nekatere vrste dela so bile seveda opuščene, spremenile so se ali celo izginile (tako kot številne »tradicionalne« zaposlitve delavskega razreda v preteklosti) in nastale so nove vrste zaposlitev – denimo klicni centri – toda te so vpete v proizvodni cikel nove kompleksne delitve dela (Ruigrok, Van Tulder 1995, Glyn 2006). Zaradi globalne in sistemske narave zdajšnje krize celo nekateri »zmerni« ekonomisti govorijo o »krizi kapitalizma«. Guverner Angleške centralne banke sir Mervyn King je izjavil: »To je najresnejša finančna kriza, kar smo jih doživeli, vsaj po tridesetih letih, če ne celo kadarkoli« (Kirkup 2011). In to priznanje čedalje glasneje izraža vrsta družbenih gibanj od protivarčevalnih gibanj do gibanja *Occupy*. Vse kaže, da so tisti pogledi na sodoben svet, ki se osredinjajo na »novost« ureditve, proizvodni režim in družbeno delitev, v najboljšem primeru pretirani v nekaterih usmeritvah in razvoju znotraj kapitalizma: v tem pogledu kriza proizvodnje in dobičkonosnosti v samem središču zdajšnje globalne recesije kaže nekatere precej »tradicionalne« vidike »krize kapitalizma« (Harvey 2005, 2010, Harman 2009).

Drugič, ker se zaposlitve spreminjajo, nekateri trdijo, da razredna pripadnost ni več pomembna ali da je »srednji razred« zdaj večinski oziroma prevladujoči razred (Giddens 1991). Razprave o vlogi družbenega razreda v sodobni družbi so desetletja osvetljevale sociološko teorijo – čeprav je le malo pretanjenih analiz prodrlo v socialno delo, v katerem še vedno prevladujejo širši weberjanski pristopi k razredu (glej na primer Thomson 2012). Pred kratkim je Ferguson (2011) razpravljal o tem, da »je razred še vedno pomemben« in da bi velika večina med nami – ki nismo niti lastniki niti ne nadziramo sredstev proizvodnje in dela drugih (temveč smo na delu podrejeni imperativu upravljanja) in nimamo drugih sredstev za preživetje razen tega, da prodajamo delovno silo – morala veljati za del Marxovega objektivno opredeljenega delavskega razreda. Tako učitelji in učiteljice, socialni delavci in delavke, prodajalci in prodajalke ter delavci in delavke v klicnih centrih niso »srednji razred«, temveč delavski razred – ki je v svetovnem merilu v zadnjih letih postal večinski razred.

Marx je seveda razlikoval med »razredom po sebi« (objektivna opredelitev razreda) in »razredom za sebe« (subjektivni element razredne zavesti). Razredna zavest ni samodejna in ljudje se lahko istovetijo na različne načine. Za nekatera družbena gibanja je osrednji mobilizator »samoidentifikacija« z določenim spolom, »raso« ali skupino. Napačno pa bi bilo trditi, da se »stara« gibanja niso bojevala za »pravice do identitete«. V Britaniji, denimo,

je bila ena pomembnejših zahtev drugega vala feminizma zahteva po »enakem plačilu«, pri tem pa so ključno vlogo imele pripadnice sindikalistov. Sindikati v Britaniji, čeprav jih imenujemo »stara« gibanja, korakajo in demonstrirajo za pravico do splava, proti rasizmu, za obrambo pravic istospolno usmerjenih, prav tako pa imamo (zdaj) tudi varuha pravic ljudi z oviranostmi. Seveda pa je v Britaniji mogoče najti tudi sindikate, ki se denimo ne zmenijo (ali počnejo še kaj hujšega) za zahteve temnopoltih, žensk in istospolno usmerjenih, čeprav taka usmerjenost ni samoumevna.

Če si nazadnje ogledamo še zdajšnji boj proti varčevalnim ukrepom po Evropi, bi bilo pogubno prezreti vlogo sindikatov in delavskega razreda v Grčiji, Španiji in drugod – čeprav so pogosto vključeni v gibanja mladih nezaposlenih ljudi, ljudi z oviranostmi ipd.

Zato se zdi poudarjanje razlik med »starimi« in »novimi« družbenimi gibanji sporno. Obstaja pa tudi drug sociološki pristop k preučevanju družbenih gibanj. Kaže se v pisanju teoretikov, kot so Tilly (2008), McAdam (1982) in Tarrow (1994) in bi ga lahko poimenovali »ameriška tradicija«. Namesto razpravljanja o »starih« in »novih« gibanjih se teoretiki ameriške tradicije ukvarjajo predvsem s preučevanjem virov gibanj, političnih priložnosti, ki jih gibanja izkoristijo, in z nabojem dejavnosti gibanja. Razpravljajo o sredstvih in obsegu ter področjih, ki ga imajo gibanja na voljo, o njihovih inovativnih zmožnostih, notranjemu vodstvu (ki je pogosto nehierarhično in dinamično) in zgodovinskih naključjih, ki pripravljajo prostor obdobjem, v katerih je dejavnost družbenega gibanja širša (glej Klandermanns 1997, Barker *et al*. 2001).

V okviru tega pristopa k družbenim gibanjem je zlasti uporaben poskus historične opredelitve dejavnosti družbenega gibanja. Zgodovinarji, ki preučujejo družbena gibanja, so opazili, da se sporne politične akcije – gonilo družbenih gibanj – dogajajo v protestnih »valovih« (Harman 1988) ali »ciklih« (Tarrow 1994). O prostestnih ciklih Tarrow (1994: 7–8) meni:

> Razvijejo se najrazličnejša gibanja … celo revni in neorganizirani lahko izkoristijo priložnosti, ki jih ustvarjajo »prvi vstajniki«, ki sprožijo cikel … Taka obdobja gibanja imajo posledice, ki se včasih končajo s takojšnjo represijo, včasih z reformo, pogosto pa z obema. Toda v političnem/institucionalnem in osebnem/kulturnem pogledu učinki protestnih ciklov daleč presegajo vidne dejavnosti gibanja … Trajno se namreč razširijo v sodelovanje, popularno kulturo in ideologijo.

Po Tarrowu vrhunci protestnih ciklov pritegnejo večje število ljudi, ki se organizirajo, da bi predstavili krivice, ki jih doživljajo, ali da bi ponudili svoje rešitve trenutnih problemov. Družbena gibanja so v tem pogledu dinamične in politične organizacije. Odločitve, ki jih sprejemajo, lahko spodbudijo in v proces boja pritegnejo veliko ljudi – ali pa vodijo v nazadovanje in razpustitev.

Zadnjih 120 let obstoja socialnega dela sovpada s štirimi obdobji splošne dejavnosti družbenega gibanja – s štirimi protestnimi valovi, kot poudarja Tarrow: pozna osemdeseta leta 19. stoletja, obdobje pred prvo svetovno vojno in takoj po njej (pogosto znano kot veliki nemir, sem sodi tudi prvi revolucionarni val med letoma 1917 in 1923); trideseta leta 20. stoletja, ki sta jih zaznamovala velika depresija in boj proti fašizmu; in pozna šestdeseta leta z bojem proti vietnamski vojni, za državljanske pravice, pravice žensk in pravice istospolno usmerjenih. Če ima Tarrow prav, da sta ta obdobja opredelili splošno spraševanje o obstoječem svetu in usklajeno iskanje drugačne prihodnosti v procesu, ki je pritegnil številne aktiviste in druge udeležence, menim, da se postavlja pomembno vprašanje: kako so vplivali ti protestni valovi na teorijo in prakso socialnega dela? Ali so ta obdobja splošne dejavnosti družbenega gibanja vplivala na socialno delo ali pa je socialno delo nepovezano in zadržano stalo ob strani ter ohranjalo »profesionalno distanco«?

NOV PREMISLEK O SOCIALNEM DELU

Naj nam bo to všeč ali ne, toda akademiki s področja socialnega dela ter socialni delavci in delavke iz prakse si morajo pogosto postavljati

temeljno vprašanje: kaj sploh je socialno delo? Brez dvoma se nekateri v tem poklicu razburjajo, ker se takšno vprašanje še vedno pojavlja. Navsezadnje je naš poklic uveljavljen, obsega več mednarodnih in regionalnih teles, v številnih državah pa ima tudi jasne, zakonsko določene obveznosti, vloge in funkcije, ki jih morajo izvajati strokovnjaki. Prav tako ima nacionalne in mednarodne kodekse prakse in etike socialnih delavcev in delavk. Čeprav obstajajo posamezne nacionalne različice, vsi »vemo«, kaj pomeni praksa socialnega dela. Toda v resnici se že v okviru nacionalnih držav, še bolj pa ob mednacionalnih primerjavah, pojavi precejšnje nesoglasje glede vprašanja, kaj socialno delo je in kaj bi moralo biti.

Dejstvo je, da je socialno delo sporen poklic. Znotraj socialnega dela namreč obstajajo konkurenčne filozofije prakse in delovanja, te pa odslikavajo različne odnose do družbenega sveta. Socialno delo vključuje ljudi, ki uporabljajo »medicinske« modele oviranosti, pa tudi take, ki delujejo po načelih »socialnih« modelov. Socialno delo kot poklic torej vključuje ljudi, ki še naprej patologizirajo vedenje »strank« ali uporabnikov in uporabnic služb, pa tudi tiste, ki skušajo razumeti in pojasniti dejanja uporabnikov in uporabnic v luči krivic in zatiranj, ki sicer oblikujejo družbe. Socialno delo vsebuje modele dela, ki temeljijo na spreminjanju vedenja, pa tudi take, ki so osredinjeni na izpolnjevanje posameznikovih potreb. Obsega modele dela, ki poudarjajo, da so problemi, s katerimi se spopadajo skupnosti, skupni vsem, in so posledica življenja v družbi, prav tako pa tudi pristope, ki poudarjajo »javne razloge osebnih travm in bolečin«. Myers in Cree (2008: 1) poudarjata:

> Pregled zgodovine socialnega dela kaže, da je bilo socialno delo vedno »na voljo vsakomur«; njegove naloge in usmeritve nikakor niso bile očitne same po sebi.

Prav imata in njuna trditev navaja k premisleku o nasprotujočih si pogledih na socialno delo in njegove politike ter zastavlja vprašanje, kakšen je njegov pomen tako v pomenu zbirke strokovnega znanja kot v pomenu delovanja v praksi.

Kot primer navajamo socialno delo v Britaniji. Tu socialno delo kot poklic izvira iz dveh gibanj poznega 19. stoletja. Prvo vključuje dejavnosti Zveze dobrodelnih društev (*Charity Organisation Society*), ustanovljene leta 1869 z namenom, da bi nadzirala dobrodelna sredstva in upravljala z njimi (Jones 1983). Izraz »dobrodelnost«, ki je del imena organizacije Zveza dobrodelnih društev, včasih povzroča zmedo, saj organizacija v resnici ni bila dobrodelna. Bila je zavezana načelom, znanim z imenom »načela iz leta 1834« – torej načelom »odvračanja revnih in manjše upravičenosti do pomoči«. Leta 1834 so v Angliji sprejeli amandma k zakonu o revnih. Ta zakonodaja je bila kruta in neprizanesljiva. Z njo so stigmatizirali revne in dodeljevali podporo (oz. »pomoč«, kot so jo imenovali) pod najbolj skopuškimi pogoji. »Pomoč« so priskrbeli prek ubožnice. V njej so družine razdelili in otroke ločili od staršev, da bi jih kot vajence in vajenke poslali v uk. V letih, ki so sledila uveljavitvi zakona, je izraz »zavezanost načelom iz leta 1834« postal drugo ime za surovo politiko, ki je težave, nastale zaradi revščine in siromaštva, opredeljevala predvsem v luči tega, kaj je s posameznikom narobe (Novak 1988).

Tako si je Zveza dobrodelnih društev, zavezana načelom iz leta 1834, zadala nalogo, da z dobrodelnim dajanjem pomoči revnim ne bo spodkopavala delovne etike. Prevladujoči model Zveze dobrodelnih društev je bil namreč patologizirajoč, saj je revne ljudi obtoževal za domnevne značajske pomanjkljivosti, namesto da bi človeško nesrečo umestil v širše družbenoekonomske in politične kontekste. Leta 1881 so v poročilu Zveze dobrodelnih društev jasno opredelili:

> Ni dvoma, da revščina delavskih razredov v Angliji izhaja iz … njihovih lahkomiselnih navad in zapravljivosti. Uspešnejši bodo postali le s samodisciplino in premišljenostjo. (Jones 1983: 76.)

Zveza dobrodelnih društev si je torej zadala, da bo dobrodelno pomoč dajala revnim, ki »si jo zaslužijo«, lenim, nemoralnim in brezdelnim (»revnim, ki si ne zaslužijo pomoči«) pa jo je odtegnila. Mehanizem odločanja o tem,

ali si nekdo »zasluži« podporo oz. si je »ne zasluži«, je temeljil na »znanstvenem« postopku, znanim kot metoda dela s primerom. Stedman Jones (1984: 256–257) meni, da je bila metoda dela s primerom, ki jo je uporabljala Zveza dobrodelnih društev, logična posledica ideologije, ki je temeljila na individualizmu, saj je bil poglavitni cilj »prijaznega obiska« prostovoljcev organizacije predvsem ugotavljanje, koliko so posamezniki zmožni koristno uporabiti pomoč, ki jo je ponujala Zveza dobrodelnih društev.

Delo s primerom je obsegalo poročila o poreklu revnih in preverjanje njihovega življenja in morale. Pomenilo je osredinjanje na posameznike in njihov napredek (v vedenju in odnosu), ki je bil potreben zato, da bi iz njih naredili »znova moralne« ljudi – to bolj kot vse drugo opredeljuje samo organizacijo, ki je bila v središču zgodnjega socialnega dela.

Zveza dobrodelnih društev je bila predvsem politična organizacija. Njeni voditelji so jo pojmovali kot branik pred širjenjem radikalnih, kolektivističnih in socialističnih idej, zato so nasprotovali skoraj vsakemu naprednemu ukrepu, ki je v Britaniji vzniknil na začetku 20. stoletja. Reformistična liberalna vlada je med letoma 1906 in 1912 uvedla zakonske ukrepe, kot so brezplačni šolski obroki za otroke, pokojnine za starostnike in obvezni prispevki za zdravstveno in socialno zavarovanje – Zveza dobrodelnih društev je vsem ukrepom nasprotovala. Zanjo je delo s primerom pomenilo »antitezo množičnim in socialističnim ukrepom« (Milnes, navedeno v Walton 1975: 150) in dosegla je zavrnitev takratnega laburističnega premiera, Clema Atleeja, ki je dejal, da je organizacija »pravzaprav zasnovana tako, da varuje premožne sloje« (Lewisu 1995: 86).

Model Zveze dobrodelnih društev, torej pristop, ki je temeljil na delu s primerom, je bil osredinjen na spreminjanje posameznikovega »slabega« vedenja, da bi ta postal sprejemljivejši za prevladujoče načine življenja; to je predvsem socialno delo, ki izvaja socialni nadzor. Toda zgodovinski vidiki in filozofija Zveze dobrodelnih društev so v zdajšnji Britaniji še vedno navzoči v nekaterih nalogah, ki jih izvaja javno socialno delo (denimo delo, ki ga socialni delavci in delavke opravljajo s prosilci za azil, glej Moran *et al*. 2013).

Takšna stroga ideologija in praksa sta kmalu spodbudili vrsto nasprotnih idej, nekatere so bile reformistične, druge radikalnejše, vse pa so se ukvarjale z vprašanjem, kako bi se najbolje spoprijeli z revščino tako znotraj kot zunaj porajajočega se poklica.

Nasprotovali so večinoma fabijci[1], kot sta bila Sydney in Beatrice Webb (Beatrice je bila tudi sama ena od prostovoljnih delavk – obiskovalk Zveze dobrodelnih društev). Zagovarjala sta potrebo po socialni reformi, ki bi jo izvedla država, prav tako pa nekatere sekcije prostovoljskih gibanj, zlasti nastanitveno gibanje (Settlement Movement), ki je imelo bolj človekoljubno stališče kot Zveza dobrodelnih društev.

Nastanitveno gibanje se je na koncu 19. stoletja razširilo v številnih britanskih mestih. Z nastanitvijo v delavskih naseljih so skušali spoznati, kakšno je dejansko življenje v revnih skupnostih, da bi vzpostavili sodelovanje z lokalnimi skupnostmi in v prikrajšanih okrožjih priskrbeli neposreden zgled »moralno neoporečnega življenja« (Scotland 2007, Beauman 1996). Nastanitve v delavskih naseljih so bile delno odziv na krutost Zveze dobrodelnih društev in so bile del iskanja humanejših načinov organiziranja »pomoči«. Tisti, ki so se nastanili v revnih okrožjih, so imeli redne in neposredne stike z revnimi skupnostmi – in brez dvoma je to imelo radikalen učinek nanje, saj so se začeli zavedati, da sta revščina in trpljenje vidika kapitalizma 19. stoletja in ne posledica posameznikovih pomanjkljivosti.

Takšne reformistične ideologije so fabijce in kritike Zveze dobrodelnih društev privedle do spora s prevladujočimi idejami *laissez-faire* poznega 19. stoletja. In tako so, kot opaža Powell (2001: 27), celo v tistih zgodnjih začetkih potekale razmeroma številne politične razprave znotraj socialnega dela glede značilnosti revščine in morebitnih sredstev, ki bi uvedla spremembe:

> Med socialnimi delavci se je vse bolj krepilo zavedanje, da je potrebna temeljita reforma

[1] Člani družbe Fabian Society. Ime izhaja iz imena rimskega politika Fabija Maksima.

> obstoječe politične ureditve, to pa je bilo velik izziv socialnemu darvinizmu, ki ga je zagovarjalo vodstvo porajajoče se viktorijanske civilne družbe … Politika v socialnem delu je bila torej očitna od prvih korakov in je oblikovala njegovo zgodovinsko poslanstvo v skrbi za revne in zatirane.

Na začetku 20. stoletja je Zveza dobrodelnih društev doživljala zaton (Payne 2005). To zgodovinarji navadno pripisujejo več dejavnikom, med njimi tudi večji ozaveščenosti o dejanski razširjenosti revščine v Britaniji po raziskavah Bootha in Rowntreeja (obe jasno dokazujeta, da so revščino ustvarili strukturni pogoji kapitalizma poznega 19. stoletja [Englander, O'Day 1995], novemu zavedanju slabega zdravstvenega stanja naroda, ki so ga odkrili pri vojaškem vpoklicu med bursko vojno, in vse bolj razširjenemu prepričanju, da samo socialna reforma lahko rešuje socialne probleme, ne pa posamezni prostovoljni ukrepi (Langan, Schwarz 1985).

Rad bi omenil še dva druga pomembna dejavnika.

Prvi se nanaša na »notranjo krizo« Zveze dobrodelnih društev in nastanitvenega gibanja, saj so tisti, ki so bili nastanjeni v delavskih naseljih, imeli redne, neposredne stike z revnimi. Doslej smo stališčem in izkušnjam »prijateljskih obiskovalcev« Zveze dobrodelnih društev in tistih, ki so bivali v delavskih naseljih, namenjali bore malo raziskovanja, obstajajo pa dokazi, da se jih je polastil dvom zaradi neposrednih srečanj z revnimi, v nekaj primerih pa so celo začeli zavračati etos »samopomoči« Zveze dobrodelnih društev in nastanitvenega gibanja v delavskih naseljih. Pedersen (2004) v svoji biografiji o Eleanor Rathbone navaja primer Maude Royden, ki je bila tako kot številni mladi prostovoljci mlada ženska iz premožne družine in je osemnajst mesecev delala v liverpoolskem delavskem naselju:

> Ni bila kritična in ob nekaterih njenih dejanjih bi teoretiki Zveze dobrodelnih društev prebledeli. Ko je žena pristaniškega delavca priznala, da je zapravila 300 funtov, ki jih je prejela po moževi smrti, je Roydnova pomislila: »Krasno, da je imela vsaj enkrat v življenju priložnost to storiti!« Ženska je naštela vse, kar je nakupila, in z Maude sta se »smejali kot pečena mačka«. (*Ibid.*: 86.)

Maude Royden so neustrezne teorije, ki so usmerjale delo nastanitvenega gibanja v delavskih naseljih, in programi, s katerimi so želeli ublažiti revščino, spravljali v stisko. Bila je, kot je sama priznala,

> »nora, ker je sprejemala razliko med tistimi, ki si zaslužijo pomoč, in tistimi, ki si je ne!« … Vse ženske so se ji zdele »nepopisno revne« in ni bilo težko razumeti, zakaj so pile kot žolne: »Ljubi moji ubožci! Tudi jaz bi pila, če bi živela na Lancastrski ulici.« (*Ibid.*)

Obstaja pa tudi drugi dejavnik, ki je pripomogel k zatonu Zveze dobrodelnih društev in hkrati priskrbel podlago, na kateri so prostovoljne delavke, kot so bile Maude Royden, Mary Hughes in Emmeline Pethick, začele oporekati prevladujočim idejam socialnega dela tistega časa, to pa je bila kolektivna akcija revnih samih (to je pomembno, saj poudarja, da družbena gibanja lahko oblikujejo socialno delo zunaj lastnih vrst).

Ena osrednjih skrbi Zveze dobrodelnih društev je bila predvsem, kako obravnavati »prežitek družbe«, torej vse večje množice priložnostnih revnih. Ta je dosegla kritično točko sredi osemdesetih let 19. stoletja, po zmanjšanju trgovanja in dveh hudih zimah, ko so London pretresli množični nemiri nezaposlenih. Ti so se 13. novembra 1887 sprevrgli v »spopad krvave nedelje«. Sodobnejša poročila kažejo, da je nemire izzvala policija, ne revni:

> Vsi, ki so dogodek videli, ne bodo nikoli pozabili nenavadnega in resnično grozljivega prizora tistega sivega zimskega dne, prostrane temačne množice, kratkega, vendar srditega boja na vogalu ulice Strand in jeklene, škrlatne reke, ki je počasi prodirala skozi mračno, pozibavajočo se množico, ko sta bili dve eskadrilji reševalcev poklicani iz Whitehalla (navedeno po Stedman Jones 1984: 296).

Odziv lokalnih elit na dogodke je bil dvoplasten: po eni strani je bil brutalno represiven, po drugi pa je sledila ustanovitev sklada Lord Mayor's Mansion House Fund, ki se je na

grozo Zveze dobrodelnih društev otresel načel »znanstvenega dodeljevanja miloščine« in je londonskim revnim brez razlik velikodušno delil sredstva. Stedman Jones meni, da je Zvezi dobrodelnih društev odbila plat zvona zaradi nemirov sredi osemdesetih let 19. stoletja – Jones (1983) pa meni, da se je to zgodilo zaradi napačnega vključevanja voditeljev Zveze dobrodelnih društev v razpravo o reformi nacionalnega socialnega varstva na začetku 20. stoletja. Kakorkoli že, nemiri so vendarle pokazali neustreznost pristopov *laissez-faire* pri reševanju težav z revščino (kot sta pokazali raziskavi Bootha in Rowntreeja ter kmalu za tem še težava z vojaškim vpoklicem med bursko vojno) in političnega problema revnih.

> Medtem ko je bila Zveza dobrodelnih društev še naprej obsedena s pogubnimi učinki nediskriminacijske dobrodelnosti … se je srednji razred ukvarjal predvsem z odpravljanjem tistega, kar so dojemali kot neizogibno grožnjo vstaje revnih. (Stedman Jones, 1984: 300.)

Strah je podžgala tudi širitev novega unionističnega gibanja (*New Unionism*) na koncu desetletja. Charlton (2000) podrobno opisuje množično gibanje, ki je izbruhnilo na političnem prizorišču v letih 1888 in 1889. To gibanje je utrdilo prepričanja tistih, ki so bili v delavskem gibanju razdvojeni med organiziranimi, kvalificiranimi delavci in prej neorganiziranimi priložnostnimi delavci, prav tako pa je prineslo vrsto izzivov tistim, ki so bili na oblasti: širjenje sindikalnega gibanja, razvoj političnih strank delavskega razreda, premik k čedalje večji politični zastopanosti in spopadanje delavskega razreda z razmerami, v katerih so bili delavci prisiljeni živeti s svojimi družinami. Gibanje najrevnejših v družbi je zelo okrepilo argumente kritikov fabijcev in Zveze dobrodelnih društev v okviru nastanitvenega gibanja, zato se je Zveza dobrodelnih društev do konca desetletja

> znašla v vlogi zagovornika nečesa, kar je bilo čedalje bolj pojmovano kot ezoterična, sektaška in anahronistična socialna filozofija (Stedman Jones 1984: 313).

Poleg tega so se oblikovali tudi prvi primeri socialnega dela, ki ni stalo ob strani takih gibanj, temveč se je pojmovalo kot sestavni del gibanja za socialne spremembe.

IZVORI RADIKALNEGA, DRUŽBENO ANGAŽIRANEGA SOCIALNEGA DELA

Trdim, da imajo praktiki, aktivisti in teoretiki s področja socialnega dela v času povečane dejavnosti družbenih gibanj priložnost reševati probleme, ki jih ta gibanja poudarjajo in hkrati poskušajo odpraviti, pri tem pa lahko premislijo tudi o možni drugačni prihodnosti. Menim, da je v takšnih obdobjih mogoče uzreti vizijo bolj »neformalnega, angažiranega socialnega dela« (Lavalette 2011 b, Lavalette, Ioakimidis 2011, Jones, Lavalette 2011). Izraz »neformalno socialno delo«[2] uporabljam v treh pomenih. Prvič, uporabljam ga, ko opredeljujem dejavnost, ki je popularna v preprostem, vsakdanjem pomenu pridevnika *popular*: priljubljena je pri »uporabnikih in uporabnicah služb« – všeč jim je in jo podpirajo – to za socialno delo, ki ga usmerja država, pogosto ne moremo trditi! Drugič, izraz uporabljam, da bi to dejavnost (»ljudsko socialno delo«) razlikoval od oblik »uradnega« socialnega dela (torej javnega, ki ga usmerja država). Socialno delo, ki ga usmerja država, je sporno in lahko občasno sovpade z neformalnim socialnim delom, čeprav menim, da gre za ločeni dejavnosti. Omenjeni dejavnosti socialnega dela bi bilo koristno pojmovati kot sekajoči se premici. Na vodoravni premici je »uradno socialno delo«. Skrajno desno od desne premice je patologizirajoče, nadzirajoče socialno delo in na levi je radikalno socialno delo; večina socialnih delavcev in delavk pa je med obema skrajnostma. Obstaja pa tudi navpična premica. Ta od »uradnega socialnega dela« vodi navzdol vse do »neformalnega socialnega dela« – zanimive pa so točke, kjer se ti premici sekata.

2 Čeprav je v izvirniku *popular social work*, smo ga večinoma prevajali kot neformalno socialno delo. Gre za politično angažirano, aktivistično delo v neposrednem stiku s skupnostmi v socialni stiski. Lahko bi ga opisali tudi kot radikalno socialno delo (op. ur.).

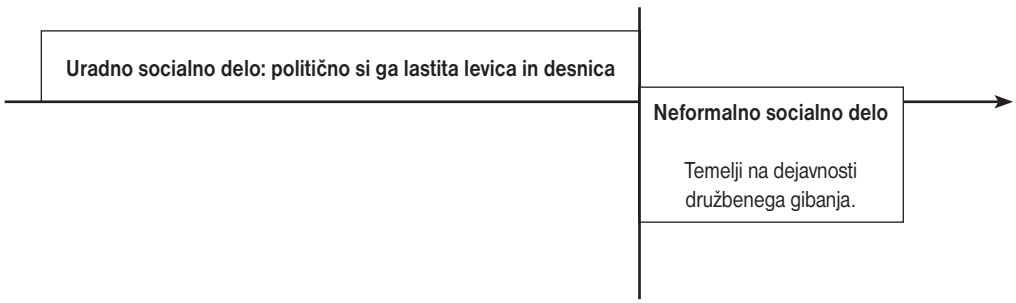

Tretjič, izraz *popular* uporabljam tudi v povezavi z ljudskimi gibanji za pravičnost, z gibanji, ki jih včasih imenujemo gibanja »ljudskih razredov«. Z drugimi besedami, pri njih uzremo socialno delo, ki je zavestno politično angažirano in si prizadeva biti vključeno v ljudska gibanja svojega časa.

Toda tu se pojavi težava!

Radikalno socialno delo pogosto zavračajo, češ da je omejeno »časovno in prostorsko«: to je sicer pojav iz sedemdeserih let 20. stoletja, večinoma na območja Združenega kraljestva, Severne Amerike in Avstralije. V zadnjih letih sem sodeloval pri številnih projektih, s katerimi smo začeli spremljati prakso radikalnega socialnega dela v več državah po svetu (Ferguson *et al.* 2005, Lavalette, Ferguson 2007, Lavalette, Ioakimidis 2011), toda iskanje korenin radikalnega socialnega dela je zapleteno, deloma zato, ker so ti pristopi in posamezniki neopazni ali »prikriti« v uradnem delu strokovne zgodovine socialnega dela (glej odlično zbirko Haussa in Schulteja 2009). Zato smo šele na začetku vnovičnega odkrivanja naše radikalne zgodovine in primeri, o katerih bom razpravljal, so še nepopolni.

V prejšnjem razdelku smo opazili, da je ljudsko gibanje iz osemdesetih let 19. stoletja – stavke in nemiri brezposelnih – na politično prizorišče prineslo novo množično gibanje in povzročilo krizo prevladujočega modela reševanja revščine, kakršnega je zagovarjala Zveza dobrodelnih društev. Zaradi krize so nekateri člani Zveze dobrodelnih društev in nastanitvenega gibanja začeli problematizirati prevladujoče modele prakse tistega obdobja. V prejšnjem razdelku smo pisali o primeru Maude Royden iz Liverpoola, oglejmo pa si še primer dveh socialnih delavk, socialnih aktivistk in dolgoletnih prijateljic Emmeline Pethick in Mary Neal. Od poznih osemdesetih let 19. stoletja sta delali v Londonu.

Emmeline Pethick je bila iz premožne bristolske družine, rodila se je leta 1867. Po končanem zasebnem izobraževanju v kvekerski ustanovi je leta 1891 postala prostovoljna socialna delavka v Zahodnolondonskem metodističnme misijonu (*West London Methodist Mission*). Tam je sodelovala pri vodenju krožka za mlada delavska dekleta (Pethick-Lawrence 1938) in tako spoznala Mary Neal. Clara Sophia Neal (ime Mary je prevzela pozneje) se je rodila leta 1860 in je bila hči birminghamskega obrtnika. Leta 1888 se je preselila v London, da bi »pomagala revnim«, in tam je postala »sestra usmiljenka« (sestra Marija) v Zahodnolondonskem misijonu. Tam je vodila večerni krožek šivanja za deklice (Neal 1937). Obe ženski sta prihajali iz premožnega okolja in na začetku sta ju verska pripadnost in zavezanost socialni pravičnosti pripeljali v socialno delo in naselitveno gibanje. Toda njuna prepričanja so začele oblikovati neposredne izkušnje.

Emmeline in Mary sta bili osupli nad revščino, ki sta jo spoznali v zahodnem Londonu, prav tako pa sta bili čedalje bolj pod vplivom socialnih protestov, ki so pretresali prestolnico. Postali sta dejavni socialistki in socialni reformatorki in svoje delo z mladimi ženskami sta pojmovali kot »praktični primer« socializma v praksi.

Leta 1893 je Mary napisala pamflet »Minimalno plačilo« in pomagala zbirati sredstva za stavkajoče yorkshirske rudarje. Pozneje je zbrala tudi podporo za žene rudarjev, ki so prišle na protestni shod v London, in je z njimi potovala nazaj v Yorkshire.

Obe sta verjeli, da je treba negovati »sanje in ustvarjalnost« mladih, zato sta leta 1895 ustanovili *Krožek upanja* (*Esperance Club*). Nanj so vplivale zamisli Edwarda Carpenterja (Rowbotham 2008) in Williama Morrisa (Thompson 1955). V krožku so skupini mladih žensk pomagali ustanoviti zadružno podjetje za izdelavo oblek. Toda njuna vizija o socialni pravičnosti in vizija o transformativni moči umetnosti sta bili neločljivo povezani – njuno delo je eno prvih znanih participacijskih umetniških praks. V krožku so dekleta in mlajše otroke učili igrati, peti in plesati, poleg tega pa so jih poučevali tudi o politiki, novinarstvu, delavskih pravicah, spolni vzgoji in dobrem počutju (Od leta 1890 sta Mary in Emmeline za člane krožka organizirali izlete na podeželje in morje). Mary in Emmeline sta bili tudi politični aktivistki, zato je njuno udejstvovanje v krožku izražalo tudi njuno širšo politično in družbeno zavezo.

Leta 1899 je Emmeline spoznala premožnega odvetnika Fredericka Lawrencea (po poroki leta 1901 sta oba prevzela priimek drug drugega – Pethick-Lawrence). Postala je dejavna članica Neodvisne laburistične stranke (Independent Labour Party), obe z Mary pa sta bili tudi dejavni sufražetki (Emmeline je bila šestkrat zaprta zaradi političnih udejstvovanj in je celo gladovno stavkala). Bili sta tudi mirovni aktivistki in med velikim dublinskih odpustom stavkajočih delavcev leta 1913 je Mary dejavno podpirala irske delavce. Po prvi svetovni vojni je Emmeline tesno sodelovala z Mary Stopes, da bi ženskam iz delavskega razreda omogočila dostop do informacij o kontracepciji; Mary se je uveljavila kot vodilna avtoriteta na področju tradicionalnih ljudskih pesmi in plesov.

Kratek življenjepis Mary Neal in Emmeline Pethick-Lawrence je zgodba o aktivističnih socialnih delavkah (ki sta razvili model participacijskega umetniškega udejstvovanja za potrebe socialnega dela in dela v skupnosti), ki sta v devetdesetih letih 19. stoletja socialno delo povezali s širšo zavezanostjo socialni reformi in socialni pravičnosti in izvajali »neformalno socialno delo«, ki je bilo inovativno in uglašeno s potrebami skupnosti, v katerih sta neposredno delali. Kljub temu pa je zanimivo, da nobena od njiju ni zastopana v uradni zgodovini socialnega dela v Britaniji.

Življenje Mary Neal in Emmeline Pethick-Lawrence sovpada z drugim velikim protestnim valom, ki se je razširil pred prvo svetovno vojno in takoj po njej: »velikim nemirom« med letoma 1910 in 1912 in revolucionarnim valom med letoma 1917 in 1923. Velikanski izziv za kapitalizem v teh dveh obdobjih ni bil omejen zgolj na Britanijo, temveč se je razširil po večjem delu Evrope, Severne Amerike in Avstralije (Hobsbawm 1987, 1994, Harman 1983, 1999, Haynes 1984). Tako kot prej so tudi tokrat socialni nemiri korenito posegli v življenje ljudi, ki so bili dejavni v praksi socialnega dela in so se vključili v neformalne oblike socialnega dela.

V Britaniji je bilo tako neformalno socialno delo navzoče v delih posameznikov, kot so bili marksistična feministka Sylvia Pankhurst, socialistični aktivist George Lansbury, (prihodnji laburistični premier) Clem Attlee in krščanska socialistka, ki je postala komunistka, Mary Hughes. Ti ljudje so politične kampanje (za pravice žensk, za politično zastopanost skupnosti delavskega razreda, sindikalizem in boj proti svetovni vojni) prepletli z zagovorništvom, ki je temeljilo na delu s posameznimi primeri, zastopanjem »strank« pred varuhi zakona o revnih, s preskrbo s kavo in obroki, ki so bili namenjeni revnim šoloobveznim otrokom, in so se v času revščine in množične brezposelnosti bojevali za bivališča in zaposlitev (Lavalette 2006, Lavalette, Ferguson 2007, Pankhurst 1932/1987, Pedersen 2004).

Podrobneje si oglejmo dve od omenjenih oseb. Mary Hughes je delala v East Endu v Londonu. Tako kot Emmeline Pethick-Lawrence in Mary Neal je izhajala iz premožnega okolja, vendar je bila prepričana, da je njen razred »neupravičeno privilegiran«. Odločila se je, da ne bo »revnih obiskovala«, temveč bo z njimi živela in bila tudi sama revna. Izbrala si je življenje v East Endu in tam je neposredno udejanjala ideale krščanskega socializma. Po prvi svetovni vojni se je preselila v gostišče Dew Drop Inn – nekakšen hostel in zbirališče revnih iz East Enda. Tja so prihajali ljudje z najrazličnejšimi težavami, vsi pa so dobili pomoč in podporo.

Gostišče je poleg najemniških sob in neposredne socialne pomoči imelo tudi prostor za sestanke sindikatov, ob nedeljah pa so tam potekale maše za krščanske socialiste. Ob koncu dvajsetih let 20. stoletja je Mary postala razočarana nad laburistično stranko in je začela simpatizirati s komunistično stranko – čeprav nikoli ni bila članica te organizacije. Še naprej, vse do smrti leta 1941, pa je sodelovala v številnih kampanjah in bila vključena v prostovoljno socialno delo (Hobhouse 1949).

Sylvia Pankhurst je najbolj znana kot militantna sufražetka in borka za osvoboditev žensk. Skupaj z materjo in sestrami je leta 1903 ustanovila Žensko politično in socialno zvezo (*Women's Political and Social Union*), vključila se je v razne oblike neposrednih akcij in zahtevala zastopanost (tesno je sodelovala z Emmeline Pethick-Lawrence). Ob izbruhu prve svetovne vojne se je razšla z materjo in eno od sestra (ker sta postali aktivni podpornici vojaških sil) in ustanovila Zvezo sufražetk v East Endu (*East End Federation of Suffragettes*). V naslednjih nekaj letih je intenzivno sodelovala v političnem in socialnem delu. Ker so ljudje občutili pomanjkanje zaradi vojne v že sicer obubožani skupnosti delavskega razreda, se je Sylvia Pankhurst vključila v množico praktičnih programov, ki so jih izvajali v skupnosti, da bi ublažili revščino. Zasnovala je brezplačno razdeljevalnico mleka za otroke, skupnostno restavracijo z imenom *Cost Price,* ki je pripravljala poceni in hranljivo hrano, otroško kliniko in celo tovarno igrač, ki je z igračami in zaposlitvami oskrbovala lokalno prebivalstvo (Pankhurst 1932/1987).

Prav tako se je – skupaj s sodelavci – zelo veliko ukvarjala z delom s primeri. Matere z otroki so vsakodnevno prihajale v prostore zveze in Sylvia Pankhurst je s svojo ekipo reševala najrazličnejše probleme. Prav tako je bila imenovana za delo s primeri v Ljudskem zboru za pomoč (*Popular Relief Committee*), ki je imel nalogo razdeljevati denarno pomoč med vojno. Sylvia Pankhurst je sama zapisala (*ibid.*: 98):

> Vojna je v revna barakarska naselja naplavila … brezdelneže in premožneže, katerim se je obžalovanja vredna zlohotnost boleče revščine zdela zgolj nemarna odsotnost samospoštovanja … Tem oddaljenim ljudem … se je denarna pomoč, po kateri so hrepenele matere, da bi nahranile drobna telesca … zdela zgolj »denar, ki bo zapravljen in pognan po grlu«.

Toda Sylvia Pankhurst je bila odločena zagotoviti celostno pomoč svojim »strankam« in je zavračala vsak poskus, da bi jim podporo zmanjšali ali odvzeli zaradi zaznanega »neprimernega vedenja«. Leta 1921 je postala soustanoviteljica britanske komunistične partije.

Mary Hughes in Sylvia Pankhurst sta kot politični aktivistki iz londonskega East Enda razmeroma dobro znani. Njuna praksa – ustvarili sta varen javen prostor za razpravo in izobraževanje, razdeljevali kavo, izvajali delo s primeri, temelječe na zagovorništvu – je bila izviren dodatek k »seznamu metod« socialnega dela. Toda tako kot Emmeline Pethick-Lawrence in Mary Neal tudi oni nista del tradicije socialnega dela. Razmejitev med »strokovno in nestrokovno zgodovino« je povzročila, da njuno sodelovanje v kampanjah ter njuno socialno in prostovoljno delo v širši zgodovini socialnega dela niso omenjena. Prav gotovo pa odstirata (tako kot številni, ki so jima sledili) bežen pogled na drugačno, radikalnejšo preteklost socialnega dela.

V istem obdobju je mogoče prepoznati vizijo socialnega dela v skupnosti in sodelovanja v kampanjah pri Jaynne Adams in Berthi Reynolds v ZDA (Reisch, Andrews 2002). Ali pa v vidikih modelov socialnih ukrepov v okviru nastanitvenega gibanja v Kanadi in pri delu Mary Jenison, ustanovitvene članice Kanadskega združenja za socialno delo (*Canadian Association of Social Work*), ki je zaslovela s svojim naprednim delom z otroki, mladimi in brezposlenimi delavci v Hamiltonu in se je zaradi svojih stališč in dejavnosti znašla na »rdeči listi« vlade (Jennissen, Lundy 2011).

Morda najzanimivejši nebritanski primer iz tistega obdobja je Mentona Mosser, švicarska pionirka na področju socialnega dela. Rodila se je leta 1874 v premožni družini. Pri 17 letih je odšla študirat zoologijo na züriško univerzo, potem pa se je preselila v London. Leta 1897

je začela študirati socialno delo na Univerzi v Cambridgeu. Tam se je ukvarjala s poučevanjem v večerni šoli, hkrati pa je imela stike z reformističnim in nastanitvenim gibanjem v Londonu. Leta 1903 se je preselila nazaj v Švico, predavala o socialnem varstvu in ustanovila različne dobrodelne organizacije za slabovidne ljudi ter ambulanto za tuberkulozne bolnike in bolnice. Čeprav se je leta 1909 poročila in je imela dva otroka, je bila lezbijka – in po prvi svetovni vojni je živela razkrita. Sodelovala je pri začetnih pobudah socialnega dela v Švici, vendar jo je država čedalje bolj zavračala, ko je postala ustanovna članica švicarske komunistične partije (Hering 2003). V tridesetih letih je vodila organizacijo Red Aid. To je bila mednarodna organizacija socialnih služb, ki je po svetu pomagala ljudem, ki so jih preganjali zaradi političnih prepričanj, prav tako pa je aktivno podpirala revolucionarno Španijo (Schilde 2009, Hering 2003).

Z Mentono Mosser smo prišli do tretjega obdobja, do tridesetih let 20. stoletja »skrajnosti«. V tem času je zacvetela množica organizacij socialnega dela, ki so bile v določenih oblikah povezane z mednarodnim komunističnim gibanjem (Schilde 2009). Morda najzanimivejši primer dejavnosti neformalnega socialnega dela v tem obdobju so bile službe socialnega varstva, ki so jih ustanovili v republikanskih bojnih vrstah med špansko državljansko vojno in revolucijo.

Projekte socialnega varstva v republikanski Španiji so izvajali na treh stopnjah. Prvič, pred uporom proti frankizmu je večina sirotišnic delovala pod okriljem katoliške cerkve – to so bili surovi in kruti kraji. Večina redovnic in duhovnikov je bila odkrito frankistov in ob uporu so zbežali k fašistom in opustili svoje naloge (De La Mora 1939). Zaradi krize je morala republikanska vlada sredi vojne ustanoviti program socialnega varstva za otroke – to nalogo so izvedli pod vodstvom Constancie De La Mora z aktivno podporo številnih radikalnih socialnih delavcev in delavk iz ZDA, med katerimi je bila tudi Virginia Malbin. Pripotovala je v Španijo v okviru Nacionalne komisije socialnih delavcev za pomoč španski demokraciji (*National Social Workers Committee to Aid Spanish Democracy*) (*ibid.*, Bermack 2005).

Drugič, anarhistična ženska organizacija Svobodne ženske (*Mujeres Libres*) je pomagala zasnovati množico ljudskih kuhinj, otroških vrtcev, izobraževalnih projektov in bolnišnic, ki so poskrbeli za socialne potrebe ljudi, se spopadala z zatiranjem španskih žensk v tridesetih letih, osvobajala ženske, da so se pridružile civilnim enotam vojske, in se dejavno bojevala za revolucijo (Ackelsberg 2005).

Na koncu omenimo še vrsto pobud, v grobem povezanih (vsaj po usmeritvi) z mednarodnimi brigadami, ki so se odzvale na človeško krizo, ki jo je povzročila vojna. Esme Odgers je bila mlada avstralska komunistka, ki je prišla v Španijo in takoj začela delati z begunskimi otroki in sirotami (Fyrth, Alexander 1991). Leta 1937 je pomagala ustanoviti »Program rejniških staršev za otroke v Španiji« (*Foster Parents Plan for Children in Spain*) skupaj z novinarjem Johnom Langdon-Daviesom in humanitarnim delavcem Ericom Muggeridgeom (danes je to zelo mainstreamovska organizacija socialnega dela *The Plan*). Vsi trije so na lastni koži doživeli stisko begunskih otrok in tistih, ki so osiroteli med špansko državljansko vojno, zato so ustanovili organizacijo *Colonia Infantil*. Ta je otrokom zagotavljala hrano, prenočišče in oblačila. Prav tako pa so začeli uporabljati umetnost, gledališče, igre in druge dejavnosti, da bi otroke naučili spretnosti spoprijemanja z vojno travmo (to so bila ena prvih eksperimentiranj v umetnostni in dramski terapiji).

Toda španska državljanska vojna je vplivala tudi na Britanijo. Britansko gibanje za pomoč Španiji (*Aid Spain Movement*) se je med letoma 1936 in 1939 odzvalo na raznovrstne potrebe republikancev. To je denimo pomenilo tudi zbiranje denarja, da bi baskovske otroke umaknili v Britanijo, tam so jih nastanili pri britanskih družinah in v sirotišnicah. Pri tem prizadevanuju je sodelovala množica uveljavljenih socialnih delavcev in delavk, med njimi tudi Eleanor Rathbone (Pederson 2004). Gibanje za pomoč Španiji je ustanovilo tudi mreže solidarnosti, ki so priskrbele hrano in denar ter podpirale družine tistih, ki so zapustili Veliko Britanijo, da bi se pridružili različnim brigadam v boju proti fašističnim silam (Fyrth 1986).

Doslej smo navajali primere iz obdobja pred drugo svetovno vojno. »Neformalno socialno delo« pa je vzniknilo tudi med velikimi družbenimi protesti v poznih šestdesetih letih. Uporništvo v šestdesetih letih je postavilo temelje za korenit premislek o značilnostih, teorijah in ciljih socialnega dela (Lavalette 2011 a). Gibanja, ki so zahtevala ženske pravice, pravice istospolno usmerjenih in temnopoltih in so hotela izkoreniniti rasizem, so zaznamovala razprave, ki so v socialnem delu potekale zlasti na področju pojmovanja represije, neenakosti in nepravičnosti. Ta zapuščina je opazna še danes.

Kljub temu pa se še vedno srečujemo z zmotnim prepričanjem, da »radikalno socialno delo« nima mesta v praksi. Z našimi primeri smo odstrli pogled na prakso, ki temelji na radikalizmu (ali neformalnem socialnem delu) in namiguje, da je zapuščina (sicer nepriznana) teh projektov v praktičnih metodah navzoča še danes. Prav tako lahko najdemo primere neformalnega socialnega dela, ki je del gibanja za pravice socialnega varstva v ZDA iz šestdesetih let, ko so številni socialni delavci in delavke, denimo Bill Pastreich, Rhoda Linton, Richard Cloward in drugi iz centra Community Action Training Centre imeli vodilno vlogo v gibanju. Ti delavci in delavke so organizirali in vodili kampanje družno s skupinami temnopoltih žensk, ki so opozarjale na revščino, zavzemali so se za izplačila iz socialnega varstva in za celo vrsto drugih političnih in socialnih pravic (Nadasen 2005).

SKLEP: PREPOROD RADIKALNEGA SOCIALNEGA DELA

V članku sem razpravljal o tem, da je socialno delo sporna dejavnost in da je njegova prihodnost »na voljo vsakomur«. Če želimo vzpostaviti bogatejše, dejavnejše, manj patologizirajoče in nadzirajoče socialno delo, se moramo bolj kot doslej poglobiti v teoretske razprave o družbenem gibanju. To je potrebno, da bi razumeli dinamiko dejavnosti družbenega gibanja, saj so takšna gibanja bogat vir sredstev, s katerimi lahko kritično pretresemo sedanjost in premislimo o drugačni prihodnosti. Če torej želimo oživiti dejavnejšo prakso socialnega dela, se moramo poglobiti v dejavnost družbenega gibanja.

Prav tako trdim, da v obdobjih povečane dejavnosti družbenih gibanj lahko odkrijemo primere socialnih delavcev in delavk, ki delujejo inovativno in drzno, pri tem pa ustvarjajo projekte neformalnega socialnega dela. Kot so pokazali primeri, so bile te inovacije pogosto novost v socialnem delu (glasba in gledališče v *Krožku upanja*; skupnostne kavarne in zagovorniško delo Zveze sufražetk v East Endu; umetnost in gledališče, s katerima so se v Španiji spopadali s travmo). Toda ko so te metode postale del socialnega dela, so se radikalne, »neformalne« korenine teh dejavnosti izgubile.

V sedanjosti in bližnji preteklosti obstaja nekaj vznemirljivih primerov dejavnosti neformalnega socialnega dela v Palestini (Jones, Lavalette 2011) in Libanonu (Lavalette, Levine 2011). Prav gotovo jih je še več, precej več. Na splošno bi bilo socialno delo ob udejstvovanju v takšnih projektih bogatejše, saj ti temeljijo na družbenih gibanjih za boljši svet in drugačno prihodnost.

Prevod iz angleščine: Mateja Petan

VIRI

Abrahamian, E. (1982), *Iran between two revolutions.* Princeton: University Press.

Ackelsberg, M. A. (2005), *Free women of Spain.* Edinburgh: AK Press.

Barker, C., Johnson, A., Lavalette, M. (2001), *Leadership and social movements.* Manchester: MUP.

Beauman, K. B. (1996), *Women and the settlement movement*. London: Radcliffe Press.

Beresford, P., Carr, S. (ur.) (2012), *Social care, service users and user involvement*. Birmingham: Jessica Kingsley.

Beresford, P., Croft, S. (2004), Service users and practitioners reunited: the key component of social work reform. *British Journal of Social Work* 31, 1: 53–68.

Bermack, R. (2005), *The front lines of social change: veterans of the Abraham Lincoln Brigade*. Berkley: Heyday Books.

Callinicos, A. (2003), *An anti-capitalist manifesto.* Cambridge: Polity.

Charlton, J. (2000), *It just went up like tinder*. London: Bookmarks.

Dabashi, A. (2012), *The Arab spring: the end of postcolonialism*. London: Zed books.

Dale, G. (2005), *Popular protest in the East German revolution: judgements on the street.* London: Routledge.

De La Mora, C. (1939), *In place of splendour.* New York: Harcourt, Brace and Co.

Englander, D., O'Day R. (1995), *Retrieved riches: social investigation in Britain 1840–1914*. Cambridge: Scholar Press.

Ferguson, I. (2011), Why class (still) matters. V: Lavalette, M. (ur), *Radical social work today.* Bristol: Policy Press (115–134).

Ferguson, I., Lavalette, M., Whitmore, E. (ur.) (2005), *Globalisation, global justice and social work.* London: Sage.

Ferguson, I., Smith, L. (2012), Education for change: student placements in campaigning organisations and social movements in South Africa. *British Journal of Social Work*, 42, 5: 974–994.

Fyrth, J. (1986), *The signal was Spain.* London: Lawrence and Wishart.

Fyrth, J., Alexander, S. (ur.) (1991), *Women's voices from the Spanish civil war*. London: Lawrence and Wishart.

Giddens, A. (1991), *The third way: the renewal of social democracy*. London: Wiley.

Glyn, A. (2006), *Capitalism unleashed.* Oxford: OUP.

Habermas, J. (1981), New social movements. *Telos*, 14, 49: 33–37.

- (1984), *The theory of communicative action*. Cambridge: Polity.

Harman, C. (1983), *The lost revolution: Germany 1919–1923*. London: Bookmarks.

- (1988), *The fire last time.* London: Bookmarks.

- (1999), *A people's history of the world.* London: Bookmarks.

- (2009), *Zombie capitalism.* London: Bookmarks.

Harvey, D. (2005), *A brief history of neoliberalism.* Oxford: OUP.

- (2010), *The enigma of capital and the crises of capitalism.* London: Profile.

Hauss, G., Schulte, D. (ur.) (2009), *Amid social contradictions: towards a history of social work in Europe*. Leverkusen: Barbara Budrich.

Haynes, M. (1984), The British working class in revolt. *International Socialism*, 22: 87–116.

Hering, S. (2003), A soldier of the Third International: the contribution of the Swiss communist Mentona Moser to the Red Aid. V: Hering, S., Waaldijk, B. (ur), *History of social work in Europe (1900–1960): female pioneers and their influence on the development of international social organizations.* Opladen: Leske + Budrich (89–94).

Hirst, P., Thompson, G. (1996), *Globalization in Question.* Cambridge: Polity.

Hobhouse, R. (1949), *Mary Hughes: her life for the dispossessed*. London: Rokliff.

Hobsbawm, E. (1987), *The age of empire (1875–1914)*. London: Abacus.

- (1994), *The age of extremes (1914–1991)*. London: Abacus.

Jennissen, T., Lundy, C. (2011), *One hundred years of social work: a history of the profession in English Canada*, 1900–2000. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.

Jones, C. (1983), *State social work and the working class*. London: Macmillan.

Jones, C., Lavalette, M. (2011), 'Popular social work' in the Palestinian West Bank: dispatches from the front line. V: Lavalette, M., Ioakimidis, V. (ur.), *Social work in extremis*. Bristol: Policy Press (15–30).

Kenney, P. (2002), *A carnival of revolution: Central Europe 1989*. Princeton: University press.

Kirkup, J. (2011), World facing worst financial crisis in history, Bank of England Governor says. *Daily Telegraph*, 6. october. Dostopno na: http://www.telegraph.co.uk/finance/financialcrisis/8812260/World-facing-worst-financial-crisis-in-history-Bank-of-England-Governor-says.html (27. 1. 2013).

Klandermanns, B. (1997), *The social psychology of protest*. London: Blackwell.

Laclau, E., Mouffe, C. (1985), *Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politic*. London: Verso.

Langan, M. (1998), *Women, oppression and social work: issues in anti-discriminatory practice*. London: Routledge.

Langan, M., Schwarz, B. (ur.) (1985), *Crises in the British state 1880–1930*. London: Hutchinson.

Lavalette, M. (2006), *George Lansbury and the rebel Councillors of Poplar*. London: Bookmarks.

- (2011 a), Introduction. V: Lavalette, M. (ur.), *Radical social work today*. Bristol: Policy Press.

- (2011 b), Social work in extremis: disaster capitalism, 'social shocks' and 'popular social work'. V: Lavalette, M., Ioakimidis, V. (ur.), *Social work in extremis*. Bristol: Policy Press (1–14).

Lavalette, M., Ferguson, I. (2007) (ur.), *International social work and the radical tradition*. Birminham: Venture Press.

Lavalette, M., Ioakimidis, V. (ur.) (2011), *Social work in extremis*. Bristol: Policy Press.

Lavalette, M., Levine, B. (2011), Samidoun: grass roots welfare and popular resistance in Beirut during the 33 day war of 2006. V: Lavalette, M., Ioakimidis, V. (ur.), *Social work in extremis*. Bristol: Policy Press (31–50).

Lewis, J. (1995), *The voluntary sector, the state and social work in Britain*. Aldershot: Edward Elgar.

McAdam, D. (1982), *Political process and the development of Black insurgency*. Chicago: Chicago University Press.

Miles, L. (2011), LGTB oppression, sexualities and radical social work today. V: Lavalette, M. (ur.), *Radical social work today*. Bristol: Policy Press (79–94).

Moran, R., Bardsley, S., Gillet, S. (2013), Twenty-first century eugenics?: a case study about the Merton Test. V: Lavalette, M., Penketh, L., *Anti-racist social work today: re-thinking theory and practice*. Bristol: Policy Press.

Myers, S., Cree, V. (2008), *Social work: making a difference*. Bristol: Policy Press.

Nadasen, P. (2005), *Welfare warriors: the welfare rights movement in the United States*. London: Routledge.

Neal, M. (1937), *As a tale that is told*. Dostopno na: http://www.maryneal.org/archive (27. 1. 2013).

Novak, T. (1988), *Poverty and the state*. Milton Keynes: Open University Press.

Offe, C. (1985), New social movements: challenging the boundaries of institutional politics. *Social Research*, 52, 4: 817–868.

Pankhurst, S. (1932/1987), *The home front*. London: Cresset.

Payne, M. (2005), *The origins of social work: continuity and change*. London: Palgrave Macmillan.

Pederson, S. (2004), *Eleanor Rathbone and the politics of conscience*. New Haven: Yale University Press.

Penketh, L. (2000), *Tackling institutional racism*. Bristol: Policy press.

Pethick-Lawrence, E. (1938), *My part in a changing world. London*: Victor Gollanz.

Powell, F. (2001), *The politics of social work.* London: Sage.

Reisch, M., Andrews, J. (2002). *The road not taken*. London: Routledge.

Rowbotham, S. (2008), *Edward Carpenter: a life of liberty and love*. London: Verso.

Ruigrok, W., Van Tulder, R. (1995), *The logic of international restructuring*. London: Routledge.

Schilde, K. (2009), Oppressed today – the winners tomorrow. The ways and works of International Red Aid. A communist world organisation in the force field between Governmental Oppression and Social Work for Political Prisoners. V: Hauss, G., Schulte, D. (ur), *Amid social contradictions: towards a history of social work in Europe*. Leverkusen: Barbara Budrich (165–182).

Scotland, N. (2007), *Squires in the slums*. London: IB Taurus.

Shaping Our Lives (2013). Dostopno na: http://www.shapingourlives.org.uk (1. 5. 2013).

Social Work Action Plan (2013). Dostopno na: http://www.socialworkfuture.org (1. 5. 2013).

Stedman Jones, G. (1984), *Outcast London*. Harmondsworth: Penguin.

Tarrow, S. (1994), *Power in movement*. Cambridge: Cambridge University Press.

Thompson, E. P. (1955), *William Morris: from romantic to revolutionary*. London: Merlin.

Thompson, N. (2012), *Anti-discriminatory practice: equality, diversity and social justice* (peta izdaja). London: Palgrave.

Tilly, C. (2008), *Contentious performances*. Cambridge: Cambridge University Press.

UPIAS (1974), Union of the Physically Impaired Against Segregation. Aims and Declaration. Dostopno na: http://www.leeds.ac.uk/disability-studies/archiveuk/UPIAS/UPIAS.pdf (21. 10. 2012).

Walton, R. G. (1975), *Women in social work*. London: RKP.

Petra Videmšek

VPLIV DRUŽBENIH GIBANJ NA RAZVOJ SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI

UVOD

Družbena gibanja, ki so se pojavila in delovala na prehodu iz sedemdesetih v osemdeseta leta 20. stoletja, so ne le pomemben dejavnik civilnodružbenih pritiskov in generator politične modernizacije, temveč tudi spodbujevalec neposrednih sprememb v socialnem delu. Specifičnost stroke socialnega dela je namreč v tem, da se zavzema za družbene spremembe in za ljudi na obrobju, s svojim delovanjem pa opozarja na pomanjkljivosti družbenih sistemov. O tem govori tudi mednarodna definicija socialnega dela, ki sta jo leta 2001 sprejeli Mednarodna zveza šol za socialno delo in Mednarodna zveza socialnih delavk in delavcev:

> Stroka socialnega dela spodbuja socialne spremembe, premagovanje problemov v človeških odnosih in opolnomočenje ter osvoboditev ljudi za to, da se doseže večja blaginja. (Zorn 2005.)

Tako ni nič nenavadnega, da so prav družbena gibanja najbolj zaznamovala stroko socialnega dela in ji pomenila največji izziv.

V članku se osredotočim predvsem na obdobje od sredine osemdesetih do danes, posebno raziskovalno pozornost pa namenim ženskemu gibanju, gibanju za socializacijo homoseksualnosti, antipsihiatričnemu gibanju in gibanju za neodvisno življenje hendikepiranih ljudi. Čeprav so bila najintenzivnejša in najbolj univerzalna ekološka in mirovna gibanja ter gibanja za človekove pravice, saj so takratni vladajoči monistični ideologiji pomenila moteči dejavnik in so ogrožala vladajoči politični red (Fink Hafner 1992: 46), so v stroko socialnega dela prav ta gibanja vnesla številne inovacije. Opozarjala so na družbene neenakosti in usmerjena so bila v družbene spremembe; te se kažejo predvsem v razvoju skupnostnih služb. Kažejo se v načelih dezinstitucionalizacije, v odmiku od patologizacije k družbeni odgovornosti za odpravo neenakosti, v perspektivi uporabnikov itd. Gibanja so vplivala na utrjevanje socialnega dela kot znanstvene discipline, ki je začela razvijati lastne teorije in koncepte dela. Že na začetku razvoja stroke se je njena šibkost kazala v razdvojenosti – na eni strani v zmanjševanju in reševanju stisk ljudi (želja po tem, da se sliši glas posameznika), na drugi strani pa v uporabi metod dela, ki so bile značilne za druge stroke. Družbenim gibanjem gre tako pripisati, da so s svojim aktivizmom vplivala na razvoj teorij in prakse socialnega dela.

METODOLOGIJA

Osnovna problemska struktura raziskave zajema izbor družbenih gibanj. Izbrala in posebej analizirala sem štiri družbena gibanja, in sicer feministično, gibanje za socializacijo in kulturo homoseksualnosti, antipishiatično gibanje in gibanje za neodvisno življenje henikepiranih, vse kot subjekte inovacij na področju socialnega dela. V članku se sprašujem, kako so družbena gibanja vplivala na spreminjanje stroke socialnega dela. Prav tako so bili zame pomembni podatki o tem, kdaj so nastajala prva gibanja, kakšni programi so se oblikovali na podlagi njihovih aktivnosti in kako so ti programi vplivali na stroko socialnega dela.

RAZVOJ IN VLOGA DRUŽBENIH GIBANJ

Fink Hafner (1992: 59) meni, da je imel politični sistem v jugoslovanskih družbah specifično, hierarhično mesto glede na druge družbene sisteme. Drugim sistemom je bil nadrejen in jih je zelo natančno reguliral. Tako jim je puščal zelo malo prostora za avtonomijo in samoregulacijo. Odnosi v družbi znotraj različnih sistemov so bili visoko normativizirani. Institucionalni sistem je bil tog, spremembe so bile vodene praviloma »od zgoraj navzdol« in obstajale so le omejene možnosti spreminjanja političnega sistema pod pritiskom družbenih potreb in zahtev. Družbena gibanja so tako imela specifično vlogo glede na družbeni in politični kontekst, v katerem so vzniknila in delovala.

Začetki družbenih gibanja, ki so delovala kot pomemben civilnodružbeni pritisk v smeri demokratičnosti in kot specifičen dejavnik pluralizacije javnega življenja pod oklepom monističnega socialističnega političnega reda, segajo v konec sedemdesetih let. Vrhunec so dosegla v letih 1986 in 1987. Tedaj so bila gibanja posebej odmevna tudi v množičnih medijih in v zavesti Slovencev (*op. cit.*: 105). To je bil tudi čas, v katerem so množično nastajala družbena gibanja, ki so bila s svojim delovanjem usmerjena k liberalnim družbenim in političnim rešitvam konkretnih problemov (*op. cit.*, Urek 1997, Jogan 2001). Družbeno dogajanje je bilo zelo pestro in je že nakazovalo politične spremembe, predvsem v nastajanju novih služb. Mnogi aktivisti poudarjajo, da so v tem obdobju lahko uvajali inovacije in delali nove stvari. Pobudnica ustanovitve feministične sekcije društva ŠKUC in prevajalka Mojca Dobnikar je v intervjuju izjavila:

> To je bilo obdobje, ko je vse nekako cvetelo, predvsem tisto, kjer smo bili najbolje doma, se pravi alter scena, s katero smo imeli v mislih pravzaprav vse, od umetniških scen do pojava novih družbenih gibanj […] spomin mi tako govori, da je bilo tedaj vse mogoče: kar sem si izmislila, sem lahko naredila. (Tratnik, Segan 1995: 100.)

Za družbena gibanja bi lahko dejali, da so nastajala drugo za drugim in se nadgrajevala in povezovala. Verjetno bi, če bi pregledali članstvo posameznih gibanj, celo ugotovili, da so bili člani in članice posameznih gibanj aktivni v več gibanjih hkrati. Iz feminističnega gibanja (večkrat je uporabljeno tudi poimenovanje žensko gibanje), ki se je v okviru drugega vala feminizma v Sloveniji začelo z ustanovitvijo Ženske sekcije pri Slovenskem sociološkem društvu leta 1984, je bila leto pozneje ustanovljena sekcija Lilit pri ŠKUC Forumu (Jogan 2001: 241).

Istega leta je bila ustanovljena sekcija za socializacijo in kulturo homoseksualnosti Magnus pri ŠKUC-Forumu v Ljubljani. Magnus je veljal za prvo gejevsko organizacijo v socialističnih državah. Leta 1986 je Magnus v manifestu, namenjenemu festivalu novih družbenih gibanj v Novi Gorici, zahteval, da se takoj odpravi kriminalizacija homoseksualnosti v jugoslovanskih republikah, da se v ustavi prepovedi diskriminacije zaradi spola, veroizpovedi in narodnosti doda prepoved diskriminacije zaradi spolne usmerjenosti, da se v šolske programe vključi pouk o homoseksualnosti kot o enakopravnem življenjskem izboru in da naj vlada SFRJ protestira pri vladah držav, ki diskriminirajo homoseksualno manjšino (Velikonja 2011).

Letu 1987 se je oblikovala lezbična skupina LL. Velja za prvo lezbično skupino v Vzhodni Evropi. Opozarjala je na to, da lezbijke živijo v izolaciji, kamor jih potisne heteroseksistična družba (Tratnik, Segan 1995, Velikonja 2011). Sporočila lezbične skupine so bila pomembna tudi za stroko socialnega dela, kajti, kot zapiše Mojca Urek (1997), je bilo iz pogovora z lezbijkami, ki so prišle v tem obdobju v stik s socialnimi službami ali službami duševnega zdravja očitno, da svoje identitete večinoma ne razkrivajo, ker se ne počutijo varne, kaj šele, da bi bile k istospolnemu partnerstvu pozitivno spodbujene. Ključno vodilo socialnega dela tega obdobja postane senzibilizacija socialnih služb. Avtorica meni, da ni bistveno to, da ima ženska do lezbištva pravico, pač pa to, da ima pravico, da je v tej svoji izbiri podprta in da ji je njen izbor v govoru javnih institucij predstavljen kot dober, pozitiven model, najboljše, kar si je lahko izbrala zase (*op.cit*. 387).

Feministično gibanje, znotraj katerega so se ustanavljanje različne ženske skupine, je pripomoglo k sprožanju pomembnih vprašanj in redefiniranju socialnih problemov ter k odmiku od patologizacije posameznic. Tudi širše je imelo feministično gibanje vpliv na aktivizem drugih gibanj, ki jih zaznamuje iskanje drugačnih odgovorov na najbolj tabuizirane probleme (homoseksualnost, nasilje, zlorabe) ter nov pogled na odnose med ljudmi z osebnimi izkušnjami nasilja, duševne stiske, hendikepa in strokovnimi delavci. Feministično gibanje je skupaj z drugimi gibanji (lezbičnim, antipsihiatričnim) začelo sprožati vprašanje nasilja nad ženskami. Že na prvem jugoslovanskem feminističnem kongresu, ki je v Ljubljani potekal leta 1987, je bila posebna pozornost namenjena prav vprašanju nasilja v zasebni sferi in ukrepom za pomoč žrtvam (Jogan 2002).

Skupaj s socialnimi delavkami in delavci so gibanja problematizirala družbeno neenakost[1] in so bila usmerjena v novo družbeno akcijo. Eno izmed teh akcij je vodilo antipisiahtično gibanje v Sloveniji. Antipsihiatrično gibanje je v okvir mladinskih delovnih taborov (v letih od 1987 do 1989) kot odgovor na nevzdržne razmere v Zavodu za živčno bolne v Hrastovcu leta 1988 ustanovilo Odbor za družbeno zaščito norosti.[2] Kot poroča Flaker (1991), so se z ustanovitvijo odbora zavzeli za razvijanje praktičnega in teoretskega pristopa k norosti. Ustanovitev odbora pomeni mejnik pri vračanju ljudi v skupnost in je vplivala na to, da so se prvi stanovalci iz Hrastovca preselili v Ljubljano (*op. cit.*: 47).

Antipsihiatrično gibanje pa je mejnik ne le pri vračanju ljudi v skupnost, temveč tudi pri razumevanju potreb žensk in moških. Darja Zaviršek (1994) meni, da je feministična socialna akcija skupaj s spremembami v teoriji in praksi socialnega dela spreminjala mikropolitiko oblasti in lokalne strukture pomoči različnim skupinam ljudi. Feministično socialno delo je s sloganom »osebno je politično«, ki ga je prevzelo od feministične akcije iz sedemdesetih let, začelo poudarjati pomen perspektive socialnega konteksta, ki je danes ena najpomembnejših usmeritev pri delu z ljudmi (*op. cit.*: 233).

Mojca Urek (1997) ugotavlja, da je bil eden od osnovnih vzgibov za ustanavljaje avtonomnih psihosocialnih projektov za ženske nezadovoljstvo, ki so ga kot socialne delavke in uporabnice javnih, zasebnih in nevladnih služb socialnega dela doživljale ženske. Opazile so, da socialne službe na področju duševnega zdravja, ki so ženskam na voljo, večinoma reproducirajo vzorce neenakopravnosti žensk, hkrati pa so ugotovile, da znotraj teh služb ne obstajajo mehanizmi, ki bi zaposlenim omogočili razmislek o svojih dejanjih ter odkrivati in odpravljati diskriminacijo (*op. cit.*: 383). V tem obdobju so tako nastajale prve ženske skupine. Ustanovljen je bil SOS telefon za ženske, žrtve nasilja, ustanovljene so bile skupine za samopomoč, iskali so prve varne prostore za ženske, žrtve nasilja, ipd. Gibanja so zahtevala, da se ustanovijo nove socialne službe, ki bi bile usmerjene na pomoč marginaliziranim skupinam ljudi in bi prepoznale razlike med potrebami žensk in moških.

POMEN DRUŽBENIH GIBANJ ZA SOCIALNO DELO

Družbena gibanja so nastala kot povezovalni člen med procesi družbenega spreminjanja tako na mikro- kot na makroravni. Na mikroravni so pomembno vplivala na spreminjanje tematik (nasilje nad ženskami, zatiranje), podpirala spremembe v družbeni zavesti in politični kulturi posameznikov in skupin v javni sferi (liberalizacija homoseksualnosti) in spodbujala vključenost ljudi z osebnimi izkušnjami v govor o njih samih. Na makroravni pa so spodbujala strukturne inovacije. Čeprav so gibanja delovala na politično manj vidnih ali javnosti sploh nevidnih področjih družabnega življenja, so kljub temu s svojim delovanjem vplivala na širjenje novih družbenih vrednot in so prekinila družbeni molk, zato so imela naravo političnega. S svojim aktivizmom,

[1] Več o družbenih neenakostih v: Dragoš, Leskošek (2003), *Družbene neenakosti in socialni kapital.* Ljubljana: Mirovni inštitut.

[2] Odbor je bil ustanovljen 13. 9. 1988 v Hrastovcu.

medijskim poročanjem in vplivanjem na zakonodajne spremembe so brez dvoma vplivala na družbene spremembe, ki so se začele z različnimi družbenimi akcijami in kampanjami.

Moč gibanj je bila tako prav v tem, da so zmogla oblikovati in združevati modernizacijske in postmodernizacijske političnokulturne potenciale že tedaj, ko druge oblike organizirane kritike in alternative političnemu sistemu zaradi represije sploh niso bile mogoče (Fink Hafner 1992: 251). Z apeli, protesti, zahtevami in pobudami so družbena gibanja pluralizirala javni medijski in politični prostor. Iz tega so nastale številne pobude in nove službe, ki so aktualne še danes.

Pobude so se začele z demonstracijami (demonstracije žensk proti splavu leta 1990)[3], prireditvami pred Prešernovim spomenikom (letalo norosti – prihod iz Hrastovca leta 1990), demonstracije proti nasilju nad ženskami[4] (Urek 1997: 395). Medijsko poročanje je bilo namreč usmerjeno predvsem v spreminjanje javnega mnenja in detabuiziranju tem, ki so jih sprožila družbena gibanja. Feministično gibanje si je prizadevalo za razkrivanje in sistematično odpravljanje spolne diskriminacije na eni strani in za ohranjanje že pridobljenih pravic na drugi strani (do svobodnega odločanja o rojstvu otrok, do izbire partnerja, do enake možnosti za zaposlovanje).

Za dosego omenjenih zahtev so gibanja sistematično vplivala tudi na strukturne, organizacijske in zakonodajne spremembe. Leta 1989 je začel delovati SOS telefon za ženske in otroke (Urek 1997, Bogovič, Skušek 1997). Na kongresu ZSMS so predstavnice žensk zahtevale ustanovitev posebnega ministrstva za ženske. Podobno zahtevo je istega leta objavil tudi Svet za vprašanje družbenoekonomskega in političnega položaja žensk pri RK SZDL, ki se je trudil za večjo aktivnost žensk na bližnjih volitvah. Aprila 1990 je bila ustanovljena skupina Ženske za politiko v Ljubljani, v Kopru pa istega leta Ženska iniciativa (Jogan 2001: 241).

Strukturne spremembe so vidne predvsem v nastajanju novih programov. Leta 1991 je začelo delovati prvo zavetišče za ženske, žrtve nasilja v okviru Centra za socialno delo Krško (Grabrijan 2010). Leta 1992 so vzpostavili prvo stanovanjsko skupino na področju duševnega zdravja. Leta 1994 je na pobudo feminističen akcije začel delovati drugi materinski dom na Viču (prvi je začel delovati leta 1991, pod okriljem Zavoda Pelikan – Karitas). Prvo varno hišo v okviru nevladnih organizacij so odprli leta 1997, v okviru društva SOS telefon za ženske in otroke žrtve nasilja (*ibid.*). Danes imamo na tem področju mrežo varnih hiš, materinskih domov in kriznih centrov.

Gibanja so vplivala na razvoj novih oblik podpore in so tako pripomogla k oblikovanju novih konceptov in metod dela. Temeljna konceptualna izhodišča družbenih gibanj so temeljila na konceptu socialne vključenosti (Trbanc 1996, Leskošek 2010), konceptu moči (Zaviršek *et al.* 2002, Dragoš 2008, Mesec 2008, Videmšek 2008) in konceptu neodvisnost (Brisenden 1989, Ratzka 2004, Pečarič 2004). Socialna vključenost na mikroravni pomeni, da imajo posamezniki možnost vključevanja v procese, ki so jim namenjeni za reševanje njihovega življenjskega položaja. To se je še posebej pokazalo v okviru antipsihatiričnega gibanja, saj so ljudje z osebnimi izkušnjami duševne stiske dobili možnost, da povedo svojo zgodbo in izkušnje z bivanjem v instituciji, in so bili tudi slišani. Antipsihatrično gibanje je spodbudilo veliko ljudi z osebnimi izkušnjami duševne stiske, da so svoje zgodbe tudi zapisali. V tem obdobju so nastajala neprecenljiva in za stroko socialnega dela izjemno pomembna dela Tanje Lamovec. Avtoričino znanje in védenje sta na začetku devetdesetih let zaznamovali procese dela z ljudmi z osebnimi izkušnjami duševne stiske

[3] Ob pripravi Ustave RS so združene ženske skupine dosegle, da se ni odpravila ustavna pravica do regulacije rojstev (Jogan 2001: 242).

[4] Javne demonstracije pred Prešernovim spomenikom v Ljubljani v sklopu šestnajstdnevnega aktivizma proti nasilju nad ženskami (1995, 1996, 1997), nočni pohod po Tivoliju in ljubljanskih ulicah, izdaja razglednic in plakatov. Sporočila iz plakatov in razglednic so bila jasna in so razkrivala oster in kritičen ton, usmerjen proti nasilnežu (Urek 1997). Ženski forum ZLSD je maja 1996 organiziral ženske demonstracije ob obisku papeža Janeza Pavla II. v Ljubljani, oktobra istega leta pa je bilo ustanovljeno Mesto žensk, društvo za promocijo žensk v kulturi (Jogan 2001: 241).

in sta pripomogli k oblikovanju skupnostnih služb, ki zagotavljajo vpliv uporabnikov.

Družbena gibanja so opozarjala na razloge za izključevanje ljudi z izkušnjami duševne stiske, hendikepa ali z istospolno usmerjenostjo. Pozornost so namenila preučevanju značilnosti organiziranja družbe in opozorila na vzroke za izključenost posameznika in skupin ter predlagala rešitve za odpravljanje izključenosti.

V okviru družbenih gibanj lahko socialno vključenost vidimo tako v nastajanju številnih skupin (Lezbična skupina LL leta 1987, Skupina Ženske za politiko v Ljubljani, v Kopru Ženska iniciativa leta 1990, Ženska svetovalnica in Modra 1993 ipd.) kot tudi v okviru vse večjega vključevanja ljudi z osebnimi izkušnjami v načrtovanje skupnostnih služb. Ne nazadnje pa gre družbenim gibanjem pripisati zaslugo za vključenost ljudi z osebnimi izkušnjami v sfero izobraževanja in raziskovanja (Zaviršek, Videmšek 2009).

Pomemben prispevek gibanj je tudi spreminjanje dojemanja različnih družbenih skupin in preobrat v konceptu skrbstva. Gibanje hendikepiranih ljudi za neodvisno življenje pokaže, da ne potrebujejo skrbstva, temveč predvsem podporo (Zaviršek *et al.* 2002, Videmšek 2004). Iz filozofije skrbi je gibanje za neodvisno življenje hendikepiranih ljudi razvilo koncept neodvisnosti. Zanj se je izrekla tudi Evropska mreža za neodvisno življenje na mednarodni konferenci leta 1998 v Strasbourgu. Že leta 1993 so, v okviru podiplomskega študijskega programa za teorijo neodvisnega življenja hendikepiranih ljudi, v Ljubljani potekala predavanja o konceptih osebne pomoči, neodvisnem življenju hendikepiranih ljudi, Evropski mreži za neodvisno življenje hendikepiranih (Rutar 1993). Pojem neodvisnega življenja tako vključuje pravico do fizične pomoči, ekonomske neodvisnosti, informiranosti, mobilnost, enakopravno vključevanje v vse sfere družbenega življenja (izobraževanje, zaposlovanje, družinsko življenje, politično, kulturno udejstvovanje …), dostopnost ipd. Neodvisno življenje preprosto pomeni živeti kot kdorkoli drug in početi običajne vsakdanje stvari (Rutar 1993, Ratzka 2004, Pečarič 2004). Koncept neodvisnega življenja pomeni emancipacijo ljudi z osebno izkušnjo.

EMANCIPACIJA UPORABNIKOV SOCIALNEGA VARSTVA

Družbena gibanja so ne le pripomogla k strukturnim spremembam, temveč so tudi zaznamovala odnosno raven, in sicer v odnosu med ljudmi, ki potrebujejo storitve socialnega dela, in strokovnimi delavci. Prav tako so družbena gibanja opozorila na pomen vključevanja ljudi z osebnimi izkušnjami v načrtovanje aktivnosti in prevzemanje različnih vlog (vodenje skupine, organizacija izletov, delavnic ipd.). Vključevanje ljudi z osebnimi izkušnjami v govor o njih samih pripomore k spremembi njihovega statusa in jim omogoča vpliv. Poleg del Tanje Lamovec, so na vključevanje ljudi z osebno izkušnjo v izobraževanje zelo vplivale dejavnosti, ki so jih izvajali aktivisti Društva za teorijo in kulturo hendikepa YHD (Pečarič 2004). To je bila prva uporabniška organizacija v Sloveniji, ki je začela izvajati program neodvisnega življenja in je oblikovala program usposabljanja za osebe, ki bodo postale osebni asistenti henidkepiranim ljudem, ki želijo ostati v svojih domovih (Zaviršek, Videmšek 2009). Od takrat je vključevanje ljudi z osebno izkušnjo del ponudbe izobraževalnih vsebin na Fakulteti za socialno delo. Ljudje z osebnimi izkušnjami kot predavatelji prispevajo znanja o vidikih socialnega izključevanja, stigmi, posledicah institucionalizacije, oblikovanju programov po meri posameznika, konceptu neodvisnega življenja, osebni asistenci, okrevanju, inovacijah na področju henidikepa ipd. Študentke in študente na podlagi lastnih izkušenj učijo, kako naj kot socialni delavci in delavke ravnajo in kaj ljudje z lastno izkušnjo pričakujejo od njih. Prav tako jih učijo, kako delati z osebo, ki ne vidi, ne sliši, je na vozičku, je pripadnica etnične manjšine ipd. Njihov prispevek je izjemno dragocen, saj študentom omogoča neposredno učenje o izraženih potrebah in občutkih ljudi z osebnimi izkušnjami (Videmšek 2011).

V praksi socialnega dela so družbena gibanja tako dosegla pomembne premike v odnosih moči. Zato ne čudi, da je bil koncept krepitve moči v začetnem obdobju povezan zlasti z družbenimi gibanji, ki so imela zelo politično sporočilo. Paulo Freire (1985) je zapisal, da

so družbena gibanja konstituirala svoj lastni jezik in so delovala kot gibanje za svobodo. Da so gibanja politična, se niso zavedali niti tisti, ki so bili del teh gibanj (*op. cit.*: 194). Na podlagi del, ki so jih napisali ljudje z osebnimi izkušnjami hendikepa in duševne stiske (Chamberlin 1977, Oliver 1992, Morris 1993, Beresford, Croft 1993, Lamovec 1995, Pečarič 2004, Wallcraft 2005), smo lahko videli, da so ljudje z osebnimi izkušnjami oblikovali svojo teorijo (teorija onesposabljanja), razvili svoje koncepte (koncepta neodvisnosti in okrevanja) in da sooblikujejo kampanje proti diskriminaciji. Prav tako pa so vplivali na spreminjanje metod socialnega dela (Videmšek 2012).

VPLIV DRUŽBENIH GIBANJ NA SPREMINJANJE METOD SOCIALNEGA DELA

Družbena gibanja so vplivala na premik od t. i. tradicionalnih (klasičnih) metod socialnega dela k modernim, t. i. inovativnim (radikalnim).[5] Metode socialnega dela so se začele razvijati z razvojem stroke socialnega dela (v ZDA Jane Addams 1902, Mary Richmond 1917), v Sloveniji pa po letu 1955, ko je bila ustanovljena Višja šola za socialno delo (Vodopivec 1959, Mesec 1996, Poštrak, Miloševič Arnold 2003, Zaviršek 2005). Prve metode socialnega dela v Sloveniji so temeljile na metodi dela s posameznim primerom, ki je veljala za vodilno v začetnem obdobju razvoja. O tej metodi socialnega dela Poštrak in Miloševič Arnold (2003) zapišeta, da je bila bistvena za začetek profesionalizacije socialnega dela v Sloveniji. Razvijati jo je začela Mary Richmond – metodo je opisala kot

> tisti procesi, ki razvijajo osebnost v smer prilagajanja, z zavestnim vplivom posameznika na posameznika, med ljudmi in njihovim socialnim okoljem. (*Op. cit.*: 104.)

Poleg metode dela s posameznikom je bila ključna tudi metoda dela s skupino. Ta je bila v programe šol za socialno delo vključena že leta 1920 (najprej v Clevelandu), po drugi svetovni vojni pa so ustanovili Društvo skupinskih delavcev (*op. cit.*: 107). Na začetku razvoja se je metoda dela s skupino uveljavljala predvsem na podlagi skupin za samopomoč, ki so se razvijale po modelu skupine anonimnih alkoholikov. Med tradicionalne metode dela sodi tudi skupnostno socialno delo – pri delu z ranljivimi skupinami je v ospredju. Pavla Rapoša Tajnšek (1993: 142) navaja, da skupnostno socialno delo vpliva na to, da se socialno delo od družbenega nadzora preusmeri na uvajanje sprememb in emancipacijo uporabnikov. V praksi socialnega dela to pomeni prevzemanje akcij, ki omogočajo udeleženost, emancipacijo, demokratizacijo, integracijo in povečanje moči uporabnikov socialnih storitev. Tako so ljudje, ki uporabljajo storitve socialnega varstva, dejavni načrtovalci storitev. Skupnostno socialno delo pripomore k preseganju univerzalistične osredotočenosti za vse ljudi enako v smislu ponujanja enakih storitev za različne skupine ljudi, ne glede na njihove potrebe (Zaviršek 2000, Dominelli 2009, Urh 2009). Inovativne metode in s tem dobra socialnodelovna praksa je občutljiva na specifične izkušnje uporabnikov in uporabnic socialnovarstvenih storitev

> če me hočete gledati kot enakega, me morate gledati kot različnega. (Zaviršek *et al.* 2002: 13.)

Tradicionalne metode socialnega dela so se razvijale predvsem iz drugih strok. To je razvidno predvsem iz uporabe jezika (socialna diagnoza, anamneza, terapija, rehabilitacija) (Mesec 1996, Poštrak, Arnold 2003, Urh 2009). V skladu z izposojenimi poimenovanji, se je naslavljajo tudi ljudi, ki uporabljajo storitve socialnega varstva. V začetni praksi socialnega dela se je uveljavljalo poimenovanje »klient«. To je vplivalo na odnos med strokovnim osebjem in ljudmi in jih obsojalo na pasivno vlogo v obravnavi. To obdobje strokovnega dela bi lahko označili tudi kot strokovni etilizem, se pravi, da strokovni delavec najbolje ve, kaj je dobro za posameznika (Thompson, Thompson 2002: 60, *cf.* tudi Brandon 1995, Videmšek 2012). Profesionalnost je bila kategorizirana na podlagi kategorij, ki so jih določali uporabnikom.

[5] V literaturi se sicer pojavljajo delitve na temeljne in pomožne metode oziroma glede na obseg delovanja na mikro-, makro- in mezoraven (*cf.* Poštrak, Arnold Miloševič 2003).

Spreminjanje metod v socialnem delu kaže, da se stroka razvija in da je dosegla določeno raven profesionalizacije. Te ravni pa ne moremo obravnavati ločeno od konteksta družbenih gibanj, saj so vplivala na te spremembe. Na podlagi delitve metod socialnega dela se namreč najočitneje pokaže na eni strani spreminjajoča praksa socialnega dela in na drugi strani vloga uporabnika v tej praksi. Največja novost tako ni v preimenovanju (od klienta, uporabnika do ljudi z osebnimi izkušnjami), temveč v položaju posameznika v samem socialnodelovnem ravnanju. V času družbenih gibanj se je socialno delo začelo odmikati od tradicionalnih metod dela predvsem zato, ker je v ospredju socialna akcija, ki izhaja iz potreb skupnosti. Socialni delavci in delavke, ki svoje delo utemeljujejo v akciji, so opozorili na pomanjkljivost metod, in sicer, da se ukvarjajo z odpravljanjem osebnostnih motenj posameznikov, ki so veljale za vzrok njihovih socialnih stisk in težav. Socialno delo pa temelji predvsem na pomoči posameznikom pri prilagajanju na obstoječe družbene razmere (Leskošek 1995, Zaviršek 2000, Urh 2009, Škerjanc 2010). Povedano z drugimi besedami, prevladovala je diktatura strukture nad posameznikom, interesi in pravice posameznikov pa so bili podrejeni interesom institucije. Zaradi takšnega razmerja se ni bilo mogoče odzvati na potrebe posameznika, nasprotno, posameznik se je moral prilagoditi obstoječi strukturi in sprejeti, kaj mu je bilo ponujeno. Tako podporo so družbena gibanja zavračala in so izražala kritičen odnos do prakse obstoječega sistema. Družbena gibanja, predvsem antipsihiatrično, feministično in gibanje hendikepirnaih ljudi, so oblikovala definicijo socialnega problema z vidika ljudi z osebno izkušnjo. Jasno so izrazila, da problem ni v posameznem hendikepu, temveč v družbi, ki se ni sposobna odzvati na potrebe posameznika (Morris 1993). To je sprožilo razvoj inovativnih metod in pristopov v socialnem dela (individualno načrtovanje samostojnega življenja, zagovorništvo, osebna asistenca, asertivnost ipd.) (Zaviršek *et al.* 2002). Za te pristope socialnega dela je značilno, da udeleženci v procesu postajajo najpomembnejši akterji. Sodelovanje med strokovnim delavcem in ljudmi z osebno izkušnjo temelji na soudeleženosti in soustvarjanju rešitev.

Vloga uporabnikov v procesu pomoči je tako ključna. Delo temelji na partnerstvu z ljudmi z osebno izkušnjo ob upoštevanju njihove realnosti, ki jo poznajo le oni sama, in ob ustvarjanju okoliščin, v katerih ljudje z osebno izkušnjo pridobivajo moč (koncept krepitve moči). Socialni delavec ali delavka izhaja iz predpostavke, da ne pozna uporabnikove realnosti, zato jo poskuša v dialogu z uporabnikom spoznati. Mojca Urek (2005: 218) meni, da postmoderna misel poudari lokalno in kontekstualno naravo vednosti. Ne išče več univerzalne človekove narave, temveč pogleda, kakšne pomene imajo konstrukcije na naše življenje. Jezik tako ni svet, s katerim bi lahko opisali objektivni svet, pač pa sredstvo, s katerim svet konstituiramo. In to je tudi temelj inovativnih metod v socialnem delu. In temelj za spremenjen odnos med udeleženimi v pogovoru v socialnem delu.

PRISPEVEK POSAMEZNIH GIBANJ NA STROKO SOCIALNEGA DELA

Družbena gibanja so postala specifična predvsem zaradi svojih specifičnih lastnosti, kot so njihove vrednote (usmerjenost k osebnosti, svobodi in postmodernemu opredeljevanju razmerij med posameznikom in institucijami državne prisile). Zaradi svoje usmerjenosti jim je uspelo uresničiti številne akcije in s tem so spremeniti obstoječo prakso socialnega dela. Antipsihiatrično gibanje je začelo proces deinstitucionalizacije, spodbudilo je vzpostavitev novih služb in razvoj nevladnega sektorja, ki ponuja programe na področju duševnega zdravja. Na področju duševnega zdravja v skupnosti smo tako priče nastajanju novih služb (nevladnih organizacij) in tudi preoblikovanju velikih ustanov (Zavod Hrastovec – Trate, Posebni socialnovarstveni zavod Prizma Ponikve, SVZ Dutovlje, Dom Nine Pokorn Grmovje, Dom upokojencev in oskrbovancev Impoljca, Dom Lukavci). Te prinašajo nove metode dela in preusmeritve podpore za ljudi, ki potrebujejo organizirano pomoč, iz institucionalnih služb v skupnostne. Vse to spodbuja razvoj stroke

socialnega dela, saj je prav ta prevzela težišče delovanja v skupnosti in opozorila na pomen prepoznavanja socialnega konteksta posameznika, življenjski svet uporabnika (Grebenc 2005, Urek 2005, Beresford 2005).

Kljub zgodnjim poskusom dezinstitucionalizacije lahko po več kot 20 letih procesa potrdimo to, na kar je že leta 1993 opozarjala Shula Ramon (1993). Spraševala se je o resnosti namenov dezinstitucioanlizacije, pa čeprav so bila v tem obdobju gibanja najmočnejša. V obdobju delovanja nevladnih organizacij (od leta 1992–2011) je bilo v stanovanjske skupine, ki jih vodijo nevladne organizacije, preseljenih 250 ljudi (Videmšek 2011) in 405 ljudi v stanovanjske skupine različnih institucij (Flaker *et al.* 2008). Opazna sta bila povečanje števila nevladnih organizacij in razvoj programov, sam proces deinstituicoalnizacije, v normativnem smislu pa se ni zgodil. Za antipishiatrično gibanje bi zato lahko dejali, da je delovalo ciklično. Vrhunec je doživelo v času od 1988 do 1992 (od organizacije prvih taborov v Hrastovcu do preselitve prvih stanovalcev iz Hrastovca v stanovanjsko skupino). Sledil je val vzpostavljanja novih služb in oblikovanja novih nevladnih organizacij[6]. Kot drugi val antipisiatričenga gibanja pa bi lahko označili gibanje IZ-HOD[7]. Poleti 2010 je s pohodom po Sloveniji opozorilo na pomanjkljivosti procesa dezinstitucionalizacije v Sloveniji.

Feministično gibanje je pripomoglo k obravnavi novih tem (vključevanje problematike spola na vse ravni življenja v javnem in zasebnem prostoru [Jogan 2001: 230], vključevanje vprašanja spola na področju duševnega zdravja, nasilje nad ženskami, skrbstvena vloga žensk) in k upoštevanju spola kot analitske kategorije, enakovredne drugim sociološkim kategorijam (Leskošek 1995). S tem je pripomoglo k odpravi neenakosti med spoloma. Temeljna vrednota socialnega dela je spoštovanje enakosti. Po mnenju Vesne Leskošek (2010) enakost pomeni, da se ljudje ne ločijo po socialnih statusih na ljudi prvega in ljudi drugega reda, torej na večvredne in manjvredne. Enakost namreč omogoča participacijsko demokracijo, v kateri imajo različne skupine ljudi glas v javnosti ne glede na njihov nacionalni izvor, spol, vero, raso, spolno usmerjenost in podobno.

Gibanje za socializacijo homosekualnosti je s svojim delovanjem sprožalo vprašanja gejevske in lezbične zakonske zveze, partnerskih razmerij in starševskih pravic kot eno glavnih tematik gejevskega in lezbičnega aktivizma. Njihov aktivizem je potekal na ravni zahtev po individualnih pravicah, pravici do svobodne izbire spolne usmerjenosti in življenjskega sloga, zahtev po odpravi kriminalizacije kot tudi po pravni enakopravnosti posameznika v razmerju do življenjskega partnerja ali partnerice, to je, na področje formalne zakonske ureditve partnerskih razmerij (Velikonja 2011).

Gibanje za neodvisno življenje ljudi je zaradi nezadovoljstva z načinom obravnave izoblikovalo svojo teorijo neodvisnosti in oblikovalo nove metode dela (osebna asistenca), ki se umeščajo v koncepte postmodernega socialnega dela. Gibanje za neodvisno življenje je opozorilo na pomen razumevanja skrbstva. Namesto skrbstva poudarja podporo. Pripomoglo je tudi k oblikovanju protidiskriminatorske prakse.

Gibanjem gre pripisati zasluge za vzpostavitev novega način komuniciranja med strokovnjaki in ljudmi z osebnimi izkušnjami (od pasivizacije k aktivni vlogi udeleženih v načrtovanju) in za vrednotenje izkušenj uporabnikov. Pripomogla so k legitimizaciji uporabniškega znanja.

SKLEP

Družbena gibanja so s svojim delovanjem pokazala, da obstajajo različne strategije reševanja družbenih problemov, vnesla so inovacije v pristope, metode in organizacijske oble ter presegla idejo o univerzializmu. Čeprav niso imela tako velikega političnega pomena kot denimo mirovna in ekološka gibanja, so

6 Danes deluje na področju duševnega zdravja osem nevladnih organizacij: Altra, Šent, Ozara, Novi paradoks, Vezi, Humana, Mostovi, Dam – društvo za preventivno delo.

7 IZ-HOD je neformalna skupina ljudi, ki smo se povezali, da bi opozorili na nepotrebno zapiranje ljudi, obstoj totalnih ustanov in spodbudili proces dezinstitucionalizacije. Več o tem na voljo na: www.iz-hod.info ali v Iz-hod iz totalnih ustanov med ljudi (2012) ČKZ, XXXIX, 250.

odločilno pripomogla k spreminjanju socialnega dela. S svojim delovanjem so širila meje socialnega dela (iz institucije v skupnost), spodbujala pluralizacijo izvajalcev (povečanje števila nevladnih organizacij, ki ponujajo nove programe), postavljala vprašanje odnosov moči in spodbujala participacijo udeleženih v procesu podpore.

Družbena gibanja, ki so se institucionalizirala v osemdesetih letih in se pozneje preobrazila v nevladne organizacije in oblikovala službe, ki so ponujale nove storitve, so navzoča še danes. Sčasoma so se njihove zahteve, način organiziranja in način dela spreminjali. Na začetku so družbena gibanja zahtevala službe po meri posameznika, premestitev podpore iz psihiatričnih bolnišnic v ustreznejše namestitve, varne prostore za ženske, ki doživljajo nasilje, sprejetje istospolnih partnerjev in podporo pri samostojnem življenju hendikepiranih ljudi.

Procesi, ki so jih družbena gibanja začela, še danes niso končani. Kljub zgodnjim poskusom procesa dezinstitucionalizacije Flaker in sodelavci (2011) ocenjujejo, da je sistem v Sloveniji še vedno izrazito institucionalen, saj 19.786 ljudi živi v zavodih, v posebnih socialnih zavodih jih je 2478, v varstveno delovnih centrih 1234, v zavodih za usposabljanje 839 in v domovih za stare 15.235 (*op. cit.*: 249).

Gibanja so bila razpršena, pogosto premalo strukturirana in odvisna od iniciative vodij in podpornih članov. Zaradi omenjenega so doživljala številne padce in vzpone in tudi zato nekatere pobude še danes niso v celoti uresničene. Za uresničitev pobud bo potrebna družbenopolitična angažiranost socialnih delavk in delavcev, ki zagovarjajo interese ljudi z osebnimi izkušnjami, pa naj gre za izkušnje istospolne umerjenosti, duševne stiske ali hendikepa. Za preseganje obstoječega položaja bo stroka socialnega dela morala preiti iz zgolj vloge akterja, ki zagotavlja socialnovarstvene storitve, k družbenopolitičnemu aktivizmu, ki bo pripomogel k spremembam.

VIRI

Beresford, P. (2005), Developing self-defined social apporaches to madness. V: Ramon, S., Williams, J. E. (ur.), *Mental health at the crossroads; the promise of the psychosocial approach* (109–126).

Beresford, P., Croft, S. (1993), *Citizen involvement: a practice guide for change.* London: Macmillan Press.

Brisenden, S. (1989), A charter for personal care. *Progress*, 16: 9–10.

Bogovič, L., Skušek, Z. (1996), *Spol: Ž*. Ljubljana. KUD France Prešeren, Institutum Studiorum Humanitatis.

Chamberlin, J. (1977), *On our own.* London: Mind (prva izdaja).

Dominelli, L. (2009), *Introduction to social work*. Cambridge, UK: Polity.

Dragoš, S. (2008), Moč – navodila za uporabo. V: Dragoš, S., Leskošek, V., Petrovič Erlah, P., Škerjanc, J. (ur.), *Krepitev moči*. Ljubljana: FSD (druga izdaja).

Dragoš, S., Leskošek, V. (2003), *Družbene neenakosti in socialni kapital.* Ljubljana: Mirovni inštitut.

Fink Hafner, D. (1992), *Nova družbena gibanja – subjekti politične inovacije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Grabrijan, B. (2010), Materinski domovi in varne hiše 17 let po ustanovitvi. *Socialno delo*, 49, 1: 21–32.

Grebenc, V. (2005), Ocena potreb in raziskovanje lokalnih vednosti kot izhodišče za delovanje v socialnem delu. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).

Flaker, V. (1991), Sup-psihiatrične študije, Hrastovški anali. Ljubljana. *ČKZ*, XIX: 138–139.

- (1998), *Odpiranje norosti: vzpon in padec totalnih ustanov*. Ljubljana: Založba **cf.*

Flaker, V., Mali, J., Urek, M. (2008), Deinstitutionalization process in long-term mental health intitutions in Slovenia. V: London, M. (ur.), *Conference monograph: Vilnius Lithuania 2007*.

Flaker, V., Nagode, M., Rafaelič, A., Udovič, N. (2011), *Nastajanje dolgotrajne oskrbe. Ljudje in procesi – eksperiment in sistem*. Ljubljana. Fakulteta za socialno delo.

Freire, P. (1985), *The politics of education: culture, power and liberation*. Westport: Bergin & Garvey.

Jogan, M. (2001), *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Lamovec, T. (1995), *Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup*. Ljubljana: Lumi.

Leskošek, V. (1995), Socialno delo ni politično (ali pač?). *Socialno delo*, 34, 3: 195–201.

- (2010), *Socialno izključevanje*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (gradivo za kolokvij: praksa I.).

Mesec, B. (1996), Neskončna ali samo dolga pot do celovitega sistema izobraževanja za socialno delo? Čustveno obarvan prispevek k zgodovini Visoke šole za socialno delo v Ljubljani. *Socialno delo*, 35, 5: 362–384.

- (2006), Očarani z močjo. *Socialno delo*, 45, 3–5: 235–247.

Miloševič Arnold, V., Poštrak, M. (2003), *Uvod v socialno delo*. Ljubljana: Študentska založba.

Morris, J. (1993), *Independent lives, community care and disabled people*. London: Macmillan.

Oliver, M. (1992), *The politics of disablement*. London: Macmillan Press.

Pečarič, E. (2004), Pasti profesionalizacije osebne asistence. V: *Osebna asistenca za neodvisno življenje*. Ljubljana: YHD (17–20).

Ramon, S. (1993), Razvoj duševnega zdravja v skupnosti v Veliki Britaniji in Severni Ameriki. *Socialno delo*, 32: 1–2, 5–19.

Rapoša Tajnšek, P. (1993), Skupnostno socialno delo in skupnostna usmeritev v praksi socialnega dela. *Socialno delo*, 32, 5–6: 139–151.

Ratzka, A. (2004), Osebna asistenca: delovna definicija. V: *Osebna asistenca za neodvisno življenje*. Ljubljana: YHD (5–6).

Rutar, D. (1993), Evropska mreža za neodvisno življenje hendikepiranih ljudi. Intervju z J. J. Boerma. *ČKZ*, 21: 156–157: 133–138.

Škerjanc, J. (2010), Prispevek uporabnikov socialnovarstvenih storitev k oblikovanju konceptov za praktični študij socialnega dela. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).

Thompson, N. (2001), *Anti-discriminatory practice*. Palgrave: Macmillcan (tretja izdaja).

Thompson, N., Thompson, S. (2002), *Communityy care: theory into practice*. Oxford: Russell House Publication.

Tratnik, S. , Segan, S. N. (1995), *Zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984–1995*. Ljubljana: ŠKUC.

Trbanc, M. (1996), Socialna izključenost: koncept, obseg in značilnosti. V: Svetlik, I. (ur.), *Kakovost življenja v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (287–336).

Urek. M. (1997), Od feministične socialne akcije k feminističnemu socialnemu delu. *Socialno delo*, 36, 5–6: 383–397.

- (2005), *Zgodbe na delu*. Ljubljana: Založba **cf*.

Urh, Š. (2009), Etnično občutljivo socialno delo z Romi. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo (doktorska disertacija).

Velikonja, N. (2011), *Zgodovina aktivizma za legalizacijo gejevskih in lezbičnih partnerskih zvez v Sloveniji*. Na voljo na: http://www.ljudmila.org/lesbo/raziskave/ZgodovinaAktivizma.pdf (15. 5. 2013).

Videmšek, P. (2004), Individualno načrtovanje kot proces krepitve moči uporabnikov socialnih storitev : V: Avberšek, S., Švab, V. (ur.), *Psihosocialna rehabilitacija*. Ljubljana: Šent.

- (2008), Krepitev moči kot temeljno orodje socialnega dela. *Socialno delo*, 47, 3–6: 209–217.

- (2012), Vloga uporabniških gibanj pri spreminjanju vpliva uporabnikov. *ČKZ*, 39, 250: 106–115.

Vodopivec, K. (1959), *Priročnik iz metodike socialnega dela*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Wallcraft, J. (2005), The place of recovery. V: Shulamit, R., Williams, E. J. (ur), *Mental health at the crossroads: the promise of the psychosocial approach.* Hants: Ashgate Publishing.

Zaviršek, D. (1994), *Ženske in duševno zdravje*. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

- (2000), *Hendikep kot kulturna travma*. Ljubljana: Založba **cf.*

- (2005), »Ti jih boš naučila nekaj, ostalo bo naredil socializem«, Zgodovina socialnega dela med leti 1945 in 1961. V: Zaviršek, D. (ur.), *Z diplomo mi je bilo lažje delat!: znanstveni zbornik ob 50-letnici izobraževanja za socialno delo v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

Zaviršek, D., Videmšek, P. (2009), Uključivanje koristnika usluga u istraživanje i poučevanje: ima li tome mjesta u istočnoeuropskom socialnom radu. *Ljetopis socialnog rada*, 16, 2: 189–207.

Zaviršek, D., Zorn, J. Videmšek, P. (2002), *Inovativne metode v socialnem delu. Opolnomočenje ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje*. Ljubljana: Študentska založba.

Zorn, J. (2005) (ur.), *Globalni standardi izobraževanja in usposabljanja za socialno delo: predlog etičnega kodeksa v socialnem delu.* Ljubljana: Skupnost centrov za socialno delo, Fakulteta za socialno delo.

Srečo Dragoš

FORMA SOCIALNIH GIBANJ?

Ali sploh obstaja kaj takega? Je vprašaj v naslovu članka upravičen? Če ni, potem je treba zgolj povzeti ali pa analizirati značilnosti *forme* socialnih gibanj, po katerih se ta vrsta družbenega delovanja razlikujejo od drugih oblik, npr. od delovanja skupin, skupnosti, političnih strank in drugih organizacij. V nasprotnem primeru (v primeru pritrdilnega odgovora, da je vprašaj v naslovu upravičen) pa je zelo verjetno, da odgovor na naslovno vprašanje ni mogoč, vsaj ne v pomenu apodiktične gotovosti. Torej je treba premisliti, za kakšno vprašanje sploh gre. Kajti ignoranca do vprašaja v naslovu je najpogostejša »slepa pega« družboslovnih analiz, povezanih s socialnimi gibanji.[1]

UVOD

Že izkušnje iz vsakdanjega življenja nam sugerirajo, da vsaj pri tistih vrstah socialnega delovanja, katerih izid ni povsem skladen s predhodnimi pričakovanji, utegne biti nekaj narobe z načinom, obliko ali *formo* našega početja. Primeri: če se mi kot državljanu vedno znova na volitvah dogaja, da glasujem za politično stranko, ki potem sploh ne pride v parlament; če odkrijem, da se pri desetinah vrst jogurta, pralnega praška ali varčevalnega paketa vedno znova zmotim pri izboru, saj slej ko prej zvem, da sem spregledal »najboljšega«; ko se mi ob prvem stiku z novimi ljudmi ponavlja izkušnja, da jih nisem pravilno ocenil »na prvi pogled«; ko mi po dolgoletnem, marljivem varčevanju gre kar naenkrat v enem dnevu banka z mojimi prihranki v stečaj; ko se mi že drugič zalomi ležerna jutranja vožnja v službo, ker mi v avto skoči srnjak …

V vseh teh in v številnih drugih dogodkih, ki nas vržejo iz vsakodnevnih rutin, smo si vprašanje, kaj je šlo narobe, prisiljeni zastaviti na malce drugačen način, ki ni več povsem običajen. Je moje glasovanje na volitvah, ko vedno znova »vržem stran« svoj glas, posledica moje napačne presoje, ali pa je kaj narobe s samim volilnim sistemom? Je izbor »ne-najboljšega« jogurta, praška, varčevalnega paketa posledica moje površnosti, neracionalnosti ali pa je moja neracionalna izbira posledica racionalne uporabe reklam tistih, ki jih izdelujejo in oglašujejo? Je napačna presoja ljudi po »prvem vtisu« izraz mojih predsodkov ali kulture, v katero sem socializiran? Je največji problem izgube prihrankov ob propadu banke v lastni naivnosti, ker sem ji preveč zaupal, je problem v deviantnem bančnem sektorju (nacionalnem, evropskem) ali pa gre za običajno tržno pravilo denarnega gospodarstva? Bi se trku s srnjakom izognil, če bi vozil počasneje ali pa je problem v cestnem režimu (opozoril, znakov), ki bi moral biti drugačen? Skratka, kaj je bolj res, je problematična predvsem *vsebina* mojih individualnih odzivov na opisane dogodke ali pa ima večjo razlagalno težo *forma*, ki odločilno vpliva, podpira oz. določa omenjene dogodke kot tudi moje ravnanje v zvezi z njimi? Če je v omenjenih primerih bolj pravilna druga razlaga, da stvari niso šle narobe zaradi zgrešenosti moje

[1] Ker *socialnih* gibanj ne gre enačiti z *družbenimi* gibanji, pišem v nadaljevanju o *socialnih* gibanjih in jih ne slovenim v družbena. S tem ohranjam razliko med različnimi vrstami sistemov, kot jih je opredelil Niklas Luhmann (1995: 2 ss), saj so družbeni sistemi podvrsta socialnih sistemov; analogno velja razlikovati tudi gibanja.

individualne presoje, pač pa zaradi konteksta, v katerem sem bil prisiljen ravnati, potem je problem v formi volilne zakonodaje, v formi potrošništva, v formi naše splošne kulture, v formi bančnega oz. ekonomskega sistema, v formi cestnoprometnih pravil itd.

Na podlagi teh, na hitro navrženih primerov, se začasno zadovoljimo s tremi abstraktnimi predpostavkami, ki naj bodo uvod v razumevanje socialnih gibanj, in sicer:

a. Veliko socialnih ravnanj – vsekakor pa večino pomembnejših – lahko razumemo z dveh vidikov: z vsebinskega in formalnega. Formalni vidik se osredotoča na obliko ali formo, v kateri se prakticira vsebina socialnega delovanja (vsebina mojega obroka je kruh, forma pa je štruca, hlebec, žemlja ali sendvič; izražanje čustev, strahu in upanja je vsebina akterjevega početja, njegova forma pa je lahko religijska, umetniška, subkulturna, tradicionalna; kaj in zakaj nekaj narišem na platno, je vsebina, ali bo to platno umetniški izdelek, pa je vprašanje forme; razmišljanja in izpeljave v tem besedilu so njegova vsebina, forma pa je klasifikacija članka za znanstvenega, strokovnega ali poljudnega itd.)

b. Ker forma ni le posledica vsebine, saj je tudi vsebina odvisna od forme (do določene mere), je razumevanje vsebine nemogoče brez razumevanja forme.

c. Poudarka *a* in *b* veljata tudi za socialna gibanja.

FORMALIZIRANJE

Poudarki, slog trditev in izpeljav, kot jih navajam v uvodu, so (bili) značilni tudi za sam nastanek sociologije kot temeljne družboslovne vede. Pristop od spodaj, ki naj bo osnova posploševanja o širših družbenih učinkih, je značilen tudi za začetna razmišljanja o družbi, o njenem strukturiranju, dinamiki in o specifičnem predmetu znanosti, po katerem naj bi se sociologija kot nova veda sploh razlikovala od drugih podobnih (konkurirajočih) disciplin, ki se prav tako ukvarjajo s preučevanjem družbenih pojavov. Ko se je sociologija v 19. stoletju vzpostavljala kot družboslovna veda, je bila njena pomembna skrb zlasti v tem, kako specificirati razliko do drugih, po predmetu sorodnih, a že obstoječih disciplin, kot so psihologija, antropologija in zgodovina. To sicer ni nič novega niti preseženega. Enaka skrb za profiliranje, umestitev in legitimiziranje vsake nove discipline v obstoječi delitvi znanstvenega dela velja tudi za poznejše, mlajše znanosti, tudi – spomnimo se naših začetkov – za socialno delo in njegovo razliko v odnosu do, npr., socialne psihologije, pedagogike, sociologije. Pri začet(ni)kih sociologije pa je bila posebnost v tem, da se je sociološki interes za družbo kot svoj »predmet« preučevanja začel na indukcijski način, potem pa je hitro (presenetljivo in škodljivo) zdrsnil v dedukcijskega. In med hevrističnimi žrtvami tega preobrata so bila tudi socialna gibanja. Zato naj na kratko ponazorim ta izgubljeni začetek z mikroravni kar s formulo, katere avtor je Leopold von Wiese (1876 – 1969). Kajti težko bi bilo najti krajšo in boljšo ilustracijo indukcijske skrbi, ki je bila tako značilna za začetnike sociologije. Wiesejeva formula se glasi takole:

$$P = D \times S$$

Gre za izhodiščno »Formulo analize družbenih procesov«, kot se glasi naslov razdelka, v katerem je bila objavljena leta 1924. V formuli črka *P* označuje družbeni proces, *D* pomeni delovanje akterja, *S* pa je situacija oz. kontekst. Formula, izraženo z avtorjevimi besedami, »pomeni: vsak družben proces je proizvod neke osebne drže (vedenja) in določene situacije« (Wiese 1987: 318–319). Potem avtor razčlenjuje oba elementa iz enačbe, npr.: $D = J \times I$, kjer črka *J* označuje »bolj ali manj prirojene lastnosti«, *I* pa so »konkretne izkušnje« (*ibid.*). Skratka, prva od obeh ključnih elementov zgornje definicije družbenih procesov se nanaša na ravnanje posameznika, ki ga določajo njegove osebnostne značilnosti, od prirojenih do izkustvenih. Iz tega izhaja, da brez razumevanja subjektivnega elementa individualnih akterjev ne moremo razumeti družbe, oziroma, če zanemarimo faktor *D*, smo že v izhodišču reducirali družbene procese zgolj na kontekst (*S*), to pa z metodo posploševanja vodi v nedopustni redukcionizem. Prav to se je zgodilo z nadaljnjim razvojem sociološke

discipline. Zelo hitro in za dolgo so prevladali makroteoretski razlagalni modeli družbe, ki so v različnih variacijah iz osnovnega abstraktnega modela skušali deduktivno pojasnjevati vse posamične družbene procese, bodisi z bipolarno strukturo ekonomske baze/nadstavbe (v marksizmu) ali pa, denimo, s shemo AGIL[2] (v funkcionalizmu).

Ni problem v tem, da se formule, kakršne je predlagal Wiese, niso uveljavile. Problem je v zanemarjanju njihove subjektivne komponente, ki je postala vse bolj in dosledno ignorirana že na samem začetku sociološkega razvoja, čeprav je bil Leopold von Wiese eden od največjih sistematikov v družboslovju. Povsem enako se je zgodilo tudi Georgu Simmlu (1858–1919), enemu od velikih začetnikov oz. »očetov« sociologije (zelo je vplival na Wieseja). Tudi Simmlov poudarek je bil enak in enako spregledan. Po Simmlu družba ni od posameznikov ločena struktura, ki bi lebdela nad njimi kot neka posebna entiteta, pač pa gre za kompleksnost individualnih *in* družbenih razmerij. Ker te družbene kompleksnosti ne moremo reducirati na račun individualnih akterjev – kot tudi ne obrnjeno, da bi razumevanje razmerij med posamezniki izvzeli iz oblik družbenosti – je temu ustrezno opredelil tudi sociologijo kot topologijo družbenih interakcij. Skratka, upošteval je oba elementa Wiesejeve enačbe, *D* in *S*, saj ju je nedopustno reducirati enega iz drugega, hkrati pa njuno razločevanje tudi ne sme zaiti v ločevanje. Iz teh izhodišč je Simmel (1993: 23) izpeljal t. i. »čisto ali formalno sociologijo«. Formalno zato, ker naj bi bila njena naloga, za razliko od drugih družboslovnih disciplin, da se osredotoča na *forme* družbenih interakcij, saj vsebine že (večinoma) pokrivajo druge znanosti, ki pa se s formami ne ukvarjajo.

> Če lahko rečemo, da je družba vzajemno delovanje individuov, potem bi bila naloga znanosti o družbi […] ta, da opiše forme tega vzajemnega učinkovanja. (*Ibid*.: 23–24.)

Kajti družba je »*le ime za okolico individuov*«, torej tisti *S* iz Wiesejeve enačbe, ki pa po drugi strani, kot rečeno, tudi ni reduktibilen na razmerja med posamezniki. Kar posamezniki počnejo, je vsebina njihovih interakcij, ki prehaja v forme, te pa so interakcijsko nastala »strdlina«, kot se izrazi Simmel. Čeprav je kavna usedlina »strdlina« snovi, ki je dala pijači vsebino kavnatega okusa, kavne usedline ne smemo mešati s kavo kot napitkom:

> Vsi veliki sistemi in nadindividualne organizacije, na katere pomislimo ob pojmu družb, niso nič drugega kot strditve – v trajnih okvirih in samostojnih tvorbah – neposrednih, vse življenje iz ure v uro, sem in tja potekajočih vzajemnih učinkovanj med individui. Tako pridobijo ta učinkovanja lasten obstoj in učinkovitost, s katerima se lahko postavijo nasproti in po robu tudi tem vzajemno delujočim živostim. (*Ibid*.: 13.)

Naj nas ne premoti nekoliko esejistični stil pisanja, ki so ga Simmlu pogosto očitali. Prej omenjenemu Wieseju so, denimo, očitali prav nasprotno: preveliko vnemo za eksaktno izražanje, ki spominja na matematiko. A razlog sociološke ignorance do zgornjih poudarkov ni Simmlov stil pisanja niti Wiesejeve formule, pač pa njuno opozarjanje na mikropristop kot osnovni pogoj vseh nadaljnjih posploševanj – to je bilo v nadaljnjem razvoju sociologije kot mlade vede presenetljivo hitro pozabljeno.

IZGUBLJENO S PREVODOM

Kot rečeno, je zanemarjanje mikropristopa povzročilo ignoranco tistega prvega elementa v Wiessejevi enačbi (*D*), brez katerega ne moremo razumeti družbenih procesov; podobno kot pri Simmlu, saj je pri njem mikropristop izhodišče za razumevanje nastanka in učinkovanja form, saj se vsebina, iz katere so forme izšle, dogaja v individualnih in skupinskih interakcijah:

> V družbenih skupinah, ki so z vidika njihovih namenov in celotnega pomena kar se da različne, najdemo enake formalne interakcijske načine. Nadrejenost in podrejenost, tekmovanje,

[2] *Adaptation* (prilagajanje) > *Goal attainment* (doseganje ciljev) > *Integration* (povezovanje oz. »urejanje konfliktov«) > *Latent pattern maintenance* (latentno vzdrževanje vzorcev) (Parsons, Platt 1974: 13–15).

posnemanje, delitev dela, oblikovanje strank, zastopstvo, sočasnost združevanja navznoter in zapiranja navzven in neštete druge pojave lahko opazujemo tako v družbi, ki je organizirana v obliki države, kot v verski skupnosti, v zarotniški združbi in gospodarskem združenju, v umetnostni šoli in družini. Čeprav so interesi, iz katerih nastajajo te socializacije, še tako različni, so lahko forme, v katerih se uresničujejo, vendarle enake. Po drugi strani se lahko vsebinsko enak interes izraža v zelo različnih socializacijskih formacijah. (Simmel 2000: 260.)

Prav s takšno dialektiko med vsebino in formo je Simmel presegel tudi klasično idealistično ontologijo, ki jo v zvezi s formami srečamo že v platonizmu in ki so ji podlegli številni sociološki makrosistemi (predvsem klasični funkcionalizem in klasični marksizem). Kot rečeno, Simmlove forme ne stojijo nasproti vsebinam v pomenu, da bi lebdele nekje v višavah, visoko nad materijo in materialnim svetom, kakor je to razmerje med materialnim in idealnim (formalnim) strukturirano v Platonovi prispodobi o votlini (v sedmem poglavju njegove *Države*; Platon 1976: 236–265). Simmlove forme so bolj podobne načinu, na katerega jih je prvi tematiziral Aristotel. Tudi pri Aristotelu je bitnost ali substanca pojasnjena z dvema vidikoma, in sicer: vse, kar je, obstaja kot »snov ali materija […], nekaj drugačnega pa je bitnost kot oblika in forma«. Ključno pri tem je razmerje med obema vidikoma bit(nost)i, ki ga Aristotel dobesedno opredeli takole: »In sicer je snov možnost, oblika pa dovršenost« (Aristoteles 1993: 11–112).

Pri tem ne gre snovi kot potencialne možnosti razumeti v pomenu nečesa povsem neobstoječega, dokler ta ostaja (še) brez izoblikovane forme. Obstajanje forme brez materije je platonizem, aristotelovsko razumevanje pa je, da takoj ko imamo eno, imamo že tudi drugo, pač na bolj ali manj dovršene načine. Takoj, ko imamo opraviti s snovjo, imamo opraviti že tudi s formo, čeprav v različnih stopnjah razvitosti. Kepa še neizoblikovanega plastelina ali neobklesanega marmorja že ima neko formo (kepe, brezoblične skale), a se z nadaljnjim oblikovanjem te snovi spreminja, ker gre za prehajanje materije v bolj izdelano formo, npr. v takšno, kot smo si jo namenili pustiti oz. vtisniti na koncu obdelave plastelina, marmorja. Trditev iz prejšnjega navedka, da je v primerjavi s formo »snov možnost«, gre torej razumeti v pomenu, da je pri spreminjanju materije v prepoznavne predmete prav forma tisto organizirajoče načelo, ki materiji omogoča takšno ali drugačno prepoznavnost.

Zaradi tega poudarka, s katerim je, kot rečeno, že Aristotel presegel platonizem in ki je značilen tudi za Simmlovo razumevanje form, sem v tem besedilu raje obdržal izvorni izraz *forma,*[3] kot pa da bi ga poslovenil v *obliko*. Kajti v slovenščini se izraz *oblika* nanaša predvsem – včasih pa celo zgolj – na *izgled* (SSKJ 1994: 705), torej samo na percepcijo zunanje, čutno dostopne konfiguracije površine, ki je brez vsakega drugega pomena ali funkcije, razen osnovne empirične, da zgolj odbija s površine snovi svetlobo pod različnimi koti, ki potem dosežejo mrežnico našega očesa. Izgled je prav to in nič več, aristotelovska forma pa je nekaj povsem nasprotnega. Ni zgolj videz, ampak organizacijsko načelo same (in vsakršne) snovi.

Izgled kot pomen, s katerim v slovenščini prevajamo formo v obliko, ima tudi drug odtenek, ki je še bolj oddaljen od aristotelovske forme, in sicer *(v)zgled* v pomenu posnemanja nekega dejanja ali osebe, ki nam je za vzor. Pri tej uporabi pojma gre – z vidika aristotelovske forme – za še večjo degradacijo, saj je s premikom oz. redukcijo izgleda na (v)zgled storjen še korak naprej od izpraznjenega empirizma k čistemu idealizmu; z zgledom, pojmovanim kot vzor ali ideal, se še bolj oddaljimo od aristotelovske forme. Tretji, še hujši odmik od Aristotela v smeri približevanja k platonizmu pa je izgled, razumljen kot *videz* v pomenu navideznosti nečesa neresničnega. Skratka, pri nas se Aristotel izgubi s prevodom. S slovenjenjem njegove forme v *obliko* se oddaljimo od temeljnega počela materije in degradiramo formo bodisi v izgled, zgled ali celo videz.

[3] Izvorni pomen *morphé*: forma, externa figura, principium formale – oblika, lik, zunanjost, postava, podoba, lepota (Aristoteles 1993: 287).

Enak pojmovni zdrs, ki sem ga ponazoril na primeru jezika, se je v sociološki percepciji zgodil tudi s Simmlom, in to ne zaradi povsem drugačnih razlogov. Prav zaradi zanemarjanja aristotelovske forme je ostalo podcenjeno Simmlovo razlikovanje med materijo (vsebino) odnosov in njihovo formo, s tem pa zaidemo v smer idealistično platonističnih konstruktov, ki se v sociologiji pojavijo, kot rečeno, na način vseobsežnih makroteoretskih sistemov družbenega ustroja.

Tudi v družbenih procesih velja, da forma ni nič navideznega, še manj lažnega, nasprotno. Simmlovske forme so »strdlina« odnosnih dogajanj v razmerjih med ljudmi zato, ker so forme izraz učinkovanj, ki so se dogajala že pred njihovim nastankom, so torej posledica vsebine teh odnosov. S formalnega vidika – torej z vidika družbenih form – so tiste družbene vsebine, ki so se uspele obdržati z reproduciranjem (socializacijo) na daljši rok, zgolj možnosti, kot bi rekel Aristotel, saj so vsebine preživele in se razvijale naprej skozi forme po zaslugi formalizacije, ki jim je olajševala preigravanje vsebin.[4]

Pri zavezovanju čevljev uporabljam formo »zavezovanja vezalk«, ki sem si jo že od zgodnjega otroštva prisvojil kot veščino, ki se mi je zaradi vsakodnevne uporabe spremenila v rutino, in sicer z namenom, da si olajšam razmeroma zapleten postopek kombiniranja obeh koncev vezalk. Brez te forme bi bil prisiljen vedno znova izumljati pravilno kombinacijo gibov s prsti. Funkcionalnost te forme (»zavezovanja vezalk«), nastala z izumom vzorca (zaporednih gibov) in s ponavljanjem utrjena v spretnost, v katero se socializira vsak otrok, mi olajšuje proces – v tem primeru do avtomatizma – ker lahko pri omenjenem opravilu izključim vsak racionalen napor celo do te mere, da ga lahko opravim z zaprtimi očmi. Zavezovanje vezalk sicer (še) ni socialno ravnanje; to postane šele, ko z njim tako ali drugače vplivam na druge ljudi.[5] Simmel se ni ukvarjal z nesocialnimi oz. predsocialnimi ravnanji. S primerom vezalk zgolj izpostavljam aristotelski poudarek, da je dialektika med vsebino in formo pri človeških bitjih univerzalna in ne zgolj (šele) socialna, izogniti se ji ne moremo niti v interakcijah z neživo naravo.

Seveda pa ima zanemarjanje forme v socialnih razmerjih predvsem socialne posledice. Spomnimo se samo aktualnega primera birokracije. Gre za pojav, ki je zgodovinsko nastal kot modernizacijska forma najracionalnejših razmerij družbene organizacije, oziroma, natančneje rečeno, birokracija je mehanizem za sistematično usklajevanje (delitve) dela velikega števila posameznikov z namenom, da z največjo možno uspešnostjo in učinkovitostjo uresniči zadane naloge. Birokracija je ne samo skupina oz. kategorija ljudi, ki počnejo nekaj birokratskega, pač pa je posebna forma v družbeni delitvi dela, ki združuje sedem značilnosti (npr. jasna pravila, specifične pristojnosti na določenih področjih, hierarhičnost nadzora in odgovornosti, predpisano znanje; gl. Ritzer 1992: 131). Ta forma je tako čvrsta, da na področjih, ki jih pokriva s svojimi storitvami, po Webrovem mnenju sploh nima alternative:

> Današnje potrebe po množični administraciji so povsem nenadomestljive. Na področju administracije lahko izbiramo samo med birokracijo in diletantizmom. (Weber 1968: 223.)

Vsakodnevni in splošni družbeni problemi, ki jih imamo z birokratskimi postopki in funkcionarji, torej niso problemi z birokracijo kot s formo, pač pa s tistimi pooblaščenimi izvajalci te forme, ki je niso voljni ali sposobni upoštevati. Seveda so se kmalu po Webru upravičeno razvile tudi kritike same birokracije kot take, torej kot same forme v pomenu njenega dosega in lastnosti, ki niso zgolj funkcionalne, ampak tudi disfunkcionalne (gl. Merton 1957: 195–206). A bistvo je v tem, da so tako zagovori kot kritike birokracije smiselni šele ob razlikovanju med formo in vsebino (početja

[4] Ta aristotelovski poudarek je pri Simmlu najbolj – skoraj dobesedno – očiten pri njegovi analizi družabnosti (*Geselligkeit*): izrecno poudari (značilno aristotelovski) obrat od snovne možnosti k formalni dovršenosti. Gre za mesto, na katerem Simmel z naslovom »*Avtonomizacija vsebine*«, kot se glasi naslov poglavja omenjene študije, piše o obratu »od tega, da materija določa življenjske forme, k temu, da forme, dvignjene do končnih vrednosti, določajo materijo« (Simmel 1993: 43).

[5] Socialno postane šele v interakciji z drugimi osebami, ko me okolje, npr. zaradi odvezanih vezalk, stigmatizira za »pozabljivca«, »ekscentrika«, »dementneža«.

nekega uradnika), sicer oba načina ocenjevanja lahko precej zgrešita namen.

Tako kot je npr. Max Weber zaslužen za opredelitev birokracije kot forme, je Simmel znan tudi po opredelitvi posebnih form, kot so »tujec«, »revež«, »posrednik« in »odpadnik« (gl. Rizman 1993: 84 ss). Poudarek je v tem, da gre ne samo za ljudi, ki se v konkretnem družbenem kontekstu znajdejo v manjšinskem položaju, ker so prišleki (iz tujine) ali brez sredstev za življenje (v stanju revščine), ampak za nekaj več. Ko se znajdejo v takšnem položaju, se ne morejo izogniti formi, ki je zgodovinsko vnaprej izoblikovana in rezervirana prav za te primere, torej za interakcije okolja s posamezniki v omenjenih situacijah. Čeprav so revni posamezniki vseskozi obstajali v vseh družbah, pa o »revežu« kot formi lahko govorimo šele, ko družbeno okolje pri(po)zna revščino za poseben položaj oz. status, na katerega so poleg drugačne stopnje družbenega ugleda, kot jo imajo drugi položaji, vezana tudi drugačna pravila, tudi obveznosti in pravice. To sproži pomembne posledice. Odkar je izumljena forma »reveža«, postanejo reveži samo tisti, ki so za takšne prepoznani na podlagi forme »reveža«, ne pa tudi vsi drugi, ki jim primanjkuje osnovnih sredstev za življenje. Praviloma je prvi korak pri nastajanju te specifične forme narejen v smeri javnega prizna(va)nja oz. prepoznavanja problema. Prva, ki sta se sistematično lotila raziskovanja zgodovinske evidence takega formiranja (»reveža«), sta avtorja Spector in Kituse (1987). V svoji raziskavi sta identificirala štiri stopnje formiranja socialnih problemov – torej merila, ki je najpomembnejše za prepoznavanje oz. legaliziranje ljudi kot »revežev«:

1. Transformacija: obdobje, v katerem zasebni problemi postanejo javna zadeva.
2. Legitimizacija: formalizirajo se pravila, postopki in ustanove za regulacijo problema.
3. Konfliktnost: šele tu se začne (po mnenju avtorjev) prava stopnja konfliktnosti, in sicer zato, ker se pokaže, da pravila in rutine, vzpostavljeni na prejšnji stopnji (2), niso dovolj učinkoviti, da bi dosegli tisto, kar obljubljajo.
4. Radikalizacija: s to stopnjo imamo opraviti (šele)[6] takrat, ko akterji – po navadi so to aktivisti, zagovorniki in žrtve – menijo, da je stanje znotraj obstoječe sistemske forme nevzdržno in so zato potisnjeni v dilemo, v kateri so prisiljeni izbirati med tem, ali radikalno spremeniti sistem ali pa delovati zunaj njega (podobno tudi v Leon-Guerrero 2005: 3–8; o povezavi med omenjeno prvo stopnjo socialnih problemov in globalizacijskimi procesi gl. najnovejšo monografijo o socialnem delu: Doel 2012: 25 ss).

Verjetno ni treba posebej poudarjati, da ima tudi ta forma »reveža« – kot skoraj vsaka druga – pozitivne in negativne funkcionalne učinke na posameznike in družbo. Med negativnimi posledicami sta npr. stigmatizacija in odrekanje pomoči vsem, ki se zaradi različnih razlogov ne prilegajo formi »reveža«. Najpogosteje se ne prilegajo zato, ker forme ne prevzamejo v celoti, ker so na njeni meji ali pa, še bolj banalno, ker sploh niso evidentirani kot taki

6 Tu je treba dodati, da ni res, da so vse dileme radikalne. Večina ni radikalnih in tudi ni potrebe, da bi bile, kot velja celo za takšne vrste dilem, ki so izjemnega življenjskega pomena, denimo za tiste, ki so povezane s preživetjem. V to vrsto sodi npr. dilema v zvezi z zdajšnjo ravnijo socialne države v Sloveniji, ki je v tem: ali obstoječo osnovno socialno pomoč (260 evrov) povišati ali ne? Čeprav je obstoječi prag revščine na 600 evrih (po trenutno veljavnih, uradnih in vselej za par let zastarelih podatkih), se razmišljanje aktualne vlade o zvišanju socialne pomoči osredotoča na dilemo, ki sploh *ni* radikalna, saj se razmišlja v okviru naslednjih variant: ali socialno pomoč sploh zvišati ali ne, saj smo zadolženi in v času recesije. Če pa se odločimo za zvišanje: ali lahko povečamo socialno pomoč na 288 evrov, kolikor je bila predvidena pred uvedbo prvih varčevalnih ukrepov (v času Pahorjeve vlade, tj. pod ministrovanjem dr. Svetlika), ali pa sledimo sugestiji *Inštituta RS za socialno varstvo*, da bi bilo treba omenjen znesek zvišati vsaj na 385 evrov, kolikor znaša izračun minimalnih življenjskih stroškov (za leto 2009!), torej vsaj za 33 odstotkov? Nobena od teh odločitev ni radikalna – čeprav bi pomenilo zvišanje po katerikoli varianti občutno izboljšanje življenjskega položaja upravičencev – saj ne bi podvomila o celotnem sistemu. Radikalna poteza bi bila šele takšno zvišanje socialnih pomoči, ki bi doseglo ali preseglo prag tveganja revščine, ki je (trenutno) na 600 evrih, saj bi v tem primeru morali povišati tudi minimalno zagotovljeno plačo, da bi bila višja od socialne pomoči, to pa bi odločilno vplivalo na plačilna razmerja v gospodarstvu in na preživetje najšibkejših podjetjih. Skratka, ni vsaka dilema – tudi če je življenjsko pomembna – radikalna.

(četudi bi formalno, torej po pravilih same forme, morali biti, a forma nekako »ne seže« do njih). K pozitivnim funkcijam forme »reveža« pa sodi splošna družbena pozornost v zvezi s pravicami, v zadnjem stoletju celo zakonska in sistemska. Ta družbena pozornost prav zaradi forme ni več odvisna zgolj od individualnega prepoznavanja revnih posameznikov niti od individualne naklonjenosti oseb, ki so mu pripravljene pomagati ali pa mu pomoč odreči. Šele z nastankom omenjene forme je družba ustvarila možnost, da se določenih kategorij ne obravnava z istimi merili, ki veljajo za preostale. Posledica je večja prepoznavnost, z njo pa možnost statusne regulacije tako v pozitivnem kot tudi v negativnem pomenu (stigmatizacija, marginalizacija, diskriminacija). Skratka, ko družba posameznika ne presoja več z vidika njegovih interesov in ravnanj, pač pa s formalnega vidika, kot mu ga pripiše okolje na podlagi procedure vzdrževanja forme, takrat je posameznik formiran.

Digresija: za razliko od forme »reveža«, ki nastane s prepoznanjem revščine za socialni problem, se zdi, da ostaja vprašanje zaposlenih revnih še vedno brez razvite forme. Zaposleni revni so tisti del revnih, ki so v tako ali drugače definiranem delovnem razmerju, vprašanje pa je, ali gre za statistično kategorijo, za realno obstoječo skupino ali za socialno formo. Po eni strani je definicija pojava tako ohlapna, da včasih onemogoča tudi najpreprostejše statistične primerjave in provocira zanikanje pojava (več o tem gl. Halleröd, Larsson 2008: 157 ss). Po drugi strani pa kljub temu lahko obseg kategorije zaposlenih revnih empirično precej zanesljivo merimo in pokažemo, da gre za rastoč družbeni problem. Na primer, v času pred zdajšnjo ekonomsko krizo, torej še v obdobju gospodarske rasti, se je med letoma 2000 in 2005 delež zaposlenih revnih povečal v Franciji kar za štiri odstotke, v Luksemburgu za dva odstotka, na Poljskem za tri, v Španiji za en odstotek in Združenem kraljestvu za tri, na enaki ravni je ostal na Irskem, tam med omenjenimi državami ta delež ostaja največji, nekoliko pa se je zmanjšal le v ZDA, in sicer za pet odstotkov, in na Nizozemskem – za tri odstotke (merjeno z bruto zaslužkom za polno zaposlitev, izraženim v odstotkih od bruto povprečne plače; gl. Marx, Verbist 2008: 86). Gre torej za realen problem večjega števila ljudi, ki jih zaradi razmer, v katerih živijo, označuje podoben način življenja. Kljub temu pa ni mogoče reči, da imamo v primeru zaposlenih revnih opraviti tudi s posebno formo, ki bi se razvila v zvezi z njihovim življenjskim položajem.

Kako pa je s formo socialnih gibanj?

STRUKTURIRANJE

Pred pojavom tako imenovanih novih družbenih gibanj je za klasično, najrazvitejšo ter intelektualno in organizacijsko najmočnejšo formo veljala forma delavskih gibanj, nastala v duhu gesla iz zadnjega stavka *Komunističnega manifesta*: »Proletarci vseh dežel, združite se!« (Marx, Engels 1980: 66). Forma je vsebovala ne samo pronicljivo teoretsko analizo družbenih razmer in izdelanih programskih ciljev gibanja, pač pa tudi napotke za preoblikovanje proletarskega nezadovoljstva v formo, ki bo omogočila uresničitev boljše družbe. A že od samega začetka (1848) je postajalo vse očitneje, da je najšibkejši člen proletarskega gibanja prav tisto, po čemer naj bi se to gibanje najbolj razlikovalo od vseh drugih, torej njegova forma. Med prvimi, ki sta to opazila, sta bila prav avtorja *Manifesta*. To sta nedvoumno poudarila že v predgovoru k drugi izdaji, ki je sledila 24 let kasneje. Zapisala sta, da bi, če bi pisala *Manifest* znova, spremenila poudarke ob koncu II. razdelka besedila – »Ta pasus bi se danes v marsičem glasil drugače«, potem pa iz tega izpeljeta sklep, da je zato »danes program mestoma zastarel« (*ibid.*: 16–17). Ta samokritika se nanaša prav na tiste programske ukrepe, ki so formalno bistvo proletarskega gibanja in po katerih se proletarska forma razlikuje od drugih, meščanskih gibanj. Gre za poudarke, ki so v besedilu *Manifesta* eksplicitno razdelani v desetih točkah, od ekspropriacije zemljiške lastnine v prvi točki do zadnje, v kateri je govor o javnem šolstvu in celo o usmerjenem izobraževanju (»združitev vzgoje z materialno produkcijo«, *ibid.*: 51–52).

Tragična ironija je prav v tem, da so vsa poznejša proletarska gibanja, še zlasti tista, ki

jim je uspelo uresničiti najpomembnejše cilje iz *Manifesta*, spregledala to samokritiko. Zlasti v porevolucijskem obdobju so vsa proletarska gibanja dogmatsko – z brutalnostjo najširših razsežnosti – dosledno prakticirala omenjenih deset točk z namenom dokazati, da še vedno upoštevajo formo iz *Manifesta* tudi po prevzemu oblasti. Ob tem je treba dodati tudi opozorilo, ki je neverjetno vztrajno ignorirano tudi ob zadnjem prevodu *Manifesta* v slovenščino (2008) in v razpravah v tej zvezi pri nas. Sporni so ne le omenjenih deset točk iz II. dela, ki sta se jim odrekla že avtorja *Manifesta*, pač pa tudi večina III. razdelka; tam so žolčno kritizirane vse takšne forme delavskih gibanj, ki kakorkoli odstopajo od forme, predpisane z *Manifestom*; med njimi je izrecno, grobo zavrnjena tudi vsaka forma gibanj, usmerjenih v vzpostavitev in krepitev socialne države (*ibid*.: 61), pa čeprav se je pokazala za najpomembnejšo družbeno inovacijo šele sto let pozneje. Problem s samo formo pa je tudi splošen, in sicer v zvezi s subjektom:

- danes ne obstaja proletariat (v Marxovem pomenu) kot večinski družbeni razred,
- danes ni (več) mogoče reči, da je proletariat najbolj produktiven del družbe,
- danes ni več res, da je proletariat najrevnejši del družbe,
- danes ni več res, da je proletariat najbolj izkoriščan del družbe,
- danes ne obstaja nič takega, kar bi lahko imenovali za internacionalno delavsko gibanje.

Problematičnost forme proletarskega gibanja, kakršna je bila določena v *Manifestu*, se dramatično zaostri že, če ni uresničen zgolj eden od pogojev v zgornjih alinejah (v sodobnih družbah manjkajo vsi!). Skratka, ključni problemi proletarskega gibanja niso v zvezi niti z diagnozo kapitalizma niti z nameni oz. cilji gibanj, pač pa z njegovo formo. Ena takšnih diagnoz prihaja celo s področja urbanizma, torej znanosti, katere predmet so urbane forme. Kot v svoji monografiji o načrtovanju za multikulturalna okolja ugotavlja Sandercock (1998: 92):

> Marksisti so ignorirali oziroma skušali v svojih razrednih analizah reducirati druge forme zatiranja, dominacije in izkoriščanja, kot so tiste, ki temeljijo na spolu, rasi, etničnosti in spolnih izbirah.

Sandercock, specialist za urbanizem, je to ugotovil s preučevanjem takšnih skupnih javnih prostorov, ki bi bili funkcionalni z vidika različnosti, kot jo srečujemo v sodobnih urbanih metropolah (Fincher, Iveson 2012: 233).

Podobno nekateri avtorji dokazujejo, da so – za razliko od proletarskega gibanja – vitalnejša anarhistična gibanja, saj se zdi, da danes doživljajo novo renesanso. Njihova značilnost je večja idejna in tudi organizacijska fleksibilnost, torej večja prilagodljivost tako vsebine kot tudi forme teh gibanj (Vodovnik 2011).

Vendar je treba biti pri takih posplošitvah previden. Sta manjša hierarhičnost in večja organizacijska fluidnost novi, trajnejši in bistveni značilnosti forme t. i. novih socialnih gibanj ali pa v resnici ne gre za nove forme, pač pa samo za pogostejše variante, ki so se sicer dogajale že prej, torej tudi med »starimi« socialnimi gibanji, zlasti pri tistem njihovem delu, ki se mu ni uspelo niti internacionalizirati niti hegemonizirati na nacionalni ravni? Drugače rečeno, so »nova« družbena gibanja nova zgolj po vsebinskih poudarkih in kontekstu, v katerem so nastala, ne pa po formi? O »novih« gibanjih se je v družboslovni literaturi začelo pisati v zvezi z gibanji od šestdesetih let 20. stoletja, kot so študentsko gibanje, feministično gibanje, protiatomsko, ekološko, mirovno gibanje pa gibanja za večjo regionalno avtonomijo, tudi različna desno usmerjena gibanja. V zadnjih nekaj letih je v Evropi od vseh družbenih gibanj najmočnejše grško ultranacionalistično in neonacistično gibanje Zlata zora. Najmočnejše je tudi v političnem pogledu, saj je prišlo v parlament in ga podpira dobra desetina vsega grškega prebivalstva (Smith 2013).

Vendar, kaj je pri tem novega z vidika forme? Eyerman meni, da je odgovor na to vprašanje nejasen, in edino, kar je pri tem jasno, je odsotnost konsenza o omenjenem vprašanju. Prav zato pa so dileme o formi – torej, kdaj iz takšnih ali drugačnih skupinskih protestniških dejanj nastane »gibanje« – vse pogostejše (Eyerman 2006: 580).

Sicer se večina avtorjev problemu forme izogne tako, da se osredotočajo zgolj na vsebino, pri tem pa se implicitno predpostavlja,

da je vprašanje forme rešeno že s preprosto ugotovitvijo, da gre pač za kolektivno delovanje. Na primer, če socialna gibanja definiramo »kot izraz kolektivne akcije, ki vključuje specifičen tip socialno-konfliktnih razmerij« (Renon 1998: 597), potem se lahko vprašanju forme izognemo tako, da pač preučujemo socialne konflikte z različnih vidikov, denimo z marksističnega oz. neomarksističnega, interakcionističnega, strukturalno-funkcionalističnega, s socialno-akcijskega ali pa z vidika mobilizacije virov (*ibid.*: 597–600). Vsi ti načini so sicer hevristično plodni, a ostajajo nejasni prav pri vprašanju forme. Poglejmo nekaj značilnih primerov omenjene nejasnosti v definicijah socialnih gibanj (SG):

a) SG so takšne oblike vedenja, ki so »povezane z obdobji societalne tranzicije« in so zato pomembne z vidika družbene integracije. (Eyerman 2006: 578.)
b) Pri SG gre za »razmeroma spontane forme kolektivne politične dejavnosti, ki prekinjajo vsakodnevne rutine in izzivajo vladajoče politične norme.« (*Ibid.*)
c) Pri SG gre za »oblike kolektivnega vedenja«, ki jih lahko razumemo oz. razlikujemo na podlagi dimenzije racionalnosti, in sicer vse »od iracionalnega vedenja množice pa do bolj racionalnih socialnih gibanj«. (*Ibid.*)
č) SG »ponujajo nove poti in načine interpretiranja sveta, definirajo družbene situacije in skušajo o tem prepričati tudi druge«. (*Op. cit.*: 579.)
d) »Družbeno gibanje je organizirano kolektivno delovanje, v katerem se […] razredni akter bojuje za družbeno odločanje o historiciteti.«[7] (Touraine 1983: 79.)
e) SG so »spontane večje skupine, nastale zaradi podpore sistemu namenov ali prepričanj, ki so skupna njihovim članom«. (Povzeto po Rot 1983: 35.)

Kaj je torej specifičnost forme socialnih gibanj, po kateri bi jih lahko razlikovali od drugih načinov družbenega delovanja? Vse navedene definicije so nejasne (od *a* do *e*), nekatere so tudi nerazločne (*b, c*) in verjetno tudi napačne (*d, e*). Nejasne so zaradi zamegljevanja med socialnimi gibanji in drugimi formami, npr.: v zvezi s societalno tranzicijo se lahko zgodi povečanje števila samomorov (dejstvo v današnji Grčiji, Španiji), ki pa so individualna vedenja in ne sodijo v socialna gibanja (kot nejasno sugerira definicija *a*), za socialna gibanja tudi ne moremo imeti niti demonstracij (v zvezi z def. *b*), niti množice (def. *c*), niti karizmatičnih posameznikov ali medijskih zvezd (def. č), niti političnih strank, čeprav bi bile progresivne (def. *e*).

Nerazločnost se nanaša na podrobnosti znotraj kategorije.[8] Po tem kriteriju je sporno, ali lahko skupino navijačev, ki na nogometni tribuni razmeroma spontano vzklika politična gesla, že imamo za socialno gibanje (def. *b*). Merilo, ki ne omogoča razlikovanja med gibanji in drugimi tvorbami, čeprav ga predpostavlja, je racionalnost (v def. *c*), na primer, kje se zgodi prehod iz iracionalnosti v racionalnost pri nekem kolektivnem vedenju, da bi lahko neko množico označili za gibanje? Če možica beži pred nasiljem policije, je to gotovo racionalno, ni pa to razlog, da bi jo označili za socialno gibanje, velja pa tudi nasprotno, ni si težko predstavljati zelo močnega socialnega gibanja, ki pa ga v njegovem kolektivnem delovanju navdihuje čista iracionalnost (versko, nacionalistično, homofobno gibanje), ali bomo v tem primeru zaradi brez dvoma iracionalnih idej, prepričanj in ciljev takšno gibanje »degradirali« zgolj na množico? Napačno ali vsaj vprašljivo je tudi Tourainovo merilo »razrednega akterja« (def. *d*), to velja celo, če povsem odmislimo vse teoretske in empirične težave pri določanju razrednih pozicij v sodobnih družbah, denimo, s kakšnim razrednim akterjem imamo opraviti pri levičarskem feminističnem gibanju, s kakšnim pri zmernem feminističnem gibanju in s kakšnim pri desničarskem feminističnem gibanju (okrog

7 Touraine izraz *historiciteta* definira kot »*velike kulturne usmeritve*«, ki jih sestavljajo: »*način spoznavanja, tip investiranja, kulturni modeli*« (Touraine 1983: 75).

8 Nejasnost je zamegljenost oblik, npr.: ko v mraku v daljavi opazim predmet, za katerega ne vem, ali je drevo, telegrafski drog ali steber, saj zaradi oddaljenosti prepoznavam le ozko in visoko obliko. Nerazločnost pa je v zvezi s podrobnostmi znotraj (prepo)znane celote, npr.: s približevanjem kmalu jasno vidim, da gre za drevo (in ne za telegrafnico ali steber), čeprav še ne morem razločiti, za kakšno drevo gre (topol ali cipresa).

Shema 1: Tipi socialnih gibanj (Leon-Guerrero 2005: 428).

Dimenzije	INSTRUMENTALNA	EKSPRESIVNA
REFORMISTIČNA	*Reformativni tip*: Delne, znotrajsistemske spremembe s političnimi reformami . Npr.: delavsko gibanje, gibanje proti abortusu	*Alternativni tip*: Delne spremembe pri posameznikih z reformami individualnega vedenja. Npr.: evangeličansko gibanje, abstinenčno gibanje
REVOLUCIONARNA	*Transformativni tip*: Celovite sistemske spremembe Npr.: boljševiki, islamski fundamentalisti	*Redemptivni tip*: Celovite spremembe pri posameznikih. Npr.: milenaristična verska gibanja, kulti

RKC); podobno velja za ekološka gibanja, saj si ni težko predstavljati gibanja proti TEŠ 6 in pa enako močnega gibanja, ki bi zagovarjalo projekt TEŠ 6[9] z namenom, da se izognemo izgradnji drugega bloka nuklearke – je možno vsakega od omenjenih nasprotno usmerjenih gibanj razvrstiti v svoj družbeni »razred«, in če je odgovor nikalen, ali kolektivno delovanje s tem izgubi lastnost socialnega gibanja?

Podobno velja tudi za zadnjo definicijo, saj se ji povsem prilegajo tudi takšne skupine, kot so navijači na športni prireditvi ali občinstvo na nekem koncertu, čeprav jih ne moremo enačiti z gibanjem – kljub njihovi spontanosti, številčnosti in izražanju podpore skupnim športnim ali glasbenim okusom, to spregleda definicija *e*. Problem navedenih definicij je, da po eni strani skušajo bolj ali manj natančno opredeliti skupne značilnosti vseh socialnih gibanj, da bi jih lahko razlikovali od vseh drugih načinov, oblik ali form socialnega delovanja. Ker pa se pri tem definicije izmikajo specifikaciji forme, po kateri neko socialno kolektivno delovanje pridobi atribute gibanja, ostajajo nejasne, nerazločne in včasih lahko tudi napačne, če uvajajo pri opredelitvi gibanj vsebinska merila za reglementacijo med pravimi in nepravimi vsebinami. Kljub tem pomanjkljivostim ni mogoče reči, da so opredelitve socialnih gibanj nujno neuporabne, če ne precizirajo forme.

Možne so tudi povsem konsistentne vsebinske opredelitve socialnih gibanj, a so v tem primeru bolj podobne klasifikacijskim sistemom kot pa formalnim definicijam. Eno od takih navaja Anna Leon-Guerrero (2005), ki identificira socialna gibanja s pomočjo štirih možnih tipov (povzela jih je po Wilson 1973), in sicer: kot reformativna (spreminjevalna), transformativna (preoblikovalna), alternativna (zamenjevalna) ali pa redemptivna (odrešitvena). To tipologijo prikazujem v shemi 1.

Kot je razvidno iz sheme 1, je osnova prikazane štiristopenjske tipologije presoja dveh dimenzij (nanju opozarjata tudi avtorja Harper, Leicht 2002), ki se ju potem kombinira. Prva dimenzija je povezana z vprašanjem, kaj je cilj oziroma namen sprememb konkretnega socialnega gibanja – ali je to neka skupina oz. kategorija ljudi ali pa celotna družba. Druga dimenzija pa je povezana z jakostjo, dosegom oziroma stopnjo pritiska, ki ga gibanje izvaja na okolje – je ta omejen na izboljšave ali pa potenciran v pomenu radikalne spremembe.

Druga možnost opredelitve socialnih gibanj je še manj natančna od prejšnje, a zato nikakor ni neuporabna. Pri prejšnji opredelitvi smo videli, kako z osredotočenostjo na vsebino – ne pa na formo – zaidemo v takšne ali drugačne tipologije (odvisne od kombinacije izbranih kriterijev); lahko pa naredimo še en korak stran. Socialna gibanja lahko opredelimo tudi povsem instrumentalno – ne glede na vsebino ali formo – zgolj kot socialno funkcijo z zor-

9 Gre za izgradnjo šestega bloka Termoelektrarne Šoštanj z zmogljivostjo 600 MW in ceno, ki je nepojasnjeno zrasla iz začetno načrtovanih 0,6 na 1,3 milijarde evrov. Mnenja o rentabilnosti in okoljskih učinkih so polarizirana že od vsega začetka, največji zagovorniki gradnje pa so v stranki SD, v kateri so tudi imenovali zdajšnjega direktorja TEŠ (stranka SD je v slovenskem političnem prostoru pozicionirana na levici) – kako torej v tem primeru uporabiti Tourainovo merilo razrednosti za identifikacijo »razrednega akterja«?

Shema 2: Metode skupnostnega socialnega dela (prirejeno po Weil, Gamble 2005: 128).

ZNAČILNOSTI	SKUPNOSTNO ORGANIZIRANJE	SOCIALNO NAČRTOVANJE	SOCIALNOPOLITIČNE AKCIJE	KOALICIJE	SOCIALNA GIBANJA
ŽELENI UČINKI	- večja socialna pravičnost - zagovorništvo marginaliziranih idr. kategorij uporabnikov - krepitev socialnega kapitala - spreminjanje javnega mnenja - korekcije negativnih učinkov načrtovanja (lokalnih / državnih oblasti)	predlogi za izboljšave na mestni oz. regionalni ravni v zvezi z: a) lokalnimi predstavniki b) predstavniki ustanov, ki izvajajo socialne storitve (ali vplivajo na njihovo izvajanje)	aktivnosti za socialno pravičnost, osredotočene na politiko oz. politične akterje	krepitev interorganizacijske moči, potrebne za programske spremembe oz. prerazporeditev prioritet	takšna krepitev socialne pravičnosti, ki zahteva novo paradigmo za določeno kategorijo, skupino ali problemsko vprašanje
CILJNI SISTEM (vplivanja)	- širša javnost - oblast (lokalna/državna) - institucije	-možnosti, ki ji jih imajo na voljo: a) vodstva lokalnih skupnosti b) vodstva socialnih ustanov	- volivci - predstavniki oblasti - uporabniki (idr. deležniki) socialnih storitev	predstavniki oblasti, socialnih idr. ustanov v skupnosti	- vsa družba - politični sistem
CILJNA PUBLIKA	somišljeniki (na lokalni, regionalni, državni, globalni ravni)	-izvoljeni (+ neformalni, VIP) predstavniki skupnosti, -socialne (in druge, z njimi povezane) ustanove	- prebivalci konkretnega (krajevnega, regionalnega, državnega) območja	ustanove, njihovi uporabniki in drugi deležniki v konkretnem problemu	politični voditelji, državljani in ustanove, pristojne za izboljšave na določenem področju
OSREDNJI POUDAREK	- večja kakovost življenja (na določenem geografskem območju) - zagovorništvo za določeno kategorijo problemov ali ljudi	- integracija temeljnih socialnih potreb/interesov v proces javnega načrtovanja - usklajevanje in krepitev mreže socialnih ustanov	- krepitev politične moči - institucionalne spremembe	specifična vprašanja v zvezi z obravnavanim problemom (potreb, skrbi, interesov)	socialna pravičnost v konkretni skupnosti
VLOGE socialnega dela	- organizator - motivator - zagovornik - predstavnik - komunikator (v smislu *PR*)	- raziskovalec - avtor pisnih predlogov/načrtov/zahtev/evalvacij/sporočil - komunikacijski posrednik (ali predstavnik) - načrtovalec - poslovni vodja (menedžer)	- zagovornik - organizator - raziskovalec - funkcionar	- mediator - pogajalec - tiskovni predstavnik - organizator	zagovornik podpornik

nega kota, ki nas zanima (torej z vidika drugih funkcij). Tak funkcionalistični pogled je uporaben zlasti v socialnem delu, natančneje, pri skupnostnem socialnem delu. To je prikazano v shemi 2.

V shemi 2 sta avtorja Weil in Gamble (2005) opredelila socialna gibanja *kot metodo* skupnostnega socialnega dela, da bi jo razlikovala od drugih metod (z nekoliko manjšim, a bolj ciljnim dosegom), kot so skupnostno organiziranje, socialno načrtovanje, socialnopolitične akcije in pa uporaba koalicij. Metode so različne, ker se vsaka razlikuje od drugih po želenih učinkih, po tarči vplivanja, po ciljni publiki, na katero se metoda nanaša, po poudarku oz. namenu delovanja in po vlogah, ki jih pri uporabi posamezne metode prakticira izvajalec, v tem primeru socialna delavka ali delavec. Opredelitev socialnih gibanj za posebno metodo je precej nenavadno za socialno delo, saj ni splošno sprejeto. Kot zanimivost – novejša znanstvena monografija z istega področja, z udarnim naslovom *Socialno delo v skrajnostih* (*Social work in extremis* 2011), sploh nikjer ne omenja socialnih gibanj, čeprav urednik Lavalette ob koncu svojega uvoda dovolj jasno izpostavi, da je moč socialne profesije tudi v tem, da v krivičnih razmerah vzbudi odpor in s tem pripomore k iskanju alternativnih načinov razmišljanja (Lavalette, Ioakimidis 2011: 14).

A vrnimo se k prejšnji shemi (2). Zanimivost klasifikacije skupnostnih socialnodelovnih metod je – z vidika naše razprave o formah – v tem, da socialna gibanja ostajajo povsem nedefinirano tako po vsebini kot po formi. Kljub temu pa v obravnavani shemi izvemo več o specifični formi gibanj kot, denimo, iz Guerrerine vsebinske tipologije (predstavljene v shemi 1) in več kot iz prejšnjih definicij socialnih gibanj, za katere je nasploh značilna, kot smo videli, izrecna ignoranca do forme. Ko pogled na socialna gibanja povsem funkcionaliziramo (z redukcijo na metodo strokovne intervencije), se takoj pokaže, da socialna gibanja niso niti (zgolj) koalicije, niti niso (zgolj) skupine za izvajanje političnih akcij, niti ne (zgolj) skupnostno organiziranje, čeprav so lahko tudi kaj od naštetega ali pa vse to. Forme socialnih gibanj – če sploh obstaja kaj takega – ni možno reducirati na omenjene metode kolektivnih dejavnosti iz sheme 2. Zakaj je to pomembno, dobro pojasnjuje primerjava zadnjega stolpca s prejšnjimi v tej shemi; razlike med stolpci zbledijo tisti hip, ko pozabimo, da so socialna gibanja specifična. Vprašanje, ki ga implicira shema 2, pa je, ali so razlike med socialnimi gibanji in drugimi kolektivnimi dejavnostmi posledica specifične forme socialnih gibanj ali, nasprotno, so forme skupnostnega organiziranja, politične akcije in forma koalicije razlog za drugačnost do socialnih gibanj, ker so slednja brez forme.

FLUIDNOST STRUKTUR

Kdaj v svojem delovanju neka skupina ljudi, socialna mreža, množica ali drugo kolektivno kontestacijsko prizadevanje preraste v gibanje oziroma kdaj gibanje preide v drugo formo (npr. v politično stranko ali drugačno organizacijo)?

Vsebina procesov v sodobnih družbah je vse bolj dinamična, zato so spremembe hitrejše, vse bolj nepredvidljive in tvegane (kontingenčne), za družbene forme pa velja nasprotno. Bolj ko so vzpostavljene, profilirane, utrjene in močne, bolj so inertne. To vodi v navidezen paradoks med formo in vsebino (izrisan v shemi 3): nastanek določene forme je posledica »preigravanja« vsebine, kot bi rekel Simmel, saj forma nastane in se krepi kot »strdlina« tistih postopkov, obrazcev, načel, prepričanj, pravil ali rutin, ki jih diktira vsebina, tako nastala forma pa učinkuje na vsebino in jo podpira v nadaljnjem razvoju. Ta povratna zanka sproža v okviru obstoječih form tudi vsebinske spremembe. V tem procesu se na novo transformirana vsebina začne konfrontirati s svojo formo takrat, ko se obstoječa forma ne prilega več novim vsebinam. Od tu se dialektika vsebine in forme nadaljuje na enega od treh načinov:

a) ker forma utesnjuje vsebino, forma razpade (v shemi 3 je ta možnost prikazana s črtkano puščico),
b) ker forma utesnjuje vsebino, se forma preoblikuje, da se z vsebino bolj sklada (puščica iz pik),

Shema 3: Dinamika med vsebino in formo.

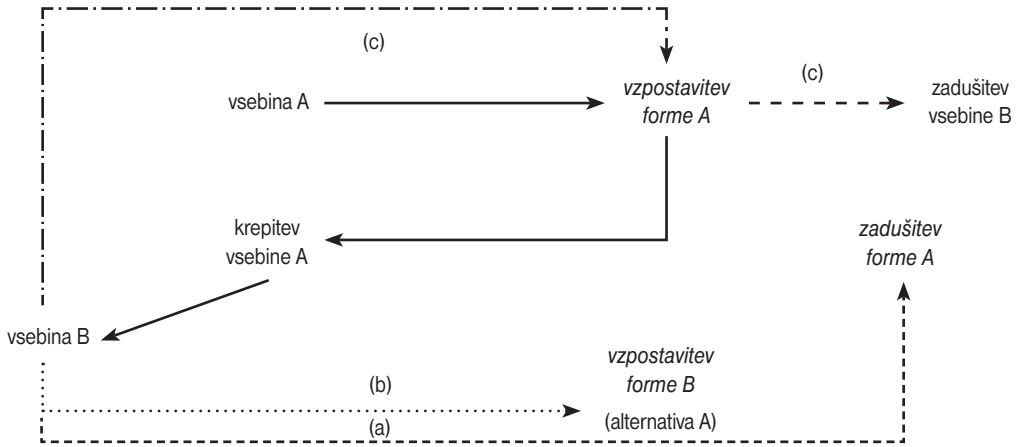

c) ker forma utesnjuje vsebino, zaduši vsebino (črta-pika-črta).

Univerzalna funkcionalnost form je, da utrjujejo vsebine, prav to, iz česar so nastale, pa jih tudi erodira. V tem ni odločilne razlike med formo »zavezovanja vezalk« in med parlamentom kot formo političnega predstavništva. Ko si poškodujem dva prsta iste roke, mi avtomatizirana spretnost (forma) ravnanja z vezalkami prav nič ne pomaga, izumljati moram nove načine tega početja, tokrat z improvizacijo in z dodatnim časovnim in psihičnim naporom, saj sem brez forme. Kar mi vsakodnevno kot posamezniku pomeni vozel na čevljih, mi vsakodnevno kot državljanu pomenijo tudi vsebine, procesirane v parlamentu. Dokler forma deluje, gre vse bolj ali manj samodejno, ko odpove, izbruhne kriza.

> Kapital in države imajo preveč moči in premalo legitimnosti, protestniki pa imajo premalo moči in veliko legitimnosti.

Tako opisuje dogajanje v Evropi Ulrich Beck (2013: 43). Erozija legitimnosti je zmanjšanje zaupanja v forme, ko postanejo preveč neuporabne. Navidezna paradoksalnost form je, da bolj ko so uspešne, bolj so čvrste in s tem krhke. Ko se politiki – evropski in zlasti slovenski – zmrdujejo nad socialnimi gibanji, češ, bolje šibak sistem kot močna ulica, takrat se delajo, kot da paradoks ni navidezen, kot da z antisistemskimi zahtevami ni mogoče graditi sistema. V resnici je mogoče in včasih je prav to tudi edina možnost (za najnovejši in najbolj lucidni analitični predlog o funkcionalnosti protisistemskih gibanj gl. Radej 2012).

V družbenih procesih se dialektika med vsebino določene dejavnosti in njeno formo kaže v strukturi. Strukturiranje je prehajanje skupin med različnimi stopnjami notranje razčlenjenosti in kompleksnosti (strukture), te spremembe pa vplivajo na delovanje, na cilje oz. namene, vloge in statuse ter na pravila in vrednote, ki se dogajajo v interakcijah med pripadniki skupine navznoter in navzven, do njihovega okolja. Prav zaradi teh značilnosti so skupine realno obstoječe tvorbe, za razliko od kategorij. Najsplošnejše značilnosti strukturiranja povzemam v shemi 4 (več o tem gl. Rot 1983).

Trditev, da se skupine razlikujejo po stopnjah strukturiranosti, pomeni, da jim struktura določa njihovo formo, po kateri so prepoznavne. Zato je po tej dimenziji najpogostejša razvrstitev skupin med dvema ekstremoma: na enem koncu je odsotnost vsakršne strukture (npr. naključno zbrani neznanci na istem kraju), na nasprotnem pa visoka stopnja strukturiranosti, kot je prikazano v shemi 5 (prilagojeno iz *ibid.*: 25).

Prikazana tipizacija je najbolj negotova v sredini (?) in najbolj zanesljiva v bližini obeh ekstremov. Za naključne posameznike na avtobusni postaji (socialni agregat) je precej očitno, da med njimi ni nikakršne strukture, podobno kot je, nasprotno, strukturiranje zlahka opazno pri majhnih skupinah, v katerih gre za vzajemno zaznavo (*face-to-face*) med vsemi člani,

Shema 4: Splošne značilnosti strukturiranja.

SPLOŠNE ZNAČILNOSTI	NESTRUKTURIRANE SKUPINE	STRUKTURIRANE SKUPINE
velikost (po številu članov)	- velike - zelo velike	- majhne - velike - zelo velike[10]
interesno ujemanje med člani skupine	Različni interesi prevladujejo nad skupnimi.	Skupni interesi prevladujejo nad različnimi.
interstimulacija[11] med člani	Prevladuje le ena od značilnosti, ki so tipične za strukturirane skupine.	- izrazitejša - trajnejša - raznovrstnejša

Shema 5: Tipizacija skupinskih form po stopnji strukturiranosti.

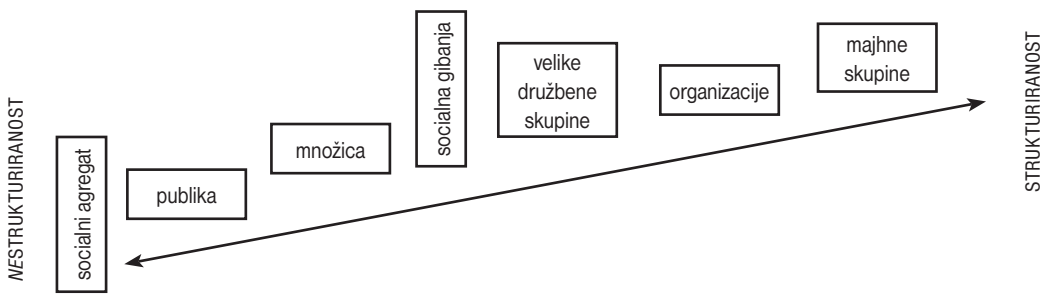

za poznavanje drug drugega, za neposredne interakcije in vzajemno vplivanje. Na sredini tipologije pa so težave zato, ker forme z nižjo stopnjo strukturiranosti prehajajo v bolj strukturirane forme, to pa je treba razumeti v smislu prepletanja in ne v pomenu dileme ali/ali. In prav tu imamo umeščena socialna gibanja in velike družbene skupine, kot je razvidno iz sheme 5. Shematska (sredinska) lokacija sicer ni sporna, problematični pa sta ključni vprašanji:

- Kje je prehod iz nestrukturirane v strukturirano formo oziroma kdaj v prepletanju obeh značilnosti druge prevladajo nad prvo?
- Ali sploh obstaja kaj takega v primeru socialnih gibanj in velikih družbenih skupin, namreč, posebna forma, zaradi katere (ali na podlagi katere) bi se označeni kolektivi razlikovali od drugih skupinskih form?

Dilema s formo socialnih gibanj je podobna dilemi o velikih skupinah, kamor uvrščajo razrede in sloje. Vsaj od Webra je jasno, da razred (za razliko od sloja) ni skupina, pač pa kategorija. Pa tudi pri družbenih slojih, ki jih nekako povezuje podoben ali skupen način življenja, ostaja odprto vprašanje, ali zaradi te značilnosti sloji sploh razpolagajo s svojo specifično formo? Če živim v malomeščanski hiši z malomeščansko plačo in malomeščanskim slogom oblačenja in vedenja pri mizi, ali je to dokaz, da je sloj, ki mu pripadam, razvil svojo specifično formo? Je tudi za sloje značilno tisto, kar lahko zaslutimo že pri publiki in kar je (prvi) dokazoval za množico Le Bon v svoji znameniti *Psihologiji množic* iz leta 1895, v kateri piše:

> Katerikoli posamezniki, ko se znajdejo v množici, kakorkoli so si podobni ali različni glede na njihov način življenja, poklicno pripadnost, osebni značaj ali inteligentnost, jih že samo dejstvo, da so vključeni (*transformirani*) v množico, opremi z neko vrsto kolektivne zavesti, zaradi katere občutijo, mislijo in ravnajo na način, povsem drugačen od tistega, na katerega bi vsak od teh posameznikov občutil, mislil in deloval, če bi bil izoliran od drugih. (Cit. po Aveni 1977: 96.)

Če različni družbeni sloji razpolagajo s svojo formo, po kateri so prepoznavni, potem bi za njihove pripadnike vsaj v enaki meri

[10] Številni avtorji prištevajo med skupine tudi narode in ljudstva. Največja skupina je kitajsko ljudstvo Han, ki predstavlja 92 % kitajskega prebivalstva, 98 % prebivalcev Tajvana, 74 % prebivalcev Singapurja in dobrih 24 % prebivalstva Malezije, to je približno petina celotnega svetovnega prebivalstva.

[11] Izpeljanka iz (lat.) *stimulus* = spodbuda, dražljaj; v tem pomenu se izraz interstimulacija nanaša na način in jakost medsebojnega vplivanja med posamezniki.

Shema 6: Eksperiment s socialno facilitacijo (Milgram *et al.* 1969: 80).

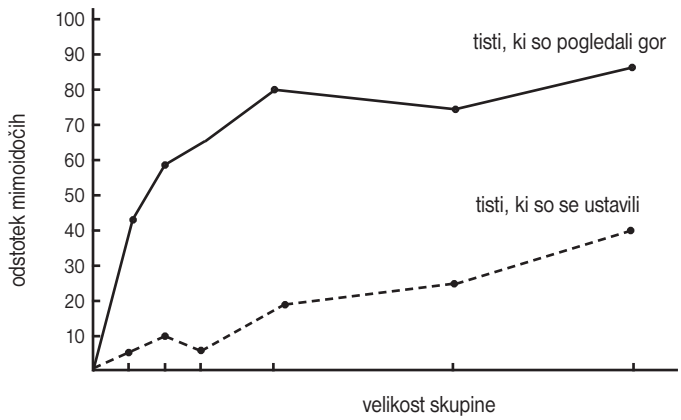

veljale navedene lastnosti, ki jih je Le Bon opazil že pri množici kot občutno manj strukturirani formi. Pojav, ki ga je Le Bon označil kot »nekakšno kolektivno zavest«, so pozneje poimenovali socialna facilitacija.[12] To je eden od pomembnejših indikatorjev strukturiranja.

Enake dileme veljajo tudi za socialna gibanja. Vprašanje je, ali niso za prepoznavanje in razumevanje socialnih gibanj veliko pomembnejši vsi drugi procesi, odločilni za strukturiranje, kot pa iskanje neke, samo zanje značilne forme, ki je ni mogoče, kot se zdi, niti definirati. Tu naj opozorim samo na tri socialne procese: že omenjeno facilitacijo, družbeno moč in strukturiranje vsebinskih zahtev oz. ciljev.

Prvi so na pomembnost socialne facilitacije opozorili z eksperimentom avtorji Stanley Milgram, Leonard Bickman in Lawrence Berkowitz (1969). Sodelavci eksperimenta so se na eni od najbolj prometnih ulic v New Yorku na dogovorjen znak ustavili na pločniku in se naenkrat zazrli navzgor proti vrhu nekega nebotičnika, nakar so skriti opazovalci sistematično zapisali odzive mimoidočih in ugotavljali, koliko se jih ustavi in koliko se jih zazre navzgor proti domnevnemu dogodku. Eksperiment so ponavljali z različnim številom začetnih iniciatorjev posnemanja in odkrili zakonitost, ki je razvidna iz sheme 6. V njej so avtorji prikazali pozitivno korelacijo med številom začetnih pobudnikov dogodka (abscisa) in vedenjem naključnih mimoidočih (ordinata).

Ko je samo ena oseba usmerila pogled navzgor, jo je posnemalo 42 odstotkov mimoidočih in tudi pogledalo navzgor, pri petnajstih iniciatorjih pa se je zazrlo v isto smer 86 odstotkov mimoidočih, med katerimi se jih je 40 odstotkov tudi ustavilo. Nobena skupina, v kateri gre za neposredne interakcije med posamezniki, se ne more povsem izogniti zgornjim učinkom. Za socialna gibanja je omenjen eksperiment koristen zaradi treh poudarkov:

- Število ljudi, ki se pridružijo začetni skupini iniciatorjev, je odvisno ne samo od velikosti tistega deleža somišljenikov v določeni populaciji, ki ima enake cilje in namene kot začetna skupina, ampak tudi od socialne facilitacije.
- Neposredne interakcije spodbujajo posnemanje tako na ravni vedenja (pogledati navzgor) kot tudi v pomenu ravnanja (ustaviti se).
- Posnemanje je premosorazmerno s številom začetnih iniciatorjev, to pa velja v večji meri za vedenje kot za ravnanje.

Družbena moč je naslednji proces, ki odločilno kroji medsebojna razmerja v vseh skupinah, tudi znotraj gibanj in pri njihovih interakcijah z okoljem. Pri tem moramo razumeti moč ne samo kot posedovanje nečesa (dobrin, spretnosti, informacij), pač pa predvsem kot relacijski pojem, pri katerem je moč »izraz položaja, ki ga socialni akter zavzema v enem ali več socialnih omrežjih« (Emirbayer 2002:

[12] *Iz (angl.) facilitation = olajševanje, posploševanje; pri socialni facilitaciji gre za vplivanje na vedenje posameznika že zgolj zaradi fizične navzočnosti drugih oseb.*

Shema 7: Notranja dinamika razvoja socialnih gibanj.

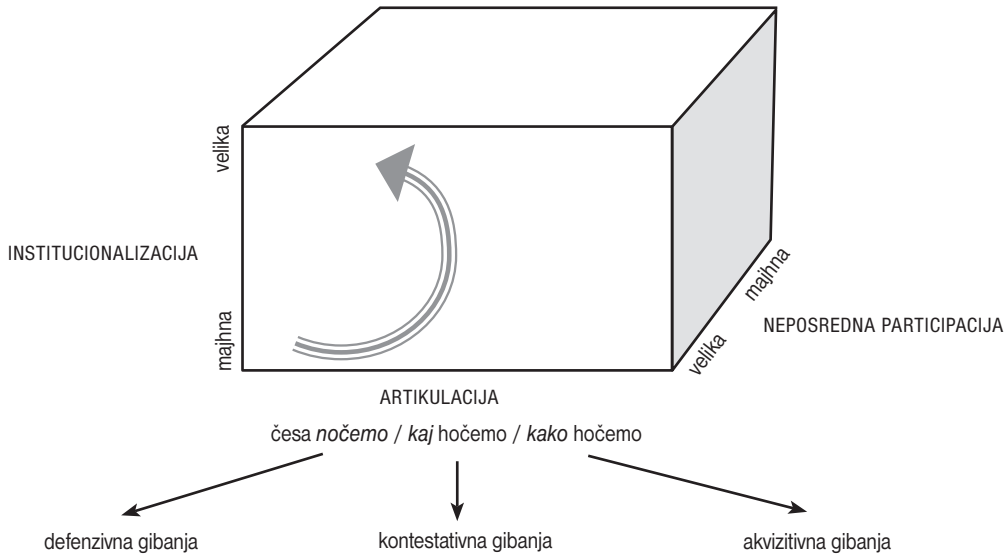

131). Analiza moči je pogoj za razumevanje dogajanja v vseh skupinah, še zlasti pa v tistih, ki so specializirane za ravnanje z njo (socialna gibanja in organizacije).

Tretja vrsta procesa, brez katerega ne moremo razumeti socialnih gibanj, pa je artikulacija ključnih motivov, namenov in ciljev, torej strukturiranje tistih vsebinskih poudarkov, ki so odločilni za kohezivnost gibanja navznoter in za prepoznavnost navzven. Ta artikulacija gre v razvoju vsakega gibanja bolj ali manj skozi tri stopnje:

- *česa nočemo*: združevanje zaradi obrambe pred nečim, kar se vsiljuje od zunaj (npr. gibanje proti jedrskemu oboroževanju ali gradnjam jedrskih elektrarn, proti neoliberalnim varčevalnim ukrepom),
- *kaj hočemo*: združevanje zaradi uresničitve nečesa, kar še ni uresničeno, pa bi moralo biti (npr. gibanje za državljanske pravice, za trajnostni razvoj, za ločitev države od cerkve),
- *kako hočemo*: razvoj strategije za uresničitev zadanih ciljev (Greenpeace, Odbor za pravično in solidarno družbo).

Omenjene stopnje je treba razumeti kumulativno; če se gibanje razvije samo na prvi stopnji (*a*), gre za defenzivno gibanje, kontestativno postane z razvojem druge stopnje (*b*) in akvizitivno, ko so izdelani tudi odgovori na vprašanje *c*. Ta delitev je idealno-tipska, da lahko v konkretnih primerih lažje razberemo prevladujočo kombinacijo dveh ali vseh treh ravni (*a, b, c*). Pri tem se vsebinska artikulacija kombinira z različno močjo interakcijskih vezi[13], od katerih je odvisen obseg neposredne participacije, t. j. brez posredovanja tretjega (to je sicer značilno za organizacije). Tretja dimenzija pa je institucionaliziranje v pomenu manjšega ali večjega vzpostavljanja pravil pri omenjenih vsebinskih procesih. To je prikazano v shemi 7.

SKLEP

Ko socialna gibanja strukturirajo svoje vsebine iz defenzivnih v kontestativne in akvizitivne, se otežujejo pogoji neposredne participacije. S povečanjem števila članov in kompleksnostjo vsebin se krepi pluralizem vsebinskih izzivov, hkrati pa se v večjih skupinah tvorijo podskupine, saj se v njih lažje realizirajo pristni stiki. Posledica teh teženj je povečevanje distance med manjšino najbolj ak-

[13] Definicija interpersonalnih vezi po Granovettru (2002: 61): *»Moč vezi je (verjetno linearna) kombinacija količine časa, čustvene bližine, intimnosti (vzajemne zaupnosti) in recipročnosti uslug, ki so značilne za vez. Vsak od teh elementov je do neke mere neodvisen od drugih, čeprav je njihova celota očitno notranje soodvisna«.*

tivnih in večino manj aktivnih članov. Tako je notranja dinamika socialnih gibanj odvisna od kombinacije različnih form notranjega ustroja, predvsem med formama majhne skupine in organizacije. Hitrejše ko so spremembe v okolju, na katero se gibanja odzivajo in ga ustvarjajo, močnejši so tudi izzivi za konsolidacijo notranje strukture gibanj. Zaradi kombinacije malih skupin z velikimi in s krepitvijo institucionalizacije, gibanja niso brez forme – ostajajo pa brez lastne, specifične forme. Zato jih ni mogoče imeti za posebno formo družbenih skupin, ki bi jo lahko postavili ob bok drugim formam (shema 5).

Socialna gibanja so fluidni katalizator kolektivnih družbenih form v kontekstu erozije legitimnosti.

VIRI

Aristoteles (1993), *O duši*. Ljubljana: Slovenska matica.

Aveni, A. F. (1977), The not-so-lonely crowd: friendship groups in collective behavior. *Sociometry,* 40, 1: 96–99.

Beck, U. (2013), V evropsko pomlad. *Mladina*, 12. april 2013, 15: 42–43.

Doel , M. (2012), *Social Work*. London: Routledge.

Emirbayer, M. (2002), Manifesto for a relational sociology. V: Scott, J. (ur.), *Social networks, critical concepts in sociology I*. London: Routledge (123–158).

Eyerman, R. (2006), Social movement. V: Turner, B. S. (ur.), *The Cambridge dictionary of sociology*. Cambridge: Cambridge University Press (578–580).

Fincher, R., Iveson, K. (2012), Justice and injustice in the city. *Geographical Research*, 50, 3: 231–241.

Granovetter, M. S. (2002), The strenght of weak ties. V: Scott, J. (ur.), *Social networks, critical concepts in sociology I*. London: Routledge (60–80).

Halleröd, B., Larsson, D. (2008), In-work poverty in a transitional labour market: Sweden, 1988–2003. V: Jürgen Andreß, H. J. (ur.), *The working poor in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar (155–178).

Harper, C., Leicht, K. (2002), *Exploring social change: America and the world*. New Jersey: Prentice Hall.

Lavalette, M., Ioakimidis, V., ur. (2011), *Social work in extremis: lessons for social work internationally*. Bristol: The Policy Press.

Leon-Guerrero, A. (2005), *Social problems: community, policy, and social action*. Kalifornija: Pine Forge Press.

Luhmann, N. (1995), *Social systems*. Kalifornija: Stanford University Press.

Marx, K., Engels, F. (1980), *Manifest komunistič*ne stranke. Ljubljana: Komunist.

Marx, I., Verbist, G. (2008), When famialism fails: the nature and causes of in-work poverty in Belgium. V: Jürgen Andreß, H. (ur.), *The working poor in Europe*. Cheltenham: Edward Elgar (77–95).

Merton, R. K. (1957), *Social theory and social structure*. Glencoe, Illinois: Free Press.

Milgram, S., Bickman, L., Berkowitz, L. (1969), Note on the drawing power of crowds of different size. *Journal of Personality and Social Psychology*, 13, 2: 79–82.

Parsons, T., Platt, G. M. (1974), *The America University*. Cambridge: Harvard University Press.

Platon (1976), *Država*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Radej, B. (2012), Z izključevanjem do skupnosti: protisistemska gibanja. V: Radej, B., Golobič, M., Macur, M., *Kompleksna družba v radikalni sredini*. Ljubljana: Oddelek za krajinsko arhitekturo BF/UL (160–188).

Renon, K. D. (1998), Social movement. V: Outhwaite, W., Bottomore, T. (ur.), *The Blackwell dictionary of twentieth-century social thought*. Oxford: Blackwell Publishers (597–600).

Ritzer, G. (1992), *Sociological theory*. New York: McGraw-Hill.

Rizman, R. (1993), Sociologija Georga Simmla. V: Simmel, G., *Temeljna vprašanja sociologije: individuum in družba*. Ljubljana: Studia humanitatis (80–94).

Rot, N. (1983), *Psihologija grupa*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Sandercock, L. (1998): *Towards cosmopolis: planning for multicultural cities*. Chichester: Wiley.

Simmel, G. (1993), *Temeljna vprašanja sociologije: individuum in družba*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Simmel, G. (2000), *Izbrani spisi o kulturi*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Smith, H. (2013), Greece's neo-Nazi Golden Dawn goes global with political ambitions. *The Guardian*,

1. april 2013. Dostopno na: http://www.guardian.co.uk/world/2013/apr/01/greece-golden-dawn-global-ambitions (5. 4. 2013).

Spector, M., Kituse, J. (1987), *Constructing social problems*. New York: Aldine de Gruyter.

SSKJ (1994), *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Touraine, A. (1983), *Sociologija družbenih gibanj*. Beograd: radnička štampa.

Vodovnik, Ž. (2011), »Novi« anarhizem? – O bifurkaciji in transformaciji sodobne anarhistične misli in prakse. *Teorija in praksa*, 48, 1: 87–107.

Weber, M. (1968), *Economy and society: an outline of interpretive sociology*. New York: Bedminster Press.

Weil, M., Gamble, D. N. (2005), Evolution, models, and the changing context of community practice. V: Weil, M. (ur.), *The Handbook of Community Practice*. London: Sage Publications (117–149).

Wiese, L. von (1987), Sistem splošne sociologije. V: Lukić, R. D., *Formalizam u sociologiji*. Zagreb: Naprijed (299–342).

Wilson, J. (1973), *Introduction to social movements*. New York: Basic Book.

Marta Gregorčič

PROIZVAJAJOČI BOJI SAMOORGANIZIRANIH SKUPNOSTI – POTENCIE

UVOD

V prispevku želimo spregovoriti o *potencii*, da bi lahko razgrniti ves spekter še neimenovanih revolucionarnih bojev, ki vznikajo po vseh celinah že štiri ali celo pet desetletij in kažejo, česar gospodarsko in tehnološko visoko razvite in izobražene družbe nočejo in ne zmorejo videti: alternative neoliberalizmu. Pojem *potencia*, ki je zastavljen kot osrednji koncept tega besedila, opredeljuje različne principe in mehanizme rekonstrukcije ali poustvarjanja skupnosti oziroma pojasnjuje, kako revolucionarni boji s krepitvijo moči za politično, gospodarsko, družbeno in kulturno samoupravljanje skupnosti ustvarjajo procese samodoločanja in avtonomnosti.[1]

Kot družboslovci in humanisti smo dolžni razstirati alternative kapitalizmu. Še več, dolžni smo začeti natanko s tistim, o čemer že petdeset let molčimo – v vrelišču bojev in uporov, v katerih vztrajajo uporna ljudstva bolj ali manj osamljena, kljub brutalnemu zatiranju, represiji, genocidom in že desetletja ustvarjajo najbolj prodorne prakse samodoločanja in samoupravljanja upornih avtonomnih skupnosti. Prav tako moramo spregovoriti v prvi osebi množine, preprosto zato, ker se tudi sami kot znanstveni ali strokovni delavci zaradi objektivnosti in nevtralnosti našega dela ne smemo in ne moremo – ali nočemo – več izvzemati. In spregovoriti moramo kot *empobrecitos*[2] – prisilno obubožani – saj revščina ali pomanjkanje že dolgo ne aludira več le na materialne življenjske razmere, pač pa pod diktatuto kapitalizma in demokracije siromaši svobodo, samorealizacijo, solidarnost, avtonomnost, raznovrstnost, ustvarjalnost in spontanost – vse tiste silnice k človečnosti, ki družbo sploh opredeljujejo.

Spregovoriti moramo o *potencii* preprosto zato, ker za zdaj le revolucionarni boji kažejo, kakšen svet hočejo, po kakšni poti ga hočejo doseči in tudi kako ga doseči. V nasprotju z drugimi zgodovinskimi revolucijami presegajo pričakovanja svojih ustvarjalcev, saj ga ne sanjajo, opazujejo, ne premišljujejo o njem, pač pa ga živijo, se bojujejo zanj, ga ustvarjajo. Niso utopije, ki bi nas tolažile, ki bi, če že niso realne, vsaj potekale v čudovitem in popolnoma gladkem prostoru, pač pa so *heterotopije*, ki nam tresejo tla pod

[1] Kot bomo videli v nadaljevanju, pa ima potencia še največ opraviti s povezovanjem in množenjem intuitivnosti, domišljije, spontanosti in ustvarjalnosti. *Potencia* je izpeljana iz antagonizma med *power-over* ali oblastjo (moč-nad) in *power-to* (moč-za), ki je značilen za konstitucijo gibanja ustvarjalne moči bojev in ga je dosledno predstavil John Holloway (2004).

[2] *Empobrecitos* je skovanka, ki jo je v intervjuju uporabljal radijski voditelj Héctor Madera. S tem pojmom je poudaril razliko med ljudmi, ki se rodijo revni ali pa obubožajo zaradi lastnih odločitev, in med tistimi, ki jih v revščino prisilijo, največkrat tisti, ki imajo v rokah kapital. *Empobrecitos* so razlaščeni, zatirani, opeharjeni za svobodo, za življenje in ustvarjanje – in v to jih povsem naklepno tlači kapital. To se jim dogaja proti njihovi volji in kljub njihovem upiranju. *Empobrecitos* dobijo novo dimenzijo šele, ko se povežejo, priznajo svojo bedo, a jo hkrati tudi artikulirajo, s tem da razkrijejo in razkrojijo strukture zatiranja. (S Héctorjem Maderom, radijskim voditeljem komunitarnega Radio Negro Primero, sva se z Matejem Zonto pogovarjala v dveh intervjujih na sedežu radia v Caracasu, 7. in 9. maja 2008).

nogami. Utopije omogočajo »nastanek basni in diskurzov: potekajo v skladu z govorico in imajo bistvene razsežnosti fabule« (Foucault 2010: 8), *heterotopije* pa

> ohromijo govorjenje, zaustavijo besede in v osnovi spodnesejo sleherno možnost slovnice; razvozlajo mite in povzročijo sterilnost stavčne lirike. (*Ibid.*)

Zato moramo tudi sprejeti dejstvo, da je težko opisovati in analizirati revolucionarne boje in teoretizirati o njih, saj nimamo orodij, s katerimi bi prepoznali samodoločujoče težnje in vizije skupnosti.

Da bi se *potencie* lahko obdržale v boju, morajo ustvarjati svoje lastno pribežališče, svojo lastno *heterotopijo*, nekakšno razsežnost ali pa popoln prostor, prav toliko natančen, urejen in prepusten, kolikor je brez reda in zaprt prostor sodobnih družb. Kajti *potencie* množično rastejo v razmerah perifernosti in prav zaradi te svoje pozicije, položaja, teritorialnih in političnih omejitev ter povezav ne morejo biti – nočejo biti – izvzete iz neoliberalizma. Nimajo nikakršne možnosti, da bi ušle ali da bi smrtonosne procese globalnega plenjenja opazovale le od zunaj. Pri njih je teorija namreč del prakse življenja in ne videnje ali opazovanje življenja, saj se je socializacijski korpus – *habitus* – stoletja vpisoval skozi negotovost upiranj, skozi improviziranje bojev za življenje in možnost delovanja, obstajanja, ustvarjanja.

Da *potencie* lahko vztrajajo kot subjekti lastne zgodovine, politizirajo žalost (*politicising sadness*) in zrcalijo, kako irealna je utopija, ko deluje (Colectivo situaciones 2007). In samo med takimi kraji nemogočih srečevanj (*heterotopije*) in med nezamisljivimi vsebinami življenja (*potencie*) se lahko ustvarja lepilo bojev – humanizem 21. stoletja. Kako bomo to vezivo poimenovali, je pravzaprav nepomembno in prepuščeno človekovi domišljiji, ki definira, interpretira in poimenuje. Za nas bodo to *resonance*, »utripajoči pogledi«, ki prehajajo, presegajo, prečijo čase in prostore, da bi povezali in gostili na videz nemogoče reči, ne da bi pri tem izdali svojo umeščenost, in da bi med tem odpirali horizonte in percepcije dojemanja bojev.[3] Resonance so torej naše analitično orodje, ki je sposobno zaznati prizvene revolucionarnih bojev, s tem pa nove vpoglede v različne realnosti, svetove, galaksije (Argüelles 1987: 54).

V sistemu, ki je pod pretvezo reda in uravnoteženosti vsakič znova in bolj agresivno vržen s tečajev, si tudi perspektiv in resonanc, ki jih generirajo *potencie*, ne moremo predstavljati drugače kot nered, a v primerjavi z načrtno dezorganizacijo življenja so *potencie*, kot bomo videli na primerih solidarnostne ekonomije v samodoločujočih skupnostih, najbolj kompleksna organizacija življenja.[4]

RESONANCE SAMODOLOČUJOČIH SKUPNOSTI

V Latinski Ameriki je v zadnjih dveh, treh desetletjih nastalo veliko literature o alternativnih ekonomskih modelih, socialni ekonomiji, kooperativah, alternativnih tovarnah, saj so bili to najbolj prodorni produkcijski sistemi, ki so vzniknili po vsesplošni ljudski vstaji revnih, leta 1989 v Venezueli, imenovani *caracazo*, po zapatistični vstaji 1994 v Chiapasu v Mehiki ali pa po splošni ljudski vstaji leta 2001 v Argentini – tam so nastale najbolj odmevne

[3] José Argüelles (1987: 54), ki je *resonance* razlikoval od odzvanjanja oziroma zvena, ter jim pripisal raziskovanje prizvenov, poudarja, da moderna znanost teži k enodimenzionalnosti, k iskanju ene realnosti, torej k zvenu; *resonance* v majevski znanosti pa predstavljajo prizven oziroma večdimenzionalnost – odzvanjanje različnih realnosti oziroma svetov (pri Majih galaksij). Tako razumevanje *resonanc* je treba posebej poudariti predvsem zato, ker se v obstoječi literaturi o altermondialističnih gibanjih pojem resonanca uporablja izključno kot odzvanjanje, ne pa tudi kot analitično orodje.

[4] S pojmom *samodoločanje* pojasnjujemo vrsto prizadevanj, s katerimi člani zatiranih skupnosti uveljavljajo avtonomno in neodvisno politiko za upravljanje lastnega razvoja skupnosti, ne pa tudi teženj po odcepitvi, kot se ta pojem pogosto prevaja v domačem družboslovju. S *self-determination* (ang.) ali *auto-determinación* (špan.) sodobna gibanja poimenujejo tiste procese, s katerimi vzpostavljajo politično emancipacijo od spodaj in v skupnosti, avtonomno določajo razvoj lastnih skupnosti ter nove horizontalne prakse soodločanja kot alternativo avtoritarnim in hierarhičnim principom političnega upravljanja skupnosti.

reapropriirane in samoupravne tovarne brez šefov. Med njimi je najodmevnejše gibanje brezposelnih delavcev iz Solana – *Movimientos de Trabajadores Desocupados de Solano* (Zibechi 2003, Colectivo situaciones 2007). Danes lahko najdemo vrsto kooperativ in drugih solidarnostnih politik v Boliviji, Ekvadorju, Gvatemali, Hondurasu, Mehiki itn. Že vse od šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja pa so nove ekonomije revolucionarnih gibanj vznikale tudi v drugih državah Juga, a jih teoretska in znanstvena analiza do danes žal sploh še ni zaobjela.

Eno od najbolj progresivnih ekoloških in solidarnostnih ekonomij je že konec sedemdesetih let 20. stoletja razvilo gibanje Čatisgarh mukti morča, Čatisgarhska osvobodilna fronta, najmočnejši revolucionarni boj v neodvisni Indiji. Nastal je kot izjemno ustvarjalna, revolucionarna in družbeno produktivna sinteza rudarskih, industrijskih delavcev in *adivasijev* (raznovrstnih staroselskih skupnosti), malih kmetov in nabiralcev, samoorganiziranih v politično subjektiviteto. To je bilo prvo gibanje v Indiji (morda celo na svetu), ki je razprlo kategorije moči (Holloway 2004), s čimer je oblast (moč podjarmljenja) obravnavala kot antagonizem *potencie* (ustvarjalne moči).[5]

Čatisgarh mukti morča je desetletja generiral upore proti kapitalu in boje za rekonstrukcijo družbenega, za imaginarij *samodoločujočih se* skupnosti. Kot novo politično telo je obudil *mukije*, sisteme samodoločanja, ki so jih nekdaj uporabljale skupnosti *adivasijev*, zdaj pa so v službi delavstva, skupnosti in vseh članov gibanja. Gibanju je ne le uspelo obvarovati naravno okolje in ustaviti prisilno izseljevanje *adivasijev*, neutrudno onemogočati brutalne oblike izkoriščanja in podrejanja in preprečuje množične poboje in izginotja, pač pa ga danes poznamo kot edino delavsko gibanje na svetu, ki je visokotehnološkemu razvoju ponudilo tako inovativno alternativo – delavski tehnološki razvoj – da so se tuji investitorji in indijska vlada odločili, da bodo zmanjšali kratkoročni pohlep po dobičku ter sprejeli dolgoročno, manj tvegano, okoljsko in socialno bolj vzdržno alternativo (Gregorčič 2008, 2011, Bharadwaj 2011, Sadgopal, Narm 1993).

S premišljenim združevanjem in dopolnjevanjem starih in novih tehnologij in z vizijo dolgoročnega trajnostnega razvoja regije je gibanje dokazalo, da je lahko industrija v Čatisgarhu, ki manj posega v okolje, občutno učinkovitejša in donosnejša, kot so predvideli lastniki rudnikov, tuji investitorji in indijska vlada. Prav tako je gibanje z delavskim tehnološkim razvojem in redistribucijo bogastva, ki se je z višjimi plačami vračalo v lokalne skupnosti, vzpostavilo vrsto alternativnih izobraževalnih, zdravstvenih, socialnih in kulturnih institucij, alternativno blagovno menjavo ter inovativne oblike delavskega menedžmenta, s tem pa se je izrazito izboljšal razvoj regije, zlasti pa sta se povečali pismenost in kakovost življenja prebivalk in prebivalcev, ki so bili dotlej drugorazredni državljani. Zeleno-rdeča koalicija adivasijev in rudniških delavcev se je v tem procesu osvobajala tudi kastnih določenosti, verskih razhajanj, spolne diskriminacije, patriarhalnih in vrste drugih avtoritarnih mehanizmov zatiranja, ki so sicer značilni za indijsko družbo in jih prenekatero gibanje ali boj ni zmogel preseči.

Podobno prodoren je tudi boj bolivijskih *empobrecitos*, zlasti staroselcev Ajmarov in Kečujev. Ti so vse od petdesetih let 20. stoletja bežali iz kolonialnih in imperialnih rudnikov zlata in srebra pred zatiranjem in suženjstvom – to slikovito opisujejo tudi Galeano (2010) v knjigi *Odprte žile Latinske Amerike* – ter ustvarili najvišje samoupravljano mesto na svetu – El Alto. Skupnosti se samoupravljajo (*autogestión*), tako v alternativnih proizvodnih procesih kot tudi pri organizaciji politike življenja. Ustvarili so enkratno, kohezivno mesto z avtonomnim delavskim samoupravljanjem, ki ne pozna nadrejenih in podrejenih, temveč se organizira in upravlja prek neformalnih ekonomij družinskih podjetij in svoje člane vključuje

[5] O gibanju sem prvič natančneje pisala v posebni številki Časopisa za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo, z naslovom Indija, dežela protislovnih strasti, ČKZ, let. XXXVI, št. 234, 2008, str. 88–97, pozneje pa še v nekaterih drugih člankih. Pisanja so izhajala iz terenskih raziskav, ki sem jih v Indiji opravljala v okviru podoktorskega raziskovalnega projekta med avgustom in novembrom 2007.

in nagrajuje glede na njihovo aktivno udeležbo v vseh strukturah samoupravljanja in političnega boja (Zibechi 2005, Gregorčič 2011).

El Alto je postal izjemen zgled *los microgobiernos barriales* – mikrovlad revnih naselij (Ramírez 2005). Prebivalci, ki se ne udeležujejo rednih mesečnih skupščin, sestankov, cestnih blokad in političnih akcij, s katerimi gibanja nasprotujejo neoliberalnim procesom v državi, ne uživajo pridobitev, ki jih tisti, ki so aktivni v skupnosti, ustvarjajo za mesto. Nagrajevani sta participacija in solidarnost z boji. Čeprav individualizacija ni sankcionirana, pa ne sme segati po sadovih, ki jih ustvarja skupnost. Urugvajski raziskovalec Raúl Zibechi (2006) ugotavlja, da je prav zaradi odsotnosti hierarhične in centralizirane strukture politična mobilizacija gibanja prebivalcev El Alto veliko učinkovitejša in prodornejša, kot so druga gibanja in upori proti neoliberalizmu v Latinski Ameriki. To raznovrstnost in raznovrstnost subjektivitet, ki so vstajale kot samoorganizirane skupnosti v Boliviji, je René Zavaleta (1983) poimenoval *sociedad abrigarrada* – pisana, mnogovrstna družba.

Drugod po Latinski Ameriki so pozneje nastale drugačne oblike organiziranja in samoupravljanja skupnosti. Najbolj znani so zapatistični sveti dobre vlade (*juntas de buen gobierno*) kot tudi njihovi principi ubogljivega vladana (*mandar obedeciendo*) (Earle, Simonelli 2005, Gregorčič 2005). V Hondurasu, edini državi na celini, ki je sprejela širšo antiimperialistično platformo šele konec 20. stoletja, so koalicijo gibanj proti politikam Združenih držav in neoliberalnih sporazumov vzpostavile samoorganizirane staroselske skupnosti Lenca. Te od poletja 2009 zahtevajo nov proces ustavodajne skupščine, katerega cilj je nova, ljudska oblast (*poder popular*). V Gvatemali so se vzporedno z močnimi gverilskimi gibanji razvijale druge oblike uporov, denimo, boji za zemljo, iz katerih so zrastle samoupravne kmečke skupnosti staroselcev, mesticev in ladinov, združenih v Comité de Unidad Campesina (CUC, Komite kmečke enotnosti), ki so se bojevale proti vojaškim diktaturam Romea Lucasa García med letoma 1978 in 1982 ter Efraína Ríosa Montta v letih 1982 in 1983. V času državljanske vojne so vzpostavljali avtonomne skupnosti in te so po koncu šestintridesetletne morije leta 1996 dosegle legalizacijo zasedene zemlje in odtlej še naprej razvijajo raznovrstne oblike samodoločujočih politik in samoupravljanja (Gregorčič 2011).

Na Kubi pa se je znotraj same revolucije zgodila nanečrtovana revolucija, in to kljub trgovinskemu, ekonomskemu in finančnemu embargu Združenih držav Amerike (ali prav zaradi njega) ter kljub razpadu Vzhodnega bloka (ali pa prav zaradi njega). Castro je obdobje po letu 1989 poimenoval »posebno obdobje«, saj je bila Kuba premočno odvisna od Sovjetske zveze, ne le od nafte, pesticidov idr., tudi 64 odstotkov hrane so uvažali, zato je Kuba drvela v neznosno lakoto. A Kuba je bolj spontano kakor načrtovano že do leta 1999 izpeljala najobsežnejši program ekološkega in trajnostnega kmetijstva ter z novo ekonomijo – zeleno ekonomijo – dosegla zgodovinsko stopnjo samozadostnosti (–Morgan 2006, Burley 2007). To ni bil vladni program, ampak produkt naključnega in vzajemnega ustvarjanja raznih družbenih skupin, zlasti visoko izobraženega kadra v večjih mestih, znanstvenikov, inženirjev, rokodelcev, aktivistov iz drugih držav, učiteljev, farmacevtov, študentov, in njihovega sodelovanja s kmeti in brezposelnimi v urbanih središčih.

Prav urbani deli Kube so prvi in najmočneje občutili posledice politik odvisnosti, na katerih je do takrat temeljilo kubansko gospodarstvo. Ker je bil zaradi pomanjkanja fosilnih goriv omejen tudi transport hrane s podeželja, lakota pa iz dneva v dan hujša, so morali prebivalci v mestih očistiti okolico, mestne parke, vodo, igrišča itn. Vse neustrezno izkoriščene in zanemarjene zelene površine so spremenili v urbane ekološke vrtove – *organopónicos*. Nepozidanih površin mest so se polastili eksperimentalni kolektivi biovrtnarstva in permakulture in se hitro razširili še na strehe hiš in začeli ekološko pridelovati hrano v betonskih koritih. Ker ni bilo umetnih gnojil in pesticidov, so začeli razvijati alternativne ekološke metode polikulturne proizvodnje hrane; zdravila so začeli pridelovati iz kubanskih avtohtonih zdravilnih rastlin, saj je Kuba pred kolonialno monokulturno proizvodnjo veljala za državo z

visoko biodiverziteto. Postala je prva država, ki z vložkom ene kalorije energije pridela dvajset kalorij hrane (za Združene države Amerike, na primer, je razmerje obrnjeno). Kubanci so agroekološke principe, nov način trajnostnega razvoja in življenja v okviru naravnih virov otoka vključili tudi v izobraževalne načrte, alternativno medicino so vpeljali v zdravstvene domove in bolnišnice. Odkar Kuba z zdravstvenimi in izobraževalnimi programi intenzivno sodeluje z Venezuelo in ima znova dostop do nafte, je že opustila številne dosežke nenačrtovane revolucije in zelene ekonomije (Burley 2007, Holloway 2010, Gregorčič 2011).

Številne *potencie* pa niso klonile kljub radikalnim političnim spremembam v državi. Tak primer je Cecosesola – *Organismo de Integración Cooperativa*, Organizem kooperativne integracije. Cecosesola je kooperativa, ki je nastala konec leta 1967 v politično in gospodarsko izjemno burnem obdobju, ki so ga spremljali gverilska gibanja, splošna gospodarska kriza, pomanjkanje, družbeni nemiri in upori. Prešla je več različnih faz produkcije in storitvenih servisov, zdaj pa povezuje več kot osemdeset organizacij, društev, podjetij in skupin v zveznih državah Lara, Portuguesa, Trujillo, Barinas in Yaracuy. Z več kot tisoč svobodnimi pridruženimi delavci (*trabajadores libre asociado*) oskrbuje okrog 30 odstotkov prebivalstva v Lari, nekaj manj pa v drugih zveznih državah. Danes je Cecosesola največja kooperativa za pridelavo hrane v državi, saj na teden proda več kot 450 ton kmetijskih pridelkov; to je pomembno, saj se globalna prehranska kriza vse bolj zaostruje. Čeprav se je revščina, merjena po gospodinjstvu, od leta 2003 v Venezueli skoraj prepolovila, kupna moč pa podvojila, in kljub temu da se je proizvodnja hrane z novo vlado povečala za 24 odstotkov, Venezuela še danes – podobno kot Slovenija – uvozi 70 odstotkov hrane.

V zadnjem desetletju je Cecosesola vzpostavila tudi zdravstveno mrežo šestih skupnostnih centrov in bolnišnico. Ta oskrbi več kot 160.000 bolnikov na leto, in to za približno 60 odstotkov manj denarja, kot so cene zdravstvenih storitev v zasebnih klinikah. Podobno kot v bolnišnici v Čatisgarhu tudi tu zdravstveni delavci spodbujajo preventivno zdravljenje in si prizadevajo za drugačen odnos do bolnikov, kot je značilen za javno zdravstvo. Organizirajo vrsto izobraževalnih delavnic o zdravi, ekološki hrani, tečaje za porodnice pa vrsto drugih storitev – hidroterapijo, masažo, akupunkturo, preglede na domu itn. Zdravstveni centri in bolnišnica so opremljeni z laboratoriji, imajo radiološki in kirurški oddelek. Člani Cecosesole ne plačujejo zdravstvenih storitev, pač pa od svoje plače redno prispevajo v zdravstveno blagajno kooperative.

Kljub temu, da je vlada v zadnjih letih spodbudila na tisoče programov *Barrio Adentro* – v njih kubanski zdravniki usposabljajo venezuelske študente in skupaj skrbijo za vse bolne, ki doslej zaradi plačljivih zdravstvenih storitev niso imeli zdravstvene oskrbe – je vedno več ljudi, ki si želijo zdravstvene oskrbe v kooperativi Cecosesola. Ljudje vsem programom Cecosesole, ki jih tudi soustvarjajo, zelo zaupajo in jih spoštujejo, in ker vidijo učinke zdravljenja, si želijo v tej smeri tudi nadaljevati. Cecosesola je vzpostavila tudi izjemno kompleksne sisteme solidarnosti. Denarno pomaga tistim, ki so zaradi naravnih ali drugih nesreč ob pridelek, prihodke, stanovanje, službo, zdravje. Ima mrežo kreditnih zadrug, socialne podpore, novih izobraževalnih in zdravstvenih centrov in zastopa alternativno politiko samoupravljanja, ki se je razvila brez bolivarskega procesa, dolgo pred njim in tudi naprej vztraja mimo njega.[6] Sicer ima tudi bolivarska vlada po letu 2003 obsežne programe pomoči, ven-

6 Bolivarski proces opredeljuje usmeritve revolucionarnih trenj v Venezueli, ki so leta 1998 na oblast popeljale Huga Chávez. Danes bolivarski proces pomeni tudi vrsto sprememb in prizadevanj vlade, da je s pomočjo kubanskih strokovnjakov vpeljala vrsto programov, vendar ne za prenovo javnih servisov, pač pa za vzpostavitev paralelnih sistemov že obstoječim državnim institucijam. Kajti bolivarska ideja socializma ne temelji na predpostavki, da je treba utrditi že obstoječo institucionalno ureditev, pač pa vzporedno vzpostavi novo izobraževalno, zdravstveno in socialno infrastrukturo servisov, zlasti tam, kjer vlade niso nikdar ukrepale – v *barriih*, revnih predmestjih, v oddaljenih vaseh in zaselkih. Za razliko od bolivarskega procesa, ki teče pod okriljem oblasti, pa *potencie*, ki jih obravnavamo v tem prispevku, nimajo nikakršnega drugega institucionalnega, pravnega, materialnega ali kakšnegakoli drugega zatočišča, pribežališča kot izključno *heterotopijo* in rezultate, ki so jih same proizvedle prek revolucionarnih bojev.

dar pa Cecosesola ponuja veliko bolj celostne storitve, podporo, pomoč.[7]

Na dinamiko uporov v državah Latinske Amerike, v Indiji in drugih državah Juga moramo torej gledati kot na nenehno spletanje osvobodilnih, gverilskih, maoističnih, magonističnih in komunističnih gibanj ter samoniklih, spontanih in nenačrtovanih *potencij*, ki rastejo kot samoupravne skupnosti na odročnih območjih držav, v revnih naseljih in med ljudmi, ki so se organizirali v skupnosti. A za nove, odgovorne, zelene in solidarnostne pristope v ekonomiji, ki jih uvajajo *potencie*, ni ključni pristop nova politična paradigma. Pri vseh doslej nakazanih primerih so bile poglavitne odločevalke: želja po avtonomnosti in odločenost, da kapitalizem ne bo več določal njihovega življenja, in spontanost, s katero so se ljudje in ljudstva, ki so se pognali v boj, izvili iz represije: tako pri *caracazu* v Venezueli nihče ni mogel predvideti, da bo vsesplošno plenjenje *empobrecitos* že nekaj let pozneje povzročalo samoorganiziranje revnih naselij pa tudi spremembo politične oblasti v državi. Prav tako zapatistični borci ob zasedbi večjih mest v Chiapasu niso pričakovali samoupravljanih skupnosti in *buen gobierno,* pač pa, da bo mehiška vojska upor krvavo zatrla. Spontanosti, intuitivnosti, zavezništvom, samodoločanju in drugim principom, ki so ves čas krepili *potencie*, moramo dodati tudi vrsto drugih pristopov. Enega takih je gotovo oblikovala že nakazana kooperativa Cecosesola, ki danes velja za enega najbolj prodornih primerov alternativne, avtonomne in solidarnostne ekonomije na celini, a hkrati vztraja na apolitičnosti svoje *potencie*.

ODGOVORNE, ZELENE, SOLIDARNOSTNE IN DRUGE EKONOMIJE

> Kako ustvariti oblike skupnosti, ki bi se ne le upirale, pač pa bi tudi proizvajale? To je za nas življenjskega pomena (…)

Tako je politolog in soustvarjalec *potencij* v Venezueli, Roland Denis, pojasnjeval v intervjuju, ko smo analizirali nove korake bolivarskega gibanja.[8]

> Zato se veliko ukvarjamo s tematikami proizvajajočega upora. Delavci, ki zasedajo tovarne, ljudje, ki zasedajo stanovanjske hiše, ustvarjajo procese delavskega antirazreda. Kjer smo imeli delavnice, so ljudje na vprašanje, ali so delavci, odgovarjali: ‚Ne, mi nismo delavci.' Nismo *obreros* (delavci), pač pa *trabajadores libre asociado* (svobodni pridruženi delavci). Ljudje ne sprejemajo ne šefov ne birokratov. Imamo nekaj izkušenj s samoupravljanjem v mlekarnah in cementarnah. Mene ne zanima, če se temu, kar počnemo, reče socializem, mene zanima *democracia tamunangue*[9], mene zanima ljudski upor.

Kaj počnejo *empobrecitos* v Venezueli, Argentini, Boliviji, ko odstavljajo šefe in se na ravni ljudskih skupščin pogovarjajo o proizvajajočih uporih, o *democracii tamunangue*? Kaj so principi produkcije, ki poustvarja samoorganizirane, samoupravljane in samodoločujoče skupnosti? Odgovore na ta vprašanja smo nakazali že v prejšnjem poglavju, ko smo nakazali nekatere izstopajoče primere *potencij* in njihove raznolike sprožilce, usmeritve in ustvarjalce. Smo slepi očividci procesov, ki potekajo kot *sociedades abrigarradas* in *microgobiernos barriales*, kot alternative neoliberalnemu podjarmljenju. Čeprav je take razprave v družboslovnih in humanističnih spisih težko zaslediti, pa je v zadnjih dveh desetletjih vendarle nastalo nekaj premislekov o proizvajajočih bojih, ki obravnavajo tudi nove ekonomske pristope bojev.

O ekonomiji solidarnosti je že na začetku devetdesetih let 20. stoletja v delu *Los Caminos de la Economía de Solidaridad* razmišljal

7 Refleksijo delovanja novih kubanskih programov navezujem na raziskave, ki sva jih z Matejem Zontom naredila v Venezueli med aprilom in junijem 2008.

8 Intervju z Rolandom Denisom sva z Matejem Zontom naredila 8. maja 2008 v Caracasu. Je eden vodilnih predstavnikov *Movimiento 13 de Abril* (Gibanje 13. april), ki je preprečilo državni udar v Venezueli leta 2002, v letih 2002 in 2003 pa je bil tudi sekretar na ministrstvu za načrtovanje in razvoj v prvi Chávezovi vladi.

9 *Tamunangue* je fiesta oz. ples temnopoltih v San Antoniu (iz intervjuja z Rolandom Denisom, ki sva ga z Matejem Zontom naredila 8. maja 2008 v Caracasu).

čilski filozof Luis Razeto Migliaro (1993). Pri raziskovanju primitivnih ekonomij revnih (primitivno se ne nanaša na ljudi, ampak na ekonomijo), ki so se organizirali, je odkrival principe, ki bi lahko bili pomembni za prevladujočo globalno ekonomijo. Te skupine so imele zanemarljive materialne stroške produkcije, saj so uporabljale osnovna orodja ali pa (reciklirala) orodja ali tehnologije, ki so jih drugi že odpisali. Ustvarjalci so poznali le temeljno tehnologijo dela, znanje ali *know how* je bilo fragmentirano, zaostalo. Postali so nekakšni obrtniki z malo intuitivnosti, pogosto niso imeli izkušenj z vodenjem in upravljanjem gospodarskih dejavnosti. Uporabljali so vire in načine, za katere noben zasebni proizvajalec ne bi ocenil, da so toliko produktivni, da bi jih bilo vredno spremeniti v posel. A vendarle so te alternativne gospodarske skupnosti proizvajale in ustvarjale dohodek in z njim zadovoljile najnujnejše potrebe svojih članov. To pa je bilo veliko več, kot je za njihove skupnosti kdaj storila država. (*Op. cit.*)

Razeto Migliaro je poskušal razumeti to nerazumljivo ekonomiko, ki bogati skupnost. Tako je razkril vezivo moči, ki jo ustvarja gospodarstvo solidarnosti. Ugotovil je, da lahko tudi skupine, ki imajo majhne ali celo zanemarljive vire, ki ne morejo najemati kreditov in tvegati velikih poslov, zgolj s solidarnostjo dosežejo pomembne gospodarske učinke. Ugotavljal je, da si ljudje pri delu pomagajo in s tem večajo produktivnost, si izmenjujejo informacije, spretnosti, znanja in s tem razvijajo *know how* in učinkovitejše tehnologije itn. Vsi so bili vključeni v odločanje in upravljanje, vsi so delali vse in rotirali pri opravilih. Ob vsakem dosežku, ki je z vidika sodobne ekonomije nepomemben, z vidika skupnosti pa ključen, so proslavili uspeh. Tako so laže premagovali tudi težave, ki jih je bilo veliko in so jih ovirale pri delu.

Brezposelni delavci, razlaščeni kmetje, gospodinje in drugi *empobrecitos*, ki niso imeli delovnih izkušenj – revni ljudje – so preprosto »ustvarjali ekonomijo« (*hacer economía*), od katere so imeli neposredne in materialne koristi. Avtor je za solidarnostno ekonomsko silo, ki povečuje učinkovitost in produktivnost dela, razvil koncept »faktor C«. Solidarnost je Razeto Migliaro videl kot trajnostno in učinkovito silo, ki poganja produkcijo alternativne ekonomije. Zato je faktor C poimenoval po prvi črki besed, ki so bile največkrat izrečene v heterotopiji alternativne ekonomije: *compañerismo* (tovarištvo, prijateljstvo), *comunidad* (skupnost), *cooperación*, *colaboración* (sodelovanje), *comunión* (tovarištvo, skupnost, bratovščina), *coordinación* (usklajevanje). Teh pet pojmov po njegovem definira solidarnostno ekonomijo.

Če strnemo, faktor C po Razetu Migliaru pomeni, da oblikovanje ali vzpostavljanje skupin, društev ali skupnosti, ki delujejo s sodelovanjem (kot kooperative) in z usklajevanjem, prinaša članom skupine vrsto koristi. Kooperative so zmožne kombinirati socialne in kulturne vidike, zaradi katerih pogosto sploh nastanejo, z gospodarskimi in ekološkimi vidiki razvoja. In vse to počnejo veliko bolj celostno in premišljeno kot katerakoli druga strategija razvoja – za podjetja ali državo – katere temeljni cilj ni krepitev ali polnomočenje[10] skupnosti, povezovanje vasi, povečevanje

[10] Na podlagi Hollowayeve izpeljave konstitucije gibanja ustvarjalne moči si lahko pomagamo tudi z drugimi pojmi, ki smo jih v slovenščino nerodno ali celo napačno prevajali. Tako lahko angleški *empowerment* oziroma španski *empoderamiento*, ki se sicer v slovenščino prevajata kot *opolnomočenje*, pravilneje prevajamo kot *polnomočenje*. Kajti *opolnomočenje* je do nedavnega v Sloveniji služil zgolj kot pravni diskurzu in sicer kot sinonim za pooblaščanje. Naša raba pojma *polnomočenje* pa bo izvzeta iz vsakršnega oblastništva, torej vsakršne asociacije na oblast, ki je vsebovana v sestavljanki glagola *po-oblast-iti*. Prav tako bi radi pojem *polnomočenje* ločili od danes prevladujoče rabe pojma opolnomočenje, ki ga civilno- družbene iniciative in nevladni sektor razumejo pokroviteljsko in zato še vedno kot »pripustitev« ali »odobritev«, kot pomoč nemočnim, da bi se okrepili, in ne kot sredstvo za zaganjanje uporov, bojev, osvobajanj in procesov samokrepitve. S tem ko uporabljamo *polnomočenje* skupine ali skupnosti, želimo poudarjati, kdo prepoznava vzvode, preddispozicije in možnosti neke skupnosti, da bi samostojno in avtonomno razvijala bodisi svoj razvoj, način življenja ali pa tudi boj in upiranje; in še bolj kot kdo, kako jih prepoznava.

kakovosti življenja za vse prebivalce skupnosti itn., pač pa so njen cilj veliko bolj partikularne in pogosto zgolj gospodarske težnje.

Avtor, ki ugotavlja, kako močna sila je lahko solidarnost, se sprašuje, ali smo kot družbe sposobni povečati socialno in ekonomsko solidarnost, vendar ne v pomenu »pomoči«, pač pa soustvarjanja, sodelovanja. Če bi faktor C vključili v druge ekonomske modele in analize skupaj z indikatorji, kot so delo, kapital, tehnologija ipd., bi dobili občutno učinkovitejšo globalno gospodarstvo, trdi Razeto Migliaro. To trdi tako za trg, ki bi z večjo solidarnostjo postal popoln trg dela, kot tudi za gospodarski razvoj držav, ki bi z večjo solidarnostjo dosegale večji napredek. Razeto Migliaro aludira na vprašanje, na katero so odgovorile že jugoslovanske zadruge – ime zadruga je namreč zgolj pojasnilo, komu so take organizacije namenjene – tovarištvu (za--druga ali za-tovariša) oziroma skupnosti. V čem se torej solidarnostna ekonomija razlikuje od prevladujočih ekonomskih praks značilnih poslovnih subjektov, ki delujejo v kapitalizmu? V čem je moč faktorja C, o katerem govorijo tudi Cecosesola in v zadnjih letih tudi vrsta drugih kooperativ, zadrug, socialnih podjetij in alternativnih ekonomij?

Prva značilnost, s katero se alternativna ekonomija razlikuje od prevladujoče kapitalistične ekonomije, je, da najpogosteje nastane na robu in iz lokalnih potreb članov skupnosti, ki jih kapital še ni našel ali pa tam ni imel interesa pleniti. V Venezueli so gibanja ustvarila komunitarne radie, najbrž največjo tako federacijo alternativnih radiev na svetu. Skupnosti iz revnih urbanih in ruralnih naselij oglašujejo svoje boje, svoje želje, izražajo svoje potrebe, pripovedujejo svojo zgodovino.[11] Še očitnejši primer so komunitarne zasedbe zemlje, kajti nastajata nova produkcija in nova, skupna ekonomija, saj končni proizvod ne gre na trg – proizvede se na margini in uživajo ga ljudje, ki živijo na obrobjih, ali pa ustvari alternativne menjave med skupnostmi. Gibanja v Argentini so bila tudi s proizvodnjo v zasedenih tovarnah dovolj uspešna, da je bila vlada zaradi povezovanja kooperativ, tovarn, alternativnih servisov idr. in s tem povezanega množičnega izstopanja iz nacionalnega trga prisiljena dati državne subvencije samoupravnim organizacijam, da so se (vsaj nekatere) vrnile na nacionalni trg.

Produkcija, ki je zrastla na margini, je na podlagi vzajemnosti povezala pomemben delež skupnosti in postala nekakšno avtarkično, samozadostno gospodarstvo celotnih mestnih četrti, kjer so rastle avtonomne tovarne, pekarne, samoupravni vrtci in šole. Vse to je za kapital, ideologijo svobodnega trga in globalno ekonomijo, organizirano na monopolih, vsaj grožnja, če ne tudi zlo. Za tako samopreskrbno skupnost, ki s precej večjo kakovostjo izdelkov in življenja povečuje blaginjo vseh prebivalcev, lahko opredelimo kubansko zeleno ekonomijo. Ironično je, da se je tak koncept alternativne ekonomije lahko razvil le v času velike gospodarske krize in pod gospodarskim embargom in da je, ko je imel največ možnosti za razcvet, začel usihati.

Druga značilnost alternativnih ekonomij je, da izhajajo iz solidarnosti in vzajemnosti, da se organizacije upravljajo kot prijateljske skupine, kot družine, kot zelo kompleksno povezane in samoupravne vaške ali četrtne skupnosti. Tak primer so lahko mikrovlade v bolivijskem mestu El Alto. Alternativna produkcija proizvaja izdelke in storitve, ki so potrebni za življenje in ustvarjanje marginaliziranih družbenih skupin, neplačanih delavcev, brezposelnih, starostnikov, vedno diskrimininiranih staroselskih skupnosti, migrantov ipd. Primera gibanj Čatisgarh mukti morča in zapatistične *autogestión* pokažeta, kako je zrastla alternativna ekonomija zdravstvenih, izobraževalnih in drugih socialnih in kulturnih servisov, ki so po večini brezplačni za skupnosti v boju, ponekod pa še za vse tiste, ki zavračajo neučinkovito državno zdravstvo ali pa neprimerno, nezadostno, plačljivo javno izobraževanje. Ker so socialne ekonomije – v nasprotju z navadnimi ekonomijami na globalnem trgu – pogosto zastavljene trajnostno, dolgoročno, ekološko in so sprejemljive za skupnosti, že same po

[11] ANMCLA je federacija skupnostnih, svobodnih in alternativnih medijev v Venezueli, v Caracasu, kjer danes deluje več kot 600 radiev, televizij in internetnih portalov. Mediji so po državnem udaru leta 2002 najbrž najpomembnejši člen samoorganiziranja revnih naselij v Caracasu.

sebi razvijajo popolnoma drugačne koncepte razvoja skupnosti in regije, kot so sicer značilni za državo, regijo, občino.

Prav tako člani kooperativ ali skupnosti niso prikrajšani za udeležbo v procesu proizvodnje. V tem pogledu alternativne ekonomije analizirajo možnosti za razvoj in imajo pregled nad potrebami vseh članov skupnosti. Ker so kooperative in druge oblike organizacij z alternativno produkcijo in ekonomijo navadno soupravne, je tudi dohodek vseh, ki v teh procesih sodelujejo, skupen in se deli in investira egalitarno. Ponekod upravljavci kooperativ niso plačani, pa jim za njihovo delo skupnost, ki storitve uporablja, priskrbi stanovanje in sredstva za življenje, kot to velja za Bolnišnico mučenika v Čatisgarhu, drugod pa si delavci ali razdelijo enake plače ali pa imajo enak dostop do proizvedenega – to se v Chiapasu kaže pri kooperativah za koruzo, fižol, čili in kavo, katerih glavna in odgovorna naloga je, da proizvedejo dovolj hrane za vso skupnost. Socialna ekonomija zato temelji na spoštovanju vseh, ki so bodisi del kooperative bodisi del skupnosti, v katero je kooperativa vpeta. So pa tudi številne kooperative v Latinski Ameriki, Evropi, Avstraliji in Združenih državah, kjer si delavci razdelijo dobiček. Natančno in poglobljeno zastavljajo horizontalne strukture upravljanja in soodločanja ter predvidijo delež za investicije in sisteme pomoči.

Socialno ali alternativno ekonomijo v Sloveniji pogosto enačijo z neformalno ekonomijo ali delom na črno. Drugače od zasebnih legalnih ali ilegalnih del, ki temeljijo na dobičku posameznika ali skupine, je za alternativno ekonomijo značilno, da uporablja drugačne načine generiranja, izmenjave in uporabe znanj, da se pogosto ukvarja s simbolno produkcijo, da razvija komunikacijske in informacijske sisteme in nove tehnologije, zlasti na področju ekologije, zdravstva, šolstva, medijev, da pogosto izhaja iz lokalne, skupnostne identitete in navad, predvsem pa, da se formira na podlagi bojev, političnih, ekoloških, socialnih ali pa ekonomskih. Ustvarjalci solidarnostnih ekonomij si morajo pri svojem delovanju zagotoviti svobodo in avtonomijo in razviti različne oblike horizontalnega povezovanja in komunikacije, sisteme odgovornosti.

A kot socialno, alternativno in avtonomno ekonomijo jo zdaleč najbolj definira to, da se povsem ali pa vsaj delno izvzema iz kapitalistične gonje po nenehni akumulaciji kapitala in dobička. Socialne ekonomije torej vodijo načela potreb, sobivanja, sodelovanja, vzajemnosti in ustvarjalnosti. Socialna ekonomija je vedno vpeta v *potencio* ali v organizem *grupos de base*, afinitetnih skupin ipd. Alternativna ekonomija se podobno kot gibanja ali *grupos de base* razvija od spodaj, da bi zagotovila socialno pravičnost za vse, ki jim je odtujena, za vse »prisilno obubožane«, za vse *empobrecitos*, kot jih je poimenoval Héctor Madera, ki so obubožali zaradi strukturnih prisil kapitala, oligarhije, sodobnih hegemonov. Danes je med nami vse več *empobrecitos*, krivce za razlaščene, zatirane in preganjane delavce, kmete in druge družbene skupine pa lahko iščemo med glavnimi akterji globalne ekonomije, med izjemno poenostavljenimi globalnimi sistemi zatiranja ter med neodgovornimi in nekaznovanimi upravljavci človeških teles, misli in življenj.

Alternativna ekonomija torej raste od spodaj, kot sistem socialne pravičnosti in solidarnosti za vse, ki sanjajo, da bi lahko živeli bolje, drugače, in to kljub realnosti. Kooperative ne poosebljajo gospodarskih konceptov hegemonije in rivalstva na trgu, profita in napredka, pač pa jih definirajo oblike zavezništev in sodelovanj samoupravnih podjetij, ki so zmožna sodelovati in prispevati za razvoj skupnosti.

Socialna ekonomija ali ekonomija solidarnosti, kot predstavniki kooperativ ali teoretiki imenujejo alternativne oblike delovanja, je brez dvoma teoretsko in praktično vprašanje 21. stoletja. Poiskati moramo alternativne ekonomije, katerih podlaga bosta delovanje (aktivna oblika dela) in solidarnost. Socialna ekonomija ponuja rešitve za najzahtevnejše probleme našega časa: drsenje v vse večjo neenakost, revščino in marginalizacijo številnih skupin po vsem svetu, splošen trend povečevanja brezposelnosti, prekarizacijo dela in življenja, neobvladljivo rast socialne nepravičnosti, rasizem in spolno diskriminacijo, razkrajanje skupnosti in družbenosti, uničevanje naravnega ravnotežja ipd. V tem pogledu je Cecosesola kot nepolitični organizem kooperativne integracije morda

lahko izziv tudi za vse tiste, ki jih politika, ki je sicer temelj človekovega delovanja in sobivanja v skupnosti, bega, plaši ali jezi.

SKLEP: DEZORGANIZACIJA DEZORGANIZIRANJA

Ena od najpogostejših tez, ki utemeljujejo naše pasivno sprejemanje zdajšnjih finančnih, gospodarskih, prehranskih, energetskih, političnih, kulturnih, socialnih idr. kriz, je, da se bomo zatirani organizirali in uprli (šele) tedaj, ko nam bo dovolj »hudo« – ko bodo revščina, lahkota, pomanjkanje in zatiranje posegli v naše življenje tako neposredno, da se bomo morali srečati s preživetvenimi diskurzi. Teza, krepko oprta na alienacijo, pasivizacijo in individualizacijo sodobnega neustvarjalnega in nesamorealiziranega človeka v neoliberalni družbi, seveda s tem sporoča: zahodne družbe, države blaginje, ki so nekoč razvile razmeroma pravične redistribucijske sisteme, ki zdaj na račun strukturnih in drugih po večini od zunaj vsiljenih reform vse bolj odpovedujejo, še vedno ponujajo preveč, da bi se ljudje uprli in zahtevali radikalne spremembe. Najprej bodo morale zahodne in socialistične družbe izgubiti vse pridobitve antifašističnih bojev, socialne, pravne in demokratične države in pravic, šele potem se bodo podobno kot ljudstva v državah periferije kapitalizma, v državah Juga, spopadle z radikalno realnostjo, se organizirale, povezale in začele bojevati procese za spremembe.

Pa bo to res tako? Ko alternative neoliberalizmu lahko pokažejo »najmanjši med majhnimi, najrevnejši med revnimi«, kot temu pravijo zapatisti ali pa *empobrecitos*, kot je zatirane poimenoval Madera, bi se morale visoko razvite, tehnološko in znanstveno opremljene in usposobljene družbe vsaj zamisliti nad svojo usodo, če že ne aktivno poseči v svoje življenje. Eden najbolj enigmatičnih romanopiscev 20. stoletja, za katerega se domneva, da je po revoluciji na Bavarskem leta 1919 migriral v Mehiko in tam napisal socialno in politično angažirane uspešnice, je v romanu *Obiralci bombaža* zapisal:

> Prisilili so me, da sem postal upornik in revolucionar. Revolucionar iz ljubezni do pravičnosti, iz solidarnosti do potlačenih in razcapanih. Pogled na nepravičnost in neusmiljenost rodi prav toliko revolucionarjev kot nezadovoljstvo ali lakota. (Traven 1981: 64–65)

Če pogled na zatirane rodi prav toliko revolucionarnih bojev kot zatiranje samo, potem imamo pripadniki sodobne kapitalistične družbe v centru sistema največjo težavo prav v samoorganizaciji in prepoznavanju skupnosti – družbenega. Antisitemski teoretik Wallerstein (1995, 1999) trdi, da je za vladajoče načelo družbene organiziranosti doslej veljala temeljna premisa kapitalističnega svetovnega gospostva – neskončna akumulacija kapitala – pot k legitimizaciji ideologije neogibnega napredka pa je bila brezkompromisna, brutalna dezorganizacija družbenosti, skupnosti. Samo tako je kapitalizem lahko zares uspel. S pretvezo, da družbo reorganizira za večjo blaginjo, je vzpostavljal vse bolj neprepustne (sistemske) mehanizme inherentne dezorganizacije družbenosti. Deruralizacija (Wallerstein 1995, 1999), tako kot vrsta drugih globalnih procesov, je zato bolj posledica uspešne dezorganizacije družb in družbenosti. Vendar za spremembe ali premik iz nemogočih, kaotičnih in vse bolj negotovih razmer ljudje ne potrebujejo nove vere, nove ideologije, potrebujejo pa nove prostore in percepcije, v katerih se lahko samorealizirajo, sodelujejo, ustvarjalno in kakovostno zadovoljujejo svoje potrebe, želje, bogatijo domišljijo in preizkušajo sodelovanja. Potrebujemo torej *potencie* in *heterotopije*, da bi ustvarili vezivo 21. stoletja in od ne-moči stopili po poti ustvarjalne moči, novih prizvenov (resonanc) in samodoločujočih se skupnosti.

Teze, ki so jih razvili antisistemski ali pa drugi teoretiki na podlagi analiz kapitalskih tokov, washingtonskih in drugih politik v okviru Mednarodnega denarnega sklada, Svetovne trgovinske organizacije, Svetovne banke idr., nacionalnih politik in globalnih humanitarnih projektov, zlasti pa na podlagi analize potrebe kapitalizma kot sistema, da neskončno akumulira kapital, dokazujejo, kdo proizvaja globalno revščino, pomanjkanje in bolj množično in bolj odvisno prebivalstvo, ne pa tudi, kako k temu pripomorejo same družbe

ali njeni akterji. V središču takih obravnav so vseskozi analize globalne ekonomije, čeprav bi tam moralo biti življenje v skupnosti. Neoliberalizmu namreč ni uspelo le v homogeniziranju političnih agend s širjenjem globalnega trga, s homogenizacijo in hierarhizacijo prevladujočih jezikov, kultur, političnih sistemov, gospodarstva, družbenih razmerij in percepcij – uspelo mu je zlasti v tem, da je pri vseh procesih globalizacije po vnaprej določenih političnih, gospodarskih, socialnih in kulturnih agendah intenzivno dezorganizaral družbe, skupnosti in skupine (s pretvezo, da jih organizira).

Prav ta obrat nas vedno postavlja pred dilemo, ali imajo sodobne družbe zares zelo kompleksne sisteme ureditev ali pa živimo in reproduciramo linearen in prav nič zapleten in zahteven sistem družbenega sobivanja, pravzaprav absurdno poenostavljen sistem – kot trdijo socialni ekologi. Zato neoliberalizem v svojem temelju ni nič drugega kot popolna dezorganizacija, fragmentacija življenja – ljudi v skupnosti, posameznika v delovnem procesu, družine, regije, celine idr. Predvsem pa seveda fragmentacija tega, kar nas vzpostavlja kot globalno družbo – torej področja, o katerem bi morali znati veliko povedati predvsem sociologija in antropologija.

Kapitalizem vsebuje protislovja, ki jih ni mogoče razrešiti v okvirih kapitalizma, trdijo tudi antisistemski teoretiki. Zato je rešitev samo konflikt, prvi pogoj zanj pa je pogum, da namesto glajenja in umirjanja nevzdržnega postanemo subjekt osvobajanja. A tega konflikta ni treba razumeti v Badioujevem pomenu dogodka, ki bi se za nazaj prepoznal v posledicah. S konfliktom tu mislimo na našo lastno participacijo v strukturah in mehanizmih razčlovečenja, na to, v kar smo tako ali drugače prisiljeni v vsakdanjem življenju, v vsakdanjih dogodkih in situacijah. Samo z emancipacijskimi praksami, v katerih najprej osvobajamo sebe, da bi lahko sodelovali z drugimi ter polnomočili skupnost, lahko stopimo na pot, ki pelje onkraj neoliberalizma. To pa je tudi izhodiščna teza antisistemskih teoretikov, ki razlagajo kapitalizem – da kapitalizem lastna protislovja razrešuje z mehanizmi, ki segajo onkraj kapitalizma.

Odgovor na vprašanje, kako ravnati v času kriz, je tako rekoč na dlani. Povedal ga je že Engels v tekstu o turškem vprašanju: »Nič ni stabilnega – razen nestabilnosti; nič ni negibnega – razen gibanja.« Danes lahko ustvarjamo nestabilnost, da bi se približali stabilnosti; da ustvarjamo gibanja – *potencie* – da bi se približali ravnovesju. Pri tem pa nismo sami, nevedni, nezmožni, saj se pred nami razpirajo spekter že delujočih *potencij*, *heterotopij*, nove metode bojev, drugačni principi in vpogledi kot tudi spoznanja o potrebi proizvajajočih bojev, ki poleg materialnih pogojev življenja prinašajo predvsem take simbolne, kulturne in družbene produkcije življenja, ki nam bodo dovoljevale samouresničevanje, ustvarjanje, domišljijo in spontanost. Za to pa potrebujemo boje, *potencie* gibanj od spodaj, aktivnosti in intenzivnosti bojev *grupos de base*, samoorganiziranega *puebla*, ljudstva, ki se bojuje onkraj prežitkov starih in novih oligarhij.

VIRI

Argüelles, J. (1987), *The Mayan factor: path beyond technology*. Santa Fe: Bear and Company.

Burley, R. (2007), *Cuba: the accidential revolution*, Pennsylvania: Bullfrog Films.

Bharadwaj, S. (2011), »Gravest displacement, Bravest resistance. The struggle of adivasis of Bastar, Chhattisgsgarh against Imperialist Corporate Landgrab«. Dostpno na: http://www.antiimperialista.org/node/6325 (1. 12. 2011).

Colectivo situaciones (2007), *»Politicising sadness«: what would it mean to win?*, zbornik, posebna številka Turbulence, Oakland: PM Press.

Earle, D., Simonelli, J. (2005), *Uprising of hope: sharing the Zapatista journey to alternative development*. Kalifornija: Altamira Press.

Foucault, M. (2010), *Besede in reči. Arheologija humanističnih znanosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.

Galeano, E. (2010), *Odprte žile Latinske Amerike*. Ljubljana: Založba Sanje.

Gregorčič, M. (2005), »Caracol – pu'y – školjka«, *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 34, 222.

- (2008) (ur.), Indija, dežela protislovnih strasti, *ČKZ*, 36, 234.

- (2011), *Potencia. Samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana: Založba */cf*.

Holloway, J. (2004), Spreminjajmo svet brez boja za oblast. Pomen revolucije danes, posebna izdaja *Časopisa za kritiko znanosti*, @Politikon, 2, 3.

- (2010), *Crack capitalism*. London, New York: Pluto Press.

Morgan, F. (2006), *The power of community: how Cuba survived peak oil*. Ohio: The community solution and the community service.

Ramírez, P. M. (2005), *Los microgobiernos barriales en el laventamiento de El Alto*. El Alto: samozaložba.

Roy, A. (2011), *Walking with the comrades.* London: Penguin Books.

Sadgopal, A., Narm, S. B. (1993), *Sangharsh aur Nirman: Sankar Guha Niyogi aur Unka naje Bharat ka Sapna*. New Delhi: Rajkamal Publications.

Traven, B. (1981), *Obiralci bombaža*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Wallerstein, I. M. (1995), *After liberalism*. New York: New Press.

- (1999), *Utopistike ali Izbira zgodovinskih možnosti 21. stoletja. Dediščina sociologije: obljuba družbenih ved*. Ljubljana: Založba /*cf.*, 1999.

Zavaleta, R. (1983), *Las masas en noviembre*. La Paz: Juventud.

Zibechi, R. (2003), *Genealogia de la Revuelta. Argentina: La Sociedad en Movimento*. Buenos Aires: Letra Liber.

- (2005), »El Alto: A World of Difference«. Dostopno na: http://americas.irc-online.org/am/1622 (10. 12. 2011).

- (2006), *Despersar El Poder: los movimientos como poderes antistatales*. Buenos Aires: Tinta Limon.

Jelka Zorn

PRAVICA DO GIBANJA

UVOD

Kot je ugotovil že Foucault (1980: 142), so odnosi moči prežeti z uporom; zatiranje namreč vselej izzove različne oblike nasprotovanj in protestov. Upor je možen tako na individualni kot na kolektivni ravni – kadar je kolektiven, lahko preraste v družbeno gibanje. V tej številki revije *Socialno delo* se ukvarjamo z gibanji, ki nasprotujejo ustaljenim praksam, postopkom, ideologijam ipd. in jih zato imenujemo protisistemska (Arrighi *et al.* 1989). Lahko si prizadevajo priti na oblast in tako vplivati na spremembe ali pa vztrajajo pri »spreminjanju sveta brez boja za oblast« (Holloway 2004, Gregorčič 2011).

Primera sodobnih družbenih gibanj, ki sta pomembno preoblikovala družbo, sta partizansko gibanje med drugo svetovno vojno in feministično-mirovniško-antirasistično gibanje v poznih šestdesetih letih 20. stoletja v Zahodni Evropi in ZDA. Partizansko si je prizadevalo priti na oblast in to je delu gibanja, ki se je združilo v Komunistični partiji, tudi uspelo, drugo pa je delovalo kot kritika obstoječih odnosov moči, ideologij, praks in zakonodaje (zahtevali so enakopravnost žensk, gejev in lezbijk, ljudi z ovirami, temnopoltih državljanov, uprli so se vojni v Vietnamu ipd.).

V zadnjem času je vse bolj prepoznavno gibanje za pravičnejšo globalizacijo, ki ima različne izraze, kot je *Occupy Movement* (denimo zasedba Filozofske fakultete v Zagrebu in Ljubljani), priče pa smo tudi vstajam v posameznih mestih ali državah (protesti proti varčevalnim ukrepom in neustreznim vladam v Sloveniji, Grčiji, Španiji idr.). Pomemben kos mozaika v množici upornih skupin in omrežij so tudi priseljeni delavci in delavke, begunci in druge osebe, ki niso državljani države, v kateri delajo oziroma živijo. Nekatere znane skupine oziroma omrežja aktivistov in aktivistk so *No Borders*, *No One Is Illegal*, *Invisible Workers of the World*, *Sans-Papiers*, *izbrisani* idr. Omenjena in druga gibanja priseljencev in beguncev so (bila) vidna in aktivna omrežja široke platforme gibanj za pravičnejšo globalizacijo, ki jih povezujemo z upori proti G20 in s svetovnimi socialnimi forumi (spomnimo se protestov v Seattlu leta 1999, Genovi leta 2001, Londonu, Portu Alegre itd.) (Bojadžijev 2009).

Gotovo ni naključje, da je v Sloveniji gibanje izbrisanih vzniknilo prav v času vse večje vidnosti gibanja za pravičnejšo globalizacijo. Alterglobalisti so organizirali proteste proti ksenofobiji in poudarjali pravice prosilcev za azil, bosanskih beguncev, proti sestanku med Bushem in Putinom itd. (Zadnikar 2004). Pozneje so posamezni aktivisti in aktivistke svoj boj nadaljevali skupaj z izbrisanimi, še pozneje pa so se nekateri pridružili Nevidnim delavcem sveta. Omenjene aktivistične skupine (*No Borders*, izbrisani, Nevidni delavci sveta ipd.) na teoretski ravni problematizirajo legitimnost globalnega režima nadzora priseljevanja in s tem v zvezi tudi globalnega kapitalističnega sistema. Nadzor nad mejami je v središču kapitalističnih odnosov – ti odnosi pa temeljijo na odnosih prilaščanja in izkoriščanja.

Na praktični, osebni ravni pa opozarjajo na sistemske ovire življenja v novi državi; te ovire so posledica politike ločevanja prebivalstva na državljane in nedržavljane. Prvi so upravičenci socialnih, političnih in drugih pravic, drugi pa

so vztrajno prikazovani kot odvečni. Z vidika socialnega dela je ključen ne le upor na osebni ravni, temveč tudi kolektivi upor, saj včasih šele ta omogoči konstruktivne reakcije na osebni ravni. Zato je pozivanje in sodelovanje pri organiziranem in argumentiranem uporu proti restriktivnim priseljevalnim politikam lahko tudi naloga poklicnih socialnih delavk in delavcev. Lovke nadzora nad priseljevanjem segajo skoraj v vsako javno službo in skoraj v vse socialne pravice, zato stališča in praksa socialnih delavcev do politike priseljevanja niso nepomembni. Oboji, javne službe in družbena gibanja, pa – če so dovolj vztrajna in močna – pomembno soustvarjajo prakse in politike.

Članek je namenjen razmišljanju o omenjenih temah. Začeli bomo z državljanstvom, ki ga razumemo kot pravni status, državljansko prakso, proces (pridobivanja dokumentov, vključenost v družbo) in prizorišče odnosov moči. Negativna plat enakopravnosti državljanov in državljank je seveda izključenost nedržavljanov. V članku bomo orisali zatiranje tistih nedržavljanov, ki so obravnavani kot osebe brez statusa, se pravi, da jim država (v tem primeru Slovenija) odreče pravico do življenja in dela v Sloveniji.

Potem bomo opozorili na zatiranje delavcev migrantov: njihova dovoljenja za delo in bivanje so zamišljena tako, da čim bolj povečujejo njihovo izkoriščanje in preprečujejo trajnejšo preselitev. Večinoma pa se bomo ukvarjali z aktivizmom nedržavljanov in njihovih zaveznikov, ki na različne načine problematizirajo nadzor nad priseljevanjem. Predstavili bomo nekatere vidike aktivizma izbrisanih, *No Borders* in Nevidnih delavcev sveta ter si zastavili vprašanje, ali je aktiven državljan/ka lahko nekdo, ki je nedržavljan/ka in je celo »brez papirjev«, oziroma kaj naj bi pomenila sintagma »aktivistično državljanstvo«. Izhajamo iz predpostavke, da so begunci in migranti iz globalnega Juga ne le žrtve neoliberalne globalizacije, temveč hkrati tudi protagonisti v procesih lokalnih in globalnih transformacij.

DRŽAVLJANSTVO

Na področju migracij in nadzora nad priseljevanjem sta status in koncept državljanstva ključna. Zgodovinsko gledano se je državljanstvo kot status, ki omogoča socialne, politične in ekonomske pravice, razvilo kot način vključenosti pa tudi pomiritve delavskega razreda ali, kot zapiše Seyla Benhabib (2010: 140):

> Državljanstvo je bilo zdravilo in izboljšava za ponižanja kapitalistične neenakosti, ker je delavskemu razredu dalo dostop do materialnih pogojev, nujnih za »civilizirano bivanje« […] Toda ti izravnalni dosežki državljanskega statusa so bili odločilno odvisni od prisotnosti tistih, ki niso imeli dostopa do državljanstva, in tistih, na katere se niso le zgrinjala ponižanja mezdnega dela, temveč so bili izključeni iz politične skupnosti.

Za avtorico citata je državljanstvo status, ki pomeni članstvo v državi oziroma vez med individuumom in državo, iz tega pa izhajajo pravice in dolžnosti posameznikov in posameznic. Pomemben vidik državljanstva so njegove meje oziroma izključenost nečlanov. Z državljanstvom kot statusom so povezane teme nedržavljanov, torej naturalizacija, nadzor nad priseljevanjem, zapiranje, deportacije, neenake pravice oziroma neenak dostop do socialnih, zdravstvenih in drugih javnih služb ipd. Ponazorimo zgornjo misel o državljanstvu kot »zdravilu in izboljšavi za ponižanja kapitalistične neenakosti« na eni strani in ekscesnemu izključevanju nedržavljanov na drugi strani na primeru slovenskega državljanstva.

V Sloveniji je državljanstvo dobilo posebno veljavo ob formiranju novega, to je slovenskega državljanstva (v nasprotju z jugoslovanskim) in na račun izbrisa nedržavljanov iz registra stalnega prebivalstva. Izbris kot totalna izključitev nedržavljanov je pomenil proizvajanje simbolne vrednosti za tiste, ki so ostali vključeni, torej za državljane. Vsi državljani in državljanke so leta 1992 dobili domov potrdila o državljanstvu. V prošnjah za štipendije in službe so morali vselej priložiti ta potrdila, ker so omogočila kandidiranje in s tem izpolnitev prvega pogoja. Državljane so »obvarovala« pred tistimi, ki potrdil o državljanstvu niso dobili. S tem je nova država poskrbela za svoje državljane. Potrdila o državljanstvu so bila prvi pogoj za uveljavljanje številnih, če že ne vseh pravic in so ljudi

psihološko postavila v »vladajočo, dominantno« skupino. Tako je bilo slovensko državljanstvo konstruirano kot tisto, ki je podelilo dostojanstvo in moralno večvrednost državljanom in državljankam v nasprotju z nedržavljani. Čeprav sta se socialna in politična neenakost po osamosvojitvi Slovenije povečali, se razredni boj ni okrepil, nasprotno, antagonizem se je premestil na področje etničnosti, lojalnosti in državljanstva. Državljanski statusi so v simbolnem pomenu postali steklena tla. Državljani so lahko videli tiste na dnu, ki jim je šlo najslabše, sami pa so se lahko počutili večvredne, saj niso mogli pasti pod določeno raven, ker jih je »varoval« državljanski status (Zorn 2007).

Druga možnost definiranja državljanstva je povezana z delovanjem v javnem prostoru, torej državljanstvo razumemo tudi kot državljansko prakso. Državljanske prakse oziroma aktivizem omogočajo politično subjektivizacijo marginaliziranih, nevidnih in utišanih skupin. Tako se je v zgodovini status državljana spreminjal in je šele v 20. stoletju vključil tudi državljanke kot formalno enakopravne imetnice pravic in dolžnosti. Pravice žensk so seveda izbojevane; so rezultat dolgotrajnega boja feminističnih gibanj. Če pogledamo še korak nazaj v zgodovino, lahko vidimo, da so bili v moderni evropski državi (17., 18. stoletje) državljani zgolj moški s premoženjem. Šele delavsko gibanje je doseglo širitev državljanskega statusa in pravic na vse polnoletne moške (19. stoletje). Predstave o dominantnem subjektu politike (bel, heteroseksualen moški z malomeščansko moralo), ki je bil še pred kratkim razumljen kot idealni subjekt politike, so spodkopala feministična in gejevska gibanja, gibanja za pravice priseljencev, temnopoltih in drugih etničnih manjšin ter gibanja oviranih ljudi. Zaradi omenjenih sprememb, ki so rezultat bojev, lahko državljanstvo vidimo ne le kot institucijo nadzora, ampak tudi povečanja moči (Isin 2009).

Kaj je torej državljanstvo? Strategija vladajočega razreda, s katero ustvarja delitve in neenak dostop do pravic, ali rezultat družbenih gibanj in je v tem pogledu povezano z emancipacijo in krepitvijo moči? Morda bi se še najmanj zmotili, če državljanstvo razumemo kot antagonistični koncept, ki vsebuje najmanj vse našteto (*ibid.*). Tudi v tem članku razumemo državljanstvo kot *status*, ki ga posredno definirajo tisti, ki so izključeni, torej begunci, priseljenci, izbrisani. V povezavi z nedržavljani ga razumemo tudi kot *proces* na področjih pridobivanja pravnega statusa, dostopa do socialnih služb, pravice do uporabe javnih prostorov, vstopanja v zavezujoče socialne in politične odnose ter sposobnosti za oblikovanje in izražanje zahtev do družbe in države (McDonald 2012: 130). Povedano še drugače, razumemo ga tudi kot državljansko *prakso*, ki je povezana z bojem za pravičnost ne glede na formalne statuse.

ILEGALIZACIJA, AZIL IN KROŽNE MIGRACIJE

Restriktivna priseljevalna in begunska politika že vsaj dve desetletji ni več omejena na posamezne nacionalne zakonodaje in prakse, ampak vse bolj postaja globalni režim nadzora nad priseljevanjem (Rygiel 2010). Del tega režima je tudi schengenski sistem držav Evropske unije. Od nastanka leta 1985 ga države članice EU vse bolj izpopolnjujejo in prilagajajo razmeram v praksi – upoštevajo prakso migrantov, ti pa so v svojih strategijah prizadevanj za (boljše) življenje vselej korak pred sistemom nadzora in omejevanja. Schengenski sistem vsebuje skupno politiko in metode policijskega dela, skupno informacijsko bazo in službo za nadzor migracij Frontex. Nadzor nad priseljevanjem temelji na neenaki mobilnosti, ki je regulirana z vizumi za vstop in bivanje v določeno državo: potni listi dominantnih držav (držav EU, ZDA, Avstralije, Kanade idr.) omogočajo prosto gibanje po svetu, državljani večine držav sveta pa so pri potovanju omejeni z ukrepi nadzora nad priseljevanjem v obliki vstopnih in bivalnih vizumov: njihov namen je selekcija popotnikov in priseljencev. Vendar pa ljudje niso vselej podredljivi režimu priseljevanja in zato marsikdo, zlasti kadar je ogroženo preživetje, potuje brez zahtevanih dokumentov, nelegalno. S tem tvegajo svoje fizično in duševno zdravje in celo življenje; tisti, ki preživijo, pa navadno ostanejo brez statusa še dolga leta po preselitvi.

Nadzor nad priseljevanjem je celota vseh ukrepov, politik, argumentacij in ideologij z

dvojnim namenom: po eni strani gre za selekcijo priseljencev (kdo in s kakšnimi pogoji sme vstopiti in ostati v državi), po drugi strani pa za navidezno varovanje domače populacije (ohranjanje zaposlitvenih možnosti in javnih servisov za domačine). Ko govorimo o nadzoru nad priseljevanjem, se srečujemo z različnimi osebnimi pravnimi statusi, ki jih nedržavljan ali nedržavljanka lahko pridobi v državi priselitve, zato smo prej državljanstvo opredelili tudi kot proces. V vsakdanjem življenju to pomeni hierarhijo dostopa do socialnih, političnih in ekonomskih pravic. Največ pravic imajo državljani, nekoliko manj tujci[1] z dovoljenjem za stalno prebivanje in begunci (ki so pridobili status begunca po Zakonu o mednarodni zaščiti), še nekoliko manj pravic imajo tujci z dovoljenjem za začasno prebivanje, tujci z dovoljenjem za zadrževanje in tujci brez dovoljenja za bivanje pa so reducirani na golo pravico do življenja (ki pa vključuje tudi pravico do nujne medicinske pomoči).

Na kratko bomo predstavili tri področja nadzora nad priseljevanjem, katerih kritika je del produkcije vednosti družbenih gibanj: 1) ilegalizacija, zapiranje in odstranjevanje priseljencev brez dovoljenja za delo ali bivanje; 2) mednarodna zaščita oziroma azil; 3) sistem delovnih dovoljen za določen čas (krožne migracije).

Ilegalizacija

Oseba lahko postane brezpravna, tako rekoč zunaj zaščite nacionalne zakonodaje na več načinov: a) če pride na ozemlje določene države nelegalno (mimo uradnih mejnih prehodov ali s ponarejenimi dokumenti); b) če dobi negativno pravnomočno odločbo na vlogo za mednarodno zaščito in ostane v državi; c) če ji poteče dovoljenje za začasno bivanje oziroma delovno dovoljenje za določen čas in ne pridobi novega; č) če ostane v državi po preteku turistične vize; d) če se rodi staršem, ki nimajo dovoljenja za prebivanje, kot v primeru izbrisanih v Sloveniji in Romov v Italiji.

Ilegalizacija migrantov in migrantk kaže, da je članstvo v nacionalni državi pomembnejše od statusa človeka. To, da je nekdo »zgolj« človek in da naj bi imel človekove pravice, je sekundarnega pomena, pogosto pa celo brez pomena oziroma učinka (Arendt 2003, Benhabib 2010). Policisti zapirajo osebe brez dovoljenj za bivanje v centre za tujce, zapirajo tudi celotne družine in včasih celo otroke migrante, ki so na poti brez spremstva odrasle osebe. Center za tujce je policijska ustanova, namenjena pridrževanju in deportiranju priseljencev. Je »meja znotraj meja«, prostor, v katerem ne veljajo običajne pravne norme, saj so ljudje zaprti ne glede na sodne postopke in neodvisno od kaznivih dejanj. Gre za sistem, ki strogo varuje izključitev zajetih priseljencev iz običajnega življenja v skupnosti. Ta ustanova je izvzeta iz zakona o izvrševanju kazenskih sankcij ter kazenskega zakonika in je pravzaprav slabša od zapora: za zaprte pomeni velik psihološki pritisk, ki vpliva na to, da ljudje sodelujejo pri lastnih deportacijah (Zorn 2006).

Sprašujemo se, kako je mogoče, da širša družba tolerira oblikovanje in vzdrževanje prostorov, ki po svoji pravni zasnovi (izjema, prostor brez pravic) spominja na koncentracijska taborišča, s to razliko, da v centrih za tujce zaprtih niti ne ubijajo niti jih namerno ne stradajo ali mučijo. Daniel Wilsher (2012) in drugi, ki se ukvarjajo s pridrževanjem migrantov, ugotavljajo, da je sistematično pomanjkanje pravne zaščite mogoče predvsem zato, ker je danes vprašanje migracij konstruirano kot varnostni problem. Zaprti so izolirani od širše skupnosti v informacijskem, prostorskem in s pomočjo stigmatizacije tudi v simbolnem pogledu. Njihov položaj je enako brezpraven in podvržen dominaciji policije, tudi kadar ne živijo v centrih za tujce, ampak jim uspe zaživeti v običajnem okolju. Izziv za socialno delo je tako ne le, kako ukiniti centre za tujce ter s tem povezano zapiranje in depotiranje ljudi, ampak tudi, kako podpreti ljudi, ki živijo v običajnem okolju, pa se znajdejo brez zakonske zaščite in socialnih pravic.

Mednarodna zaščita oziroma azil

Naslednje področje nadzora priseljevanja so postopki, ki izhajajo iz zakona o mednarodni zaščiti. Za prispele v Slovenijo, ki

[1] Tujec je pravni termin, ki ga najdemo v zakonodaji in se nanaša na priseljence in druge nedržavljane.

se identificirajo kot begunci, Ministrstvo za notranje zadeve izvaja postopke ugotavljanja, kdo je »pravi« begunec in torej upravičen do statusa begunca po zakonu o mednarodni zaščiti in kdo naj to ne bi bil. O statusu begunca ne odločajo prizadeti, temveč državni uradniki. V gibanju »Svet za vsakogar« prosilci in prosilke za azil Ministrstvu za notranje zadeve očitajo vrsto nepravilnosti v zvezi s postopki pridobivanja mednarodne zaščite, in sicer, da je odločanje o statusih arbitrarno in nestrokovno, da so postopki netransparentni, dolgotrajni, prosilci pa neprimerno informirani in premalo pravno zaščiteni (glej Izjavo prosilcev in prosilk za azil v RS, ki so se povezali v gibanje »Svet za vsakogar« [2009], in dokumentarni film režiserke Nike Autor *Svet za vsakogar*). V postopkih pridobivanja mednarodne oziroma subsidiarne zaščite je zavrnjenih približno 90 odstotkov prosilcev, zato se sprašujemo, ali je mednarodna zaščita oziroma begunski status pravica ali privilegij. Celotna obravnava prosilcev za mednarodno zaščito je namreč organizirana tako, da čim več ljudi odbijejo, zavrnejo, prestrašijo in očrnijo. Sporočilo, ki ga ljudje dobijo, je, da v Sloveniji (enako pa je tudi v drugih evropskih državah) niso zaželeni.

Če upoštevamo izkušnje in izjave prosilcev in prosilk za azil, lahko povzamemo, da je tudi bivanje v Azilnem domu prežeto s pokroviteljskimi odnosi in učinkuje bolj kot zatiranje in odganjanje prosilcev za azil kot pa varen prostor in pomoč pri integraciji (*ibid.*). Z zaostrovanjem pogojev za bivanje in velikim odstotkom negativno rešenih vlog za mednarodno zaščito zahodne države učinkovito prikrivajo odgovornost za ustvarjanje apartheida, ki se kaže v preprečevanju dostopa do ekonomskih in socialnih pravic, za videzom pravičnosti in legitimnosti. Zavračanje prosilcev in ilegalizacija pa sta prikazana kot odgovornost beguncev oziroma migrantov samih, ne pa kot ukrep nadzora.

Delovne migracije: »Poklicali smo delovno silo, prišli so ljudje«

Ena od lovk sistema nadzora nad priseljevanjem sega na področje delovnih migracij. Priseljeni delavci so obravnavani predvsem kot tujci in ne kot delavci. To pomeni, da so zakonsko in v praksi njihove pravice slabše zaščitene kot pravice zaposlenih državljanov in državljank. Največ delavcev migrantov pridobi dovoljenje za zaposlitev, vendar pa se je to z vidika zaščite delavskih pravic pokazalo za problematično. Vezano je na delodajalca in je pogoj za pridobitev dovoljenja za prebivanje. Delavec z dovoljenjem za zaposlitev ne more zamenjati delodajalca. Če izgubi službo oziroma ga delodajalec odpusti, mu preneha dovoljenje za začasno prebivanje in mora zapustiti državo (Hakimova 2009: 71). Prav zaradi te vezanosti zaposlitve na določenega delodajalca so ljudje ranljivejši. Izražanje nezadovoljstva ali upor se praviloma konča z odpovedjo delovnega razmerja ali deložacijo iz samskega doma. Delodajalci ranljivost delavcev migrantov izkoriščajo na različne načine, od neplačevanja opravljenega dela, regresov in bolniške odsotnosti do podplačanosti nadur in opuščanja zaščite pri delu (*ibid.*, Mozetič 2009).

Dovoljenje za zaposlitev velja do enega leta, z možnostjo podaljšanja. Problematično je tudi zato, ker je vezano na letno kvoto delovnih dovoljenj za migrante, ki jih vsako leto določi vlada, in sicer glede na potrebe trga dela v Sloveniji. Ta kvota velja zgolj za delavce, ki niso državljani članic EU. Kot ugotavlja Polona Mozetič (2009: 34), gre za to, da država aktivno posega v delovanje trga dela z omejevanjem možnosti delavcev iz držav, ki niso del EU, da bi tekmovali na trgu dela za delovna mesta z »evropskimi« delavci. Ti zato uživajo prednostni dostop do nacionalnega trga dela.

Nekoliko več svobode imajo delavci, ki jim je uspelo pridobiti osebno delovno dovoljenje. Velja tri leta in ni vezano niti na delodajalca niti na preverjanja na trgu dela (torej ni del letne kvote delovnih dovoljenj). Tako dovoljenje delavcu dopušča, da si poišče drugo službo. Kot poroča aktivist Nevidnih delavcev sveta Armin Salihović, pa se v praksi dogaja, da delodajalci delavce ovirajo pri izpolnjevanju pogojev za pridobitev osebnega delovnega dovoljenja (Hakimova 2009: 71).

Tudi nastanitev in prevoz na delo sta organizirana tako, da krepita odvisnost delavcev od delodajalcev. Delodajalci samodejno

zaračunavajo stroške namestitve (denimo v samskih domovih), s tem pa delavcem onemogočajo iskanje cenejše, nesegregirane namestitve. Prevoz na delovišča in nazaj organizira delodajalec, s tem pa lahko samovoljno podaljšuje delovni dan (tudi do 12 in več ur) (*ibid.*).

Skratka, režim nadzora nad priseljevanjem je zasnovan tako, da migrante kriminalizira ali pa obravnava zgolj kot delovno silo in ne kot ljudi. To pomeni, da je prihod v državo dovoljen le nekaterim, in to za toliko časa, kolikor traja potreba po njihovi delovni moči, pri tem pa se ohranja visoka stopnja segregacije in izkoriščanja. Tisti, ki se znajdejo brez statusa državljana in pravne zaščite, naj bi ostali tudi nevidni in neslišni. V nadaljevanju navajamo primere krepitve moči in politične subjektivizacije ljudi, ki jih prav potisnjenost v brezpravni in nevidni položaj spodbudi k uporu, boju za pravice in svoje mesto v svetu.

AKTIVISTIČNO DRŽAVLJANSTVO

Politična subjektivizacija in identiteta upora: »Izbrisani s(m)o naši«[2]

Strinjamo se z Seylo Benhabib (2010: 141), da je nadzor nad priseljevanjem tesno povezan s politiko konformizma in disciplinirnjem domače opozicije. Ali kot o tem zapiše avtorica:

> Želja, da bi odstranili outsiderje ali zaprli vrata prišlekom, gre vselej z roko v roki s potrebo po disciplinirnju notranjih outsiderjev ter preprečevanju izboljšav, novosti, odpadništva in spreobrnitev v lastnem okolju.

To pojasni, zakaj lahko domačini zatiranje priseljencev doživljajo povsem osebno, kot zatiranje njih samih. Številni aktivisti in aktivistke tako verjamejo, da, dokler niso svobodni vsi, ni pravzaprav svoboden nihče. Gibanje za pravice priseljencev in beguncev ne pozna ločevanja ljudi na priseljene in domačine, državljane in nedržavljane ali kaj podobnega: gre za skupno politično delovanje in učenje ter razvijanje solidarnostnih mrež. Teoretiki, ki so hkrati tudi aktivisti ali aktivistke, pa poudarjajo, da je ključna značilnost omenjenih družbenih gibanj dejavnost priseljenk in priseljencev oziroma to, da jih nihče ne predstavlja: tako izbrisani, migrantski delavci in drugi govorijo zase in v svojem imenu (Kurnik 2009, Beznec 2009, Bojaždijev 2009). Gre za koncept avtonomije migracij, ki pomeni, da najprej vidimo migrante kot ustvarjalne in aktivne, tako v pogledu preseljevanja kot pri neštetih praksah upora (Mezzadra 2004, Rygiel 2010). Kot opozarjajo teoretiki tega koncepta,

> avtonomijo migracij vedno spremlja ambivalentnost, ki izhaja iz tega, da sta dejanje migracije in svoboda gibanja, ki jo vsebuje, vedno obenem surovini kapitalističnega izkoriščanja in orožji v boju proti njemu (Kurnik 2009: 58).

Ta poudarek je pomemben za razumevanje teorije o političnem subjektu. Izbrisani, migrantski delavci in drugi nedržavljani niso izolirani posamezniki in posameznice, ki bi jih zaznamovala zgolj bolečina in trpljenje ob ekonomskem izkoriščanju in izgubi mesta v svetu, temveč so v boju za pravice postali politični subjekt – prepoznavni in dejavni. Pri tem lahko ugotovimo točnost teorije Jacqua Rancièra (2005), da je izkušnja nepravičnosti prvi pogoj za konstituiranje političnega subjekta. Izhodišče za vzpostavitev političnega subjekta je torej nepravičnost, vendar pa to ne pomeni, da ljudje ohranjajo pozicijo žrtve. Na primer, izbrisani so prenehali biti žrtev natanko tisti hip, ko so se prepoznali kot žrtev nacionalističnega režima in se odločili, da se bodo poniževanju in izključevanju uprli.

Izbrisani so svoj boj in svojo »identiteto« gradili ne na etnični pripadnosti (čeprav jim je bila etničnost pripisana in razlog njihove diskriminacije), temveč na potrebi po uporu in na pravici do njega. Kot je povedal eden od najvidnejših aktivistov Aleksandar Todorović (Beznec 2007: 41):

> Skozi politični boj se je zgodila afirmacija izbrisanih. Pa ne samo izbrisanih. Nekako smo povedali vsem, da lahko tudi sami postanejo aktivni, bojeviti. Če niso v parlamentu, se morajo izraziti na drugačen, svoj način.

[2] »Izbrisani s(m)o naši« je napis na transparentu, ki je bil uporabljen na številnih demonstracijah v podporo izbrisanim ter proti zapiranju in deportiranju tujcev v Sloveniji in Italiji.

Ali kot je dejala Vera, ena od aktivistk, ki je bila tudi sama izbrisana:

> Kup problemov je v naši državi, zato ne smemo biti pasivni. Iz nič ni nič! Zdaj, ko smo starejši, smo pa na ulicah [na protestih]. To nam da nov zagon, občutek moči. Lahko ponudim le svojo udeležbo – vendar upam, da na ta način vsaj malo prispevam k temu, da grejo stvari na bolje. (Zorn 2011: 78.)

Ti dve ugotovitvi, 1) da ne smemo ostati pasivni, da je lastna participacija pomemben prispevek k izboljšanju sveta, in 2) da so s političnim bojem pokazali tudi drugim, kako biti aktiven in bojevit zunaj parlamenta, sta pomembni sporočili gibanja izbrisanih. Sta del njihove kolektivne identitete, ki je pravzaprav identiteta upora (gl. tudi Zdravković 2010). Njihov boj za državljanstvo je postal državljanska praksa oziroma to, kar je Étienne Balibar (2007) imenoval pravica do državljanskih pravic (*droit de cité*). Izbrisani so se v boju za dovoljenje za prebivanje spraševali o državljanskih in tujskih statusih, pravicah oziroma upravičenosti, načinu vladanja, odnosih moči v družbi in državi. Spraševanje o pravicah oziroma naslovnikih pravic pomeni pot k temu, da pravice oblikujemo na novo. To zahteva nenehno moralno in politično učenje celotne družbe, tako institucij kot posameznikov/posameznic. Izbrisani so s svojim političnim delovanjem omogočili učenje celotne družbe. Učenje je potekalo na več načinov: s pomočjo širjenja informaciji o izbrisu (pripovedovanje in objavljanje osebnih zgodb, mednarodno povezovanje), kot pravni boj (več pritožb na Ustavno sodišče in na Evropsko sodišče za človekove pravice), z neštetimi uličnimi protesti, gladovnimi stavkami in drugimi neposrednimi akcijami, okroglimi mizami, razpravami v parlamentu, medijih ipd.

Demokratične iteracije – od izbrisa do izbrisanih

Pomemben element boja izbrisanih je imelo ime »izbrisani«. Sprva so to besedo izrekali uradniki, ko so ljudem sporočali, da nimajo več pravice živeti v Sloveniji, da so njihovi dokumenti neveljavni in da ni pomembno, ali že vrsto let živijo, delajo in imajo družine v Sloveniji. Termin, ki je bil sprva del zatiranja, ponižanja in utišanja, so izbrisani prevzeli zase in ga vključili v prakse upora. Tako so logiko stigmatizacije obrnili: izbrisani so trdili, da so izbrisani, in opisovali, kaj to pomeni, pripadniki vladajočega razreda pa, da izbrisa v Sloveniji nikoli ni bilo. Beseda izbrisan je dobila politični pomen: pomenila je pogum izpostaviti se javno. Izbrisani so postali glasni, vidni, pravzaprav s svojimi zahtevami in kritiko družbe ter vladnih institucij trajno navzoči v javnem prostoru (Zdravković 2010, Beznec 2007).

Sprevračanje pomena besede »izbrisan/a« lahko – sledeč Seyli Benhabib (2010) – opredelimo kot demokratično iteracijo. Avtorica s tem misli na kompleksne procese javnih razprav, posvetovanj in izmenjav, ki na novo opredelijo pravičnost, enakopravnost in pripadnost oziroma članstvo v politični skupnosti. To pomeni tudi kontekstualizacijo univerzalnih pravic, o katerih premišljujemo na novo in jih določamo na novo, tako v političnih institucijah kot v civilni družbi. Iteracija je pojem, ki ga je v filozofijo jezika vpeljal Jacques Derrida in pomeni, da v procesu ponavljanja pojma ali koncepta nikoli ne ustvarimo dvojnika prve, izvirne uporabe in njenega nameravanega pomena, pač pa je vsaka ponovitev oblika variacije. Benhabib poudari, da vsaka iteracija preobrazi pomen, mu nekaj doda, ga obogati, pa čeprav še tako subtilno. Takole pojasni transformacijo terminov in konceptov, ki poteka s pomočjo javnih razprav in drugih aktivističnih prizadevanj:

> Vsako dejanje iteracije se tako nanaša na predhodno dejanje, ki je vzeto kot avtoriteta. Iteracija in interpretacija norm in slehernega vidika vrednostnega univerzuma pa nikoli nista zgolj dejanji ponovitve. Vsako dejanje iteracije vključuje osmišljanje avtoritativnega izvirnika v novem in drugačnem kontekstu. Z naslednjimi rabami in sklicevanji tako predhodnik dobi nov položaj in nov pomen. Pomen je okrepljen in preoblikovan; in obratno, ko ustvarjalna prilastitev tega avtoritativnega izvirnika preneha ali nima več smisla, izvirnik prav tako izgubi avtoriteto nad nami. (*Ibid.*: 145).

S samopoimenovanjem in afirmacijo »sem izbrisan/a« so se ljudje izpostavili kot politična bitja, ki imajo pravico do sodelovanja v javnih zadevah. S svojim delovanjem so pokazali na možnost ločitve državljanskega statusa od državljanskih praks, saj so postali politično aktivni ne glede na njihovo formalno članstvo v politični skupnosti. To pomeni, da je najpomembnejši porok varstva pravic ne državljanski status, ampak politično delovanje, kolektivna mobilizacija. Ker je prav država kršiteljica človekovih pravic, saj ljudi potiska v situacijo nelegalnosti, so družbena gibanja priseljencev oblikovala kampanje, v katerih pravice definirajo in zahtevajo na drugih prizoriščih: ne na ravni države, ampak v mestih, pri delodajalcih ipd. (McDonald 2012, Squire, Bagelman 2012, McNevin 2012).

»No Border, No Nation, Stop Deportation!«[3]

Prepoznavno politično delovanje oseb brez državljanstva je tudi gibanje *No Borders*. Od podobnih gibanj in organizacij, ki se zavzemajo za pravice beguncev in priseljencev, se razlikuje po zavračanju zagovarjanja »pravičnejšega« nadzora nad priseljevanjem (v pomenu več dovoljenj za bivanje, več begunskih statusov, večjih kvot delovnih dovoljenj ipd.) (Anderson *et al.* 2012, Cohen *et al.* 2002). Stališče in delovanje aktivistov in aktivistk gibanja *No Borders* je, da je nadzor nad priseljevanjem že v temelju nepravičen, kajti kakorkoli bi ta sistem »popravili«, vedno bi ostal nekdo, ki bi mu pravico do gibanja omejili in ga postavili v neenakopraven položaj. Problematizirajo tako meje kot koncept naroda oziroma nacionalne države in ostro nasprotujejo zapiranju in deportacijam nedržavljanov. Nadzor poteka na državnih mejah oziroma v evropskem primeru na schengenski meji, te meje pa so reproducirane navznoter, in sicer tako, da določajo dostop do javnih služb, socialnih, političnih in drugih pravic. Koncepta naroda in nacionalne države sta problematična tako zaradi omenjenih praks izključevanja kot zaradi simbolnih predstav. Narod in država, z nacionalizmom združena v nacionalni državi, naturalizirata tako etnično homogenizacijo kot nadzor nad priseljevanjem. Učinek slednjega je pomiritev s hierarhizacijo dostopa do pravic: državljani imajo največ pravic, tudi pravic, ki izhajajo iz dela, tujci z dovoljenjem za prebivanje nekoliko manj in tujci z začasnimi dovoljenji ali brez njih še manj oziroma nič.

Aktivistke in aktivisti gibanja *No Borders* zahtevajo pravico do gibanja za vse ljudi na svetu in pravico, da smejo ostati v državah, v katerih so že našli svoj (novi) dom ali delo. S tega stališča zahteva po boljših bivalnih razmerah in humanejši obravnavi v centrih za tujce ni smiselna: aktivisti gibanja *No borders* zahtevajo popolno odpravo zapiranja in deportiranja priseljencev in beguncev. Povsod, kjer obstajajo centri za pridrževanje in deportiranje migrantov, obstaja tudi upor proti takim prostorom in praksam, aktivistične skupine pa imajo različna imena, npr. *No One Is Illegal, National Coalition of Anti-deportation Campaigns*, Skupina za stalni obisk v Centru za tujce, *Don't Ask Don't Tell Campaigns*, *Hate Free Zones*.

Omenjene skupine problematizirajo nadzor nad priseljevanjem in nasprotujejo delitvi ljudi na »legalne« in »nelegalne« (nedokumentirane). Njihovo izhodišče je protikapitalistično, saj je obstoječi političnoekonomski red vzrok za globalne neenakosti in lokalna izključevanja. Za gibanja so pomembni tako posamezniki in posameznice oziroma družine, ki se upirajo deportacijam in potrebujejo pomoč, kot tudi skupno oblikovanje kampanj za sistemske rešitve. Po eni strani gre za zahteve po regularizaciji vseh nedokumentiranih, po drugi strani pa za trajnejše rešitve, to je ustvarjanje takih praks in skupnosti, v katerih osebni pravni status (državljanstvo, dovoljenje za prebivanje tujca) ne bi bil merilo za dostop do socialnih in drugih storitev.

Pravica do mesta

Nasproti ilegalizaciji, ki jo izvaja država, poskušajo priseljenci in priseljenke, aktivisti in aktivistke organizirati »regularizacijo od

[3] Ta slogan uporabljajo aktivisti in aktivistke na protestih proti zapiranju in deportiranju migrantov.

spodaj« v mestih, kjer živijo in delajo. Na primer, v Združenih državah Amerike je približno 50 mest sprejelo resolucije in zakonodajo, ki prepoveduje uporabo mestnih finančnih sredstev in časa zaposlenih za uresničevanje zveznih zakonov o priseljevanju. To pomeni, da so javne službe, ki so v pristojnosti mest (in ne države) dostopne vsem, ne glede na njihov formalni status v državi. Nekatera mesta so si zato nadela naziv »varnih mest« in »zatočišč«. Na primer, v Kanadi je kampanjo *Don't Ask Don't Tell* leta 2004 sprožila skupina *No One Is Ilegal* iz Toronta. Na ravni mesta zahtevajo, da imajo vsi prebivalci Toronta enak dostop do vseh javnih storitev (izobraževanje, zdravstvo, socialna stanovanja, hrana, socialne službe itd.), brez strahu pred pridržanjem ali deportacijo. Od socialnih in drugih delavcev zahtevajo, da ljudi ne sprašujejo po njihovem statusu (ali imajo državljanstvo, dovoljenje za bivanje ipd.), če pa tak status ugotovijo, o njem ne smejo poročati drugim službam (denimo policiji). Od mestnih oblasti v Torontu zahtevajo, da zagotovijo sredstva za dostopne in kakovostne javne službe namesto slepega uresničevanja zveznih zakonov o preseljevanju (No One Is Illegal Toronto 2013, McDonald 2012). Take spremembe so rezultat vztrajnega raziskovanja, povezovanja, zagovorništva in političnega delovanja priseljencev, beguncev in njihovih zaveznikov.

Podobna logika se je uveljavila v kampanjah za pravice nedokumentiranih delavcev in delavk. Kampanje se osredotočajo ne le na pridobivanje legalnih statusov, temveč na izboljšanje delovnih razmer za vse delavce in delavke, ne glede na to, ali imajo dovoljenje za delo in bivanje ali ne. Na primer, Mreža za mednarodno sodelovanje nedokumentiranih migrantov (Platform for International Cooperation on Undocumented Migrants 2005) deluje na področju informiranja delavcev in delavk, povečevanja njihove moči in povezovanja z delodajalci, od katerih zahtevajo zagotavljanje vsaj minimalnih standardov, tudi če gre za delavke in delavce brez dokumentov. Na ta način državljanstvo in dovoljenje za prebivanje tujca nista več nujna pogoja za uživanje pravic: gibanja razvijajo nove modele vključevanja ljudi, ki ne temeljijo na nacionalni državi kot na tisti instanci, ki ekskluzivno odloča o članstvu, pripadnosti in pravicah ljudi, temveč zahtevajo spremembe na ravni mestnih služb in delodajalcev. V zvezi s tem lahko ugotovimo, da ima za razvoj aktivnega državljanstva strateški pomen mesto, saj ga zaznamuje »koncentracija nelokalnega, mešanega, tujega, javnega« (McDonald 2012: 130). Tako država ni več videna kot edini vir legitimizacije državljanstva; namesto nje lahko vidimo mesto kot možen prostor »uporniškega državljanstva«, s tem pa tudi mestom priznamo pomembnost v študiju državljanstva (*ibid.*).

V Sloveniji se je ustvarjalnost migrantov v mestu najbolj pokazala ob ustanovitvi socialnega centra Rog. Center se je uveljavil kot kraj, kjer se srečujejo migrantski delavci, begunci, izbrisani, študenti in drugi aktivisti in aktivistke. Pogoj za nastanek centra je bila zasedba opuščene tovarne v središču Ljubljane spomladi 2006. Do tedaj pravzaprav ni bilo prostora, ki bi bil namenjen prav temu namenu. Čeprav se je nov val političnega aktivizma pojavil prav zaradi silnega povečanja nestrpnosti in zaostrovanja protimigrantske politike leta 2000, je bilo potrebno kar nekaj let, da je gibanje dobilo ustrezne prostore. Avtonomni kulturni center Metelkova ni bil primeren zaradi poudarka na večernem in nočnem programu, drugim skvoterskim iniciativam pa je hitro pošla sapa. Socialni center Rog je dnevni center, v katerem lahko migrantski delavci, begunci in drugi priseljenci in priseljenke dobijo osnovne informacije o zakonodaji, ki opredeljuje njihove temeljne pravice, prirejajo okrogle mize, sestanke za raznovrstne politične akcije, predavanja in kulturno-umetniške dogodke.

Delovanje skupine Nevidni delavci sveta si težko predstavljamo brez varnega prostora – našli so ga prav v socialnem centru Rog. Medijsko podporo jim je ponudil Radio Študent z redno oddajo »Viza za budućnost«. Že samo ime tega gibanja zadeva globoka protislovja sodobnega sveta. Tisto, kar navadno imenujemo globalizacija, namreč v resnici ne pomeni nič drugega kot prosto gibanje kapitala, ne pa tudi ljudi kot delovne sile. Čeprav tehnološka »revolucija« krajša

razdalje med ljudmi, je resnično gibanje slednjih odvisno od režimov migrantskih politik. Ime Nevidni delavci sveta izraža zavest o tovrstnih razmerah, nakazuje pa tudi zavest o potrebi po mednarodni solidarnosti. Ljudi, ki prečkajo meje in se znajdejo na enem mestu, na videz razlikuje veliko stvari, kot so jezik, religija in kultura, vendar jih hkrati povezujejo – neodvisno od njihovih želja – delovni proces in administrativni pogoji priseljevanja. Obe situaciji določa država: formalno članstvo v nacionalni skupnosti je pogoj za državljanske pravice, a nastajanje aktivističnih skupnosti to dejstvo vsaj delno relativizira. Za vznik in razvoj takih skupnosti je torej prostor ključnega pomena: Socialni center Rog je varen in dostopen za migrante in migrantke, hkrati pa odprt in zaznamovan s kritičnim mišljenjem in radikalnim delovanjem. Je prostor, ki omogoča razvijanje solidarnostnih mrež in novih načinov povezovanja in delovanja.

V tem pogledu ima državljanstvo kot dinamičen družben odnos tudi prostorsko dimenzijo. Pomeni biti tukaj, navzoč(a) v javnem prostoru legitimno in biti viden oziroma vidna v tem prostoru. Tudi za prostore lahko velja delitev na naše in njihove: »zavzetje« določenega prostora pa lahko razumemo kot državljansko prakso. Gre za sporočilo, da smo tu, kakršni pač smo, in da pripadamo tej skupnosti (McNevin 2012).

SKLEP

Ko se ljudje povežejo in v skupnem boju za pravice postajajo prepoznavni in slišani, se njihovi občutki moči, smisla in pripadnosti krepijo. V literaturi o socialnem delu so take spremembe pogosto definirane kot krepitev moči. Politična filozofija vstop tistih, ki naj ne bi imeli glasu, na javno prizorišče imenuje politika, proces pa politična subjektivizacija (Rancière 2005). Katerikoli vidik – krepitev moči, politična subjektivizacija ali pa emancipacija – poudarimo, ključno je, da so ljudje svoje izkušnje izključenosti sposobni videti kot rezultat strukturnih učinkov in ne kot svoje lastne napake. Ena od aktivistk gibanja izbrisanih je denimo povedala:

> Ko sem videla, da nisem edina, ki sem bila izbrisana, in da obstajajo še drugi, ki so doživeli podobno, in da nismo bili sami krivi, da smo ostali brez dokumentov, je bolečina dobesedno začela odpadati stran od mene (Zorn 2011: 77).

Čeprav niso odgovorni za krivice, ki so jih utrpeli, pa lahko sami sebe prepoznajo kot soodgovorne v boju za pravičnejšo družbo.

Izbrisani so se kot gibanje organizirali deset let po izbrisu. Njihova politična mobilizacija je ključni element v zgodovini izbrisa, saj jim je šele ta, in ne nujno vnovična pridobitev ali vrnitev statusa stalnega prebivalca, prinesla olajšanje, celo »učlovečenje«. Ali kot je to pojasnil eden najvidnejših aktivistov gibanja izbrisanih Aleksandar Todorović:

> Ne glede na takšne ali drugačne rezultate je bilo najpomembnejše to, da se ljudje skozi boj učlovečijo. Kajti mi smo bili popolnoma razčlovečeni, ne samo na uradni ravni, tudi kot osebe v zasebnem življenju, v odnosih s prijatelji, sorodniki. Zdi se mi, da ravno ta boj, to izpostavljanje, javno deklariranje izbrisanih, to kljubovanje večinskim stereotipom, ravno to prinaša neko učlovečenje. (Beznec 2007: 45.)

Povzemimo. Globalni režim nadzora nad priseljevanjem omejuje svobodno gibanje, priseljevanje in zaposlovanje, s tem pa se ohranjajo globalne neenakosti, zlasti neenaka cena delovne sile ter selektivni dostop do socialnih in drugih pravic. Nasproti nadzoru in izključevanju so argumenti in akcije družbenih gibanj. Opisani primeri aktivističnih gibanj kažejo vsaj pet stvari:

1) povezavo med gibanji in krepitvijo moči ali celo »učlovečenjem«;
2) pravice je mogoče izbojevati ali se vsaj bojevati zanje (izumljanje novih oblik politične subjektivizacije, graditev skupnosti v boju, kontekstualizacija univerzalnih pravic);
3) čeprav gibanja izhajajo iz izkušenj izključevanja, zatiranja oziroma izkoriščanja nedržavljanov oziroma ljudi brez dovoljenj za prebivanje ali z začasnimi dovoljenji za prebivanje, imajo univerzalistični naboj (problematiziranje dostopa do javnih služb in kakovosti javnih služb, zaščita delavskih pravic ipd.);

4) zavedanje, da učinkov globalnih neenakosti ni mogoče reševati na represiven način (denimo s kriminalizacijo migrantov);
5) preoblikovanje pripadnosti in upravičenosti z »regularizacijo od spodaj« (večanje avtonomije mest v nasprotju z državo, odpravljanje učinkov ilegalizacije na lokalni ravni, pri delodajalcih ipd.).

Zagotovo je trajnejši in zato učinkovitejši odpor mogoč v tistih skupnostih, ki so bolj vpete v okolje (denimo izbrisani), kot pri tistih, katerih edino bivališče v Sloveniji je zapor v centru za tujce. V primeru slednjih je »prizorišče« boja neredko telo (torej gladovne stavke), saj druga prizorišča in načini, kako biti slišan in viden, niso dostopna. Oboje, represivni ukrepi in boji za osvoboditev, nam kaže zrcalno sliko nas samih: kakšna družba smo ter kakšne institucije in prakse smo sposobni ustvariti in opravičevati. Pobeg v nevednost in ignoriranje pa je tisto, kar je Hannah Arendt (2007) imenovala banalnost zla.

VIRI

Anderson, B., Sharma, N., Wright, C. (2012), »We are all foreigners«: No Borders as a practical political project. V: Nyers, P., Rygiel, K. (ur.), *Citizenship, migrant activism and the politics of movement*. London, New Your: Routledge (73–91).

Arendt, H. (2003), *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.

- (2007), *Eichmann v Jeruzalemu*. Ljubljana: Študentska založba.

Arrighi, G., Hopkins, T. K., Wallerstein, I. (1989), *Antisystemic movements*. London, New York: Verso.

Balibar, É. (2007), *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Sophia.

Benhabib, S. (2010), *Pravice drugih: tujci, rezidenti in državljani*. Ljubljana: Založba Krtina.

Beznec, B. (2007), Nemogoče je mogoče. Intervju z Aleksandrom Todorovićem. *Časopis za kritiko znanosti*, 35, 228: 34–45.

- (2009), Migracije in lateralni prostori državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti* 37, 238: 13–28.

Bojadžijev, M. (2009), Boji migraciji in gibanje za globalno pravičnost. *Časopis za kritiko znanosti*, 37, 238: 133–137.

Cohen, S., Humphries, B., Mynott, E. (ur.) (2002), *From immigration controls to welfare controls*. London, New York: Routledge.

Foucault, M. (1980), *Power/knowledge: selected interviews and other writings, 1972–1977*. New York: Pantheon Books.

Gregorčič, M. (2011), *Potencia: samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana: Založba */*cf.*

Hakimova, A. (2009), »Od delavca do delavca, za boljše življenje«. Intervju z Arminom Salihovićem, aktivistom Nevidnih delavcev sveta. *Časopis za kritiko znanosti* 37, 238: 66–76.

Holloway, J. (2004), *Spreminjamo svet brez boja za oblast: pomen revolucije danes*. Ljubljana: Študentska založba.

Isin, E. F. (2009), Citizenship in flux: the figure of the activist citizen. *Subjectivity*, 29: 367–388.

Izjava prosilcev in prosilk za azil v RS, ki so se povezali v gibanje »Svet za vsakogar« (2009), *Časopis za kritiko znanosti*, 37, 238: 169–172.

Kurnik, A. (2009), Aktivistična raziskava, biosindikalizem in subjektiviteta migrantskih delavcev. *Časopis za kritiko znanosti*, 37, 238: 53–65.

McDonald, J. (2012), Building a sanctuary city: municipal migrant rights in the city of Toronto. V: Nyers, P., Rygiel, K. (ur.), *Citizenship, migrant activism and the politics of movement*. London, New Your: Routledge (129–145).

McNevin, A. (2012), Undocumented citizens? Shifting grounds of citizenship in Los Angeles. V: Nyers, P., Rygiel, K. (ur.), *Citizenship, migrant activism and the politics of movement*. London, New Your: Routledge (165–183).

Mezzadra, S. (2004), The right to escape. *Ephemera, theory of the multitude*, 4, 3: 267–275.

Mozetič, P. (2009), Nevidni delavci sveta: zaposlovanje in delo »neevropskih« državljanov tretjih držav in režim delavskih domov. *Časopis za kritiko znanosti*, 37, 238: 31–50.

No One Is Illegal Toronto (2013). Dostopno na: http://toronto.nooneisillegal.org/dadt (1. 3. 2013).

Platform for Internetional Cooperation on Undocumented Migrants (2005), *Ten Ways to Protect Undocumented Migrant Workers*. Belgija: PICUM.

Rancière, J. (2005), *Nerazumevanje: politika in filozofija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Rygiel, K. (2010), *Globalizing citizenship*. Vancouver, Toronto: UBC Press.

Squire, V., Bagelman, J. (2012), Taking not waiting: space, temporality and politics in the City of Sanctuary movement. V: Nyers, P., Rygiel, K. (ur.), *Citizenship, migrant activism and the politics of movement*. London, New Your: Routledge (146–164).

Wilsher, D. (2012), *Immigration detention: law, history, politics*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Zadnikar, D. (2004), Kronika radostnega uporništva. Dodatno besedilo v Holloway, J., *Spreminjamo svet brez boja za oblast: pomen revolucije danes*. Ljubljana: Študentska založba.

Zdravković, L. (2010), Boj proti odrekanju državljanstva kot paradigma emancipacijske politike. V: Kogovšek, N., Petković, B., Zorn, J., Pistotnik, S., Lipovec Čebron, U., Bajt, V., Zdravković, L., *Brazgotine izbrisa: prispevki h kritičnemu razumevanju izbrisa iz registra stalnega prebivalstva RS*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Zorn, J. (2006), Od izjeme do norme: centri za tujce, pridrževanje in deportacije. *Časopis za kritiko znanosti*, 34, 266: 54–74.

- (2007), »Mi, etno-državljani, etno-demokracije«: nastajanja slovenskega državljanstva. *Časopis za kritiko znanosti*, 35, 228: 17–33.

- (2011), From erased and excluded to active participants in Slovenia. V: Blitz, B., Lynch, M. (ur.), *Statelessness and citizenship: a comparative study on the benefits of nationality.* Cheltenham, Northampton: Edward Elgar Press (66–83).

Asja Hrvatin

15o: GIBANJE ZA USTVARJANJE NOVIH PROSTOROV SKUPNEGA IN SKUPNOSTI

UVOD

V članku se lotevam sinteze in rekonstrukcije gibanja 15o (lokalna različica gibanja Occupy, ki je ime dobila po 15. oktobru 2011, datumu začetka okupacije). Več mesecev je zasedalo ploščad pred ljubljansko Borzo in jo preimenovalo v Boj za. Gibanje je zraslo iz skupnega, transnacionalnega ogorčenja nad finančnim kapitalizmom, dolžniško krizo in predstavniško demokracijo, a je kritiko preraslo. Pred Bojem za so se namreč začeli prepletati življenjski svetovi in družbene realnosti. Osebne zgodbe zatiranja in izkoriščanja so jim dodajale aktivističen naboj, ki je poskušal vse realnosti povezati v skupen boj. V boj, ki ne izhaja iz obrambe obstoječega stanja, temveč iz radikalne zahteve po direktnem zadovoljevanju potreb posameznikov in skupnosti, po samoorganiziranju, kreiranju, politizaciji skupnosti, da bodo te resnično svobodne, odprte in ustvarjalne. Hkrati je gibanju uspelo v obstoječi diskurz prodreti z lastnimi, subverzivnimi, *grass roots* definicijami želja in potreb.

Poleg iskanja opore za skupen boj pa se je pomembno posvetiti tudi zamujenim priložnostim za povezovanje, vrzelim v strategiji in manjkajočim gradnikom gibanja.

Z besedilom bom poskušala kar najbolj celovito zajeti gibanje, najprej njegov nastanek (sosledje dogodkov, ki so sprožili pojavitev gibanja), potem vsebino (delavnice, iniciative, akcije in teme), koncepte in mehanizme, ki jih raziskuje in sprevrača ter ga na vsakodnevni ravni generirajo; posvetila se bom tudi zgodbam in razlogom, ki so spletli gibanje, in konkretni, osebni izkušnji aktivne udeleženke v procesu od začetka, transformiranja in reorganizacije; nazadnje pa želim pozornost nameniti tudi kritiki, dobrim in slabim stranem gibanja in razmisliti o preteklem letu (2012). Epilog besedila je tako razmislek o nadaljnjem delovanju gibanja. Treba pa je opozoriti, da je gibanje organsko, še živeče in nikakor končana entiteta, ki bi jo bilo moč analizirati retrospektivno.

PREDSTAVITEV GIBANJA

Zgodovina

Nemoč in ogorčenje, ki so ju čutili ljudje zaradi ravnanja vlad, je dobilo pozitivno konotacijo, aktivistični naboj. Ljudje niso bili več le *mad as hell*, *indignados* (Hessel 2010)[1], temveč so dosegli zadostno stopnjo (samo) zavedanja o odgovornosti, ki jo imajo za spremembe, jo sprejeli in aktivirali vsa sredstva za uresničevanje te odgovornosti. Socialni kapital in zahteve po drugačnem sistemu, ki je na videz nedosegljiv, a zato toliko močnejši, so ustvarili val, ki ga je poneslo prek Evrope.

Petnajstega maja 2011 (od tod tudi ime *15M*) je zavrelo v Španiji: *Democracia real YA!*. Množice so se stekale na glavne trge v večjih španskih mestih in zahtevale »resnično demokracijo«, se pravi neposredno, horizontalno, participacijsko. Zahtevali so prenos moči na ljudi ter nasprotovali bankam in korporacijam. Zasedli so trge, postavili šotore in začeli organizirati skupščine. Začeli so govoriti o drugačnem načinu organiziranja:

[1] Poimenovanje *indignados* (ogorčeni) izhaja iz eseja Stephana Hessla *Indignez-vous!* (2010), ki je vplival na oblikovanje gibanja 15M v Španiji.

o povezovanju skupnosti, ustvarjanju solidarnostnih mrež. Na dnevnem redu so se znašle banke, bonitetne agencije, predstavniška demokracija, finančni kapitalizem, politike zategovanja pasov. Niso želeli novih zakonov, reform, zamenjave vodilne garniture, ampak samoorganiziranje. *Denar ljudem, ne bankam.* Na mestnih trgih je kar vrvelo od izmenjave idej, čutiti je bilo jezo, ki je tlela v ljudeh in se je začela spreminjati v konstruktivne rešitve. S trgov so se ljudje umaknili v lokalne četrti in jih začeli organizirati za kolektivno samoupravljanje. A ni bilo tistega kritičnega potiska, ki bi Španijo naredil transnacionalno.[2]

Potisk se je zgodil v sredini septembra 2011, ko je množica ljudi v New Yorku okupirala Zuccotti Park v finančnem središču Wall Street, pred borzo, simbolom finančnega kapitalizma.[3] *This is what democracy looks like!* Začeli so opozarjati na neusmiljenost finančnega kapitalizma[4], saj razčloveči ljudi in jim onemogoča življenje. Birokratski odnosi in prelaganje odgovornosti, ki so ju pokazale oblastne strukture, so ljudi prignali do tega, da so prazne grožnje o »jemanju stvari v svoje roke« postale realnost. *We are the 99%!* – naraščajoča množica prekernih, izčrpanih skupnosti, ki jo povezuje podobna brezizhodnost položaja v odnosu do 1 % (Chomsky 2012). Evropo je zajelo plimovanje gibanja in 15. oktobra se je v večini evropskih mest zgodil protest proti finančnemu kapitalizmu. Končal se je z vzpostavitvijo taborov. *Yes, we camp.*

V Ljubljani[5] se je na dogodku 15o na Kongresnem trgu zbralo okrog 3000 ljudi. Poleg parol in ogorčenih fraz, pisanih transparentov je bil tam mikrofon, v katerega so ljudje pripovedovali osebne zgodbe, konkretne izkušnje. Odprt mikrofon je pomembna oblika komuniciranja in je postala redna praksa gibanja, saj omogoča večje vključevanje ljudi, vnovično prilaščanje moči in osvobajanje občutkov krivde in sramu zaradi lastne situacije. Jeza in energija sta se povečevali, ko se je pot nadaljevala proti borzi. Sledila je prva skupščina, okorna, zmedena. Na določeni točki je bil mikrofon usmerjen nad glave vseh, ki so sedeli v krogu, in govorec je vprašal: »A bomo spali tukaj?« Sledilo je navdušeno pritrjevanje, pripravljenost. Potem strah, ko so se ljudje zavedli, da gre zares, in potem postopanje, nasmihanje, pogledovanje levo-desno, če že kdo odhaja, kmalu za tem pa oblikovanje ekip, ki so se podale po šotore, spalne vreče in drugo opremo, potrebno za zasilno vzpostavitev tabora. Na jutranji skupščini naslednjega dne se je zgodilo vnovično prilaščanje Borze, ko je postala Boj za. Padlo pozlačeno črko R je nadomestil kartonasti J in začel polniti gibanje z vsebino. Boj za je postalo gibanje, zasnovano globalno, gradi pa na lokalnem, osebnem. Je vsakemu lastno in hkrati nikogaršnje, skupno.

Gibanje Occupy že od začetka spremlja represija oblasti in policije: »čistke« taborov, brutalno izživljanje policistov in uporaba prisilnih sredstev proti nenasilnim protestnikom, množične aretacije, prepovedi manifestacij,

2 Več o španskih iniciativah za resnično demokracijo in ponovno prilaščanje moči na spletnih straneh: http://www.democraciarealya.es in http://movimiento15m.org.

3 Več o Occupy Wall Street, iniciativah in akcijah je dostopno na: http://occupywallst.org.

4 Finančni kapitalizem označuje sistem, ki mu vladajo finančne institucije, kot so banke, borze, bonitetne agencije. Zanj je značilno, da prerazporeja skupno družbeno bogastvo tako, da jemlje revnejšim in daje bogatim na podlagi sistema zadolževanja bank. Pomeni tudi ločevanje profita od dela, spreminjanje vseh področij družbenega življenja v polje izkoriščanja in dobička (vir: http://www.njetwork.org/IMG/pdf/A4_Txt1.pdf, dostopno 19. 10. 2012).

5 V istem tednu se je v Socialnem centru Rog zgodila skupščina 15o, skupna skupščina aktivistov, iniciativ, kolektivov, posameznic, avtonomnih prostorov in gibanj. Sprejela je izjavo pred 15. oktobrom in bila pobudnica uvodne manifestacije, ki se je iztekla v zasedbo Boja za. Pobudniki iniciative so črpali iz delavnic, skupščin, hub-meetingov, ki so pred tem potekali po svetu (npr. Španija, Tunizija). V izjavi poudarjajo pomen ne le zavračanja izkoriščevalskih mehanizmov in odnosov znotraj finančnega kapitalizma, temveč tudi ustvarjanja skupnih alternativ po načelih neposredne, horizontalne demokracije. Celotna izjava je dostopna na naslovu: http://www.njetwork.org/Izjava-skupscine-15o--sprejeta-v-SC. V istem tednu, dan pred 15. oktobrom, se je zgodil tudi TEACH-IN na eni izmed bank v središču Ljubljane. Namenjen je bil mobilizaciji ljudi za udeležbo na demonstraciji, hkrati pa predstavitvi osebnih izkušenj razlaščanja finančni instituciji ter vnovičnemu odpiranju privatiziranega prostora in vračanju tega prostora ljudem.

omejevanje gibanja (izkušnja suspenza demokracije v okviru Blockupy Frankfurt), birokratski prijemi kopičenja visokih kazni za vsako akcijo (izkušnja 15o).

Vsebina

Vsakdanjik Boja za so poganjale delavnice, ki so obsegale širok spekter tem. Med njimi so se tri vzpostavile kot kontinuirane od vsega začetka: »Delavnica proti prekernosti in za novo skupno blaginjo«, »Direktno socialno delo« in »Mi smo univerza«.

Prva se je ukvarjala z ustvarjanjem »zemljevida negotovosti«, pregledovanjem političnih in ekonomskih vidikov globalne finančne krize. Raziskovala je področje prekernosti, iskala konkretne primere disfunkcionalnosti finančnega kapitalizma in subverzivne oblike spopadanja z vsakdanjikom. Vzpostavila se je iniciativa *Let's hack the world*: vzame osnove »hackanja« (tj. razgradnje informacijskega sistema računalnika, da bi spoznali njegovo delovanje in ga po svoji meri lahko sestavili, zgradili na novo) in jih prenese na konstruiranje skupnega znotraj družbe. Posledica razmišljanja o delovanju bančnega sistema in o zadolževanju kot temeljnem družbenem odnosu je bila iniciativa *Make them pay by not paying*. Raziskovala je alternative zasužnjenosti zaradi zadolževanja. Ukvarjala se je s posledicami zadolževanja na konkretnih ravneh osebnih izkušenj (snemanje intervjujev z brezdomnimi osebami, ki so to postale zaradi prezadolženosti; manifestacija v podporo dolžnikom v Prekmurski regiji) in z raziskovanjem sistemskih praks (npr. vprašanje deložacij). Ključni temi delavnice sta bili absolutno zavračanje varčevalnih ukrepov in zunajinstitucionalna gradnja skupnega.

Druga iniciativa je bila skupina za direktno socialno delo. Delovanje je začela z delavnicami, ki so raziskovale področje socialnega varstva in stisk, s katerimi se vsakodnevno spopadajo ljudje[6]. Raziskovala je možnosti vračanja socialnega dela ljudem, uporabe aktivističnega naboja in njenega prenosa na stroko, saj bi tako postala bolj avtonomna, manj birokratska in usmerjena v krepitev skupnosti – zasnovati smo želeli polje direktnega socialnega dela, ki se neposredno odziva na ljudi, ne izključuje in si znova prilašča skupno.[7] Iz delavnic so nastale direktne akcije, na primer: akcija »Direkt v norišnco!«, z njo smo opozorili na pravico do življenja v skupnost in do prenehanja uporabe prisilnih sredstev; »Blaginja za vse!«, z njo smo z začasno zasedbo Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve opozorili na probleme nove socialne zakonodaje (Zakon o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev 2010), na birokratizacijo socialnega dela, na nevzdržne razmere, v katerih živijo ljudje, in na nujno spremembo socialne politike v takšno, ki bo omogočala dostojno življenje vsem. Akcijo smo nadaljevali s skupščinami za dokapitalizacijo ljudi. Na njih smo se z ministrstvom redno pogovarjali o predlogih za izboljševanje socialnega varstva.

Zadnja uspešna akcija pa je bila »Mi vsi smo Mijo Poslek«. Z njo smo konkretno zgodbo posameznika povezali z nezadostnostjo programov socialnega varstva, z nujnostjo začetka procesa dezinstiucionalizacije. Po navdihu kolegov s Filozofske fakultete smo začeli iniciativo »Ustvarjanje skupnosti FSD«. Z njo smo želeli sprožiti vprašanja bolonjske reforme in potrebe po drugačnem organiziranju (radikaliziranju) študijskega procesa. Z njim bi povezali študente, profesorje, uporabnike socialnega varstva in strokovne delavce.[8]

Tretja iniciativa, ki se je prostorsko odcepila od Boja za, je gibanje »Mi smo univerza«. Z ukinitvijo bolonjske reforme in vzpostavljanjem samoupravnega študija se ukvarja že nekaj let, a mu je uspelo šele v okviru 15o ustvariti pogoje za

6 Pobude/vsebinski sklopi, na podlagi katerih so nastajale akcije, so bile: »Boj za boljšo starost«, »Dezinstalacija prohibicije – k novi politiki drog«, »Direktno duševno zdravje«, »Skupno zagovorništvo«, »Ustvarjanje skupnosti FSD«, »Dokapitalizacija ljudi« in »Socialno delo ljudem«. Zapisniki in druga dokumentacija delavnic je dostopna na spletni strani gibanja 15o: http://www.15o.si/index.php/sl/program-dogodkov/15o-porocila-delavnic (28. 3. 2013).

7 Podrobneje o direktnem socialnem delu pišem v: Tribuna »Revolucija?«, 15. november 2011, 9. številka, 52. letnik, stran 16.

8 Podrobneje o »Ustvarimo skupnost FSD« glej v: *Tribuna: »Tehnologija«*, januar 2012, 1. številka, 53. letnik, stran 15.

direktno akcijo zasedbe Filozofske fakultete. Ta se je zgodila 23. 11. 2011 in se je s fizično blokado učilnic, lastnimi vsebinami, delavnicami, TEACH-IN-i tri mesece ukvarjala z vprašanji samoupravnega študija, avtonomnih študentskih prostorov in študentskega organiziranja.

Koncepti in mehanizmi

Nihče nas ne predstavlja!

Gibanje se zavzema za horizontalno, vključujočo demokracijo. Gre za sistem odločanja, ki nima predstavnikov: vsak posameznik zastopa le samega sebe, svoja stališča, energijo in čas, s katerima upravlja. Pomeni nasprotovanje predstavniškemu sistemu odločanja, pri katerem je moč odločanja koncentrirana v peščici ljudi in v katerem se iščejo rešitve »od zgoraj navzdol«, brez stika z resničnimi potrebami, situacijami in željami ljudi. Neposredna demokracija, nasprotno, omogoča skupno iskanje in ustvarjanje rešitev s sodelovanjem celotne skupnosti – gre za proces, ki so ga zapatisti poimenovali *caminar preguntando* (Sitrin, Arzzellini 2012), pomeni skupno pot izumljanja lastnih odgovorov na izražene stiske. Gibanje zato ni vnaprej določilo zahtev in jih poslalo vladi, temveč je z okupiranjem in vnovičnim prilaščanjem javnih prostorov kot svojo temeljno metodologijo boja začelo sprožati in raziskovati različna vprašanja, iz katerih se bodo pozneje izoblikovale zahteve. Odsotnost predstavnika pomeni tudi odsotnost vodje in porazdelitev odgovornosti – delovanje gibanja tako ni odvisno le od ene same osebe.

Temeljni model odločanja je demokracija direktne akcije (DDA), ki pomeni demokracijo pobud: posameznik, ki ima določeno idejo, se zaveže, da jo bo izpeljal oz. poišče somišljenike, ki mu bodo pri tem pomagali. Tako se krepi moč posameznikov, deluje lahko več iniciativ na različnih področjih hkrati, poleg tega pa omogoča, da se izrazijo specifična znanja posameznikov, ki prevzamejo pobudo, se ji res posvetijo in jo izpeljejo. Sobivanje iniciativ, znanj, sposobnosti omogoča rast in večji vpliv gibanja. To deluje le kot vzvod, da se artikulirana ideja spravi v tek in pridobi kritično maso. DDA pomeni radikaliziranje osebne situacije, dodajanje aktivističnega naboja osebni stiski (*the subjective turn* po Razsi 2012), postane orodje kolektivnega boja. DDA pomeni tudi razbijanje abstraktnega razumevanja kapitalizma skozi prizmo osebnega, s Heglovo idejo »konkretnega univerzalizma«, ki posamezne, partikularne boje pokaže kot izraz univerzalnega stanja in ločene boje naredi skupne (Horvat, Štiks 2010). Torej študentski boj za boljše visoko šolstvo, denimo, pomeni tudi boj proti pošastnemu stroju (abstraktnega) finančnega kapitalizma.

Odločanje je sicer potekalo na vsakodnevnih skupščinah, namenjenih logistiki (delovanju tabora) in poročanju o poteku pobud, akcij, in podajanju predlogov za nove iniciative. Skupščine so imele moderatorja, ki je skrbel za nemoten potek razprave, prednost je dajal tistim, ki še niso govorili, ustavil dialoge in opozoril udeležence, če so se začele pobude ponavljati ali je nekdo povsem odtaval od bistva.

Skupno

Gibanje izhaja iz potrebe po demokratičnem upravljanju s skupnim, ki je produkt ustvarjalnosti in znanja celotne družbe in pomeni vse naravno, virtualno in družbeno-ustvarjeno bogastvo (Hardt, Negri 2010). Skupno ustvarja večina, ki pa je od njega odtujena, nima tega v prosti uporabi – skupno okupirajo, si prisvojijo lastniki kapitala, ga izkoriščajo in spreminjajo v dodaten vir dobička. Mesta, kjer se je skupnemu uspelo institucionalizirati (npr. znanje na Univerzi), se odmikajo od ljudi in jih še bolj izključujejo – gibanje zato izhaja iz konceptov vnovičnega prilaščanja (delovnega mesta, javnih prostorov, medijev ipd.) in samoorganiziranja, krepitve skupnosti na zunajinstitucionalni ravni. Gibanje izhaja iz aktivističnega raziskovanja dobrih praks, s katerimi si ljudje organizirajo življenje, in premišljuje o tem, kako jih razširiti, potencirati in narediti vsesplošne.

»ZAKAJ SMO TU?«

Zgodbe

Politično je osebno. In osebno je politično. Ko je človeku onemogočeno dostojno življe-

nje in životari na družbenem robu, v strahu, izključenosti in brezperspektivnosti, zaradi zatekanja k družbeno nesprejemljivim oblikam izhoda iz stiske politično postane osebno. Zelo osebno. In osebno postane orodje boja, spremeni se v politični potencial. Gre za aktualizacijo starega feminističnega gesla, s katerim so feministke v sedemdesetih letih 20. stoletja. opozarjale na povezavo med političnim položajem in osebnimi stiskami, ki iz njega izhajajo.

U., 30 let: Začelo se je iz firbca. Najprej sem samo previdno opazovala na Kongrescu. Preden se zares pridružim, sem hotela preveriti stvar. Kasneje sem se intenzivneje vključila v gibanje. Prepričali so me predvsem ljudje, ki so vodili delavnice. Pokazali so mi, da smo lahko orodje, da spreminjamo najprej na individualni ravni, potem tudi lokalno in če bo popoln scenarij, tudi globalno. Opažam, da se je na ravni posameznika kvaliteta življenja izboljšala, zato se mi zdi smiselno vztrajati. Ni smiselno nastopati z negativne pozicije. Dajmo sfurat sceno, ki je funkcionalna. Saj zna vsak nekaj (nekdo se spozna na pravo, nekdo na splet, nekdo zna prevajat, četrti pometa in peti kuha odlično kavo). Sposobni smo organizirati mrežo, ki bo delovala. Kasneje stopiti v dialog z institucijo in opozoriti na stvari, ki ne delujejo, potem dialog, sodelovanje in primer dobre prakse. Problem alternative je pogosto nasprotujoča pozicija – raje dajmo predloge za izboljšave. Ne »mi« proti »vam«, ampak vsi skupaj, v sodelovanju si lahko pomagamo, da bo vsem bolje. Tu sem, da ustvarim boljši svet zase, za svoje bližnje. V bistvu zelo egoističen razlog – da imam občutek, da nekaj delam.

E., 28: Tu sem zaradi sovpadanja razlogov: želim si konkretne spremembe v družbi, ne verjamem več v to, da se bodo stvari spremenile s spremembo volilne garniture, ker se to do zdaj ni zgodilo. Tu se izpostavljajo stvari, ki so res esencialna vprašanja, na katera je treba odgovoriti na poti k splošni blaginji in se do zdaj niso izpostavljala oz. če so se, je bilo to bolj zaradi lepšega. Sicer pa delam tudi za radio in faks, z nekega profesionalnega vidika, da vidim, kako se bo odvijalo. Prek tega (radio, faks) tudi pripomorem, kolikor lahko.

Z., 37: Ker verjamem v dobro. Ker so tu ljudje, ki verjamejo, da je dobro in koristno nepovezano z denarjem. Ker alternativa je le še gverila (no, ja, sej mam pripravljen svoj *anarchist's cookbook*). Pomagam pa, kolikor lahko, z dostopom do interneta in gostovanjem na strežnikih. Imamo zelo dobro IT (informacijsko-tehnično) ekipo.

Ž., 26: Na začetku nisem vedel, za kaj gre; za shod sem izvedel 2–3 dni prej na Kraljih ulice in takoj poslal naokrog. Pa še ravno pred tem sva s šefom govorila, kako nihče ne gre na ulice, vsi se samo pritožujejo, naredijo pa nič. Rekel sem si, mogoče je to to. Tudi jaz prispevam, kolikor lahko, predvsem s stvarmi, ki jih imam doma, z donacijami, pri akcijah, kot so »LPP«, »Volitve«, izdelovanje transparentov. Gibanje podpiram, ker se mi zdi direktna demokracija bolj primerna kot to, kar imamo zdaj. Rečeš, se spraviš in narediš. Če sam nimaš resursov, najdeš ekipo, ki bo to pomagala realizirati. Je pa res, da popolnosti ne bomo dosegli; zanamci se sigurno ne bodo strinjali s tem, kar počnemo, ker gre zadeva evolucijsko naprej.

J., 59: Prišla sem zato, ker me je zanimalo. Imela sem iti namen v tujino, vendar sem šla tu mimo in si premislila in ostala tu. Želja po nečem novem, nečem boljšem. Po letih sem starejša, vendar me privlačijo mladi – na vas svet stoji, kdo drug pa bo kaj naredil? Zato sem vztrajala toliko časa in upam, da bom še nekaj časa lahko. Le vi mladi s prodornimi idejami, ki so tudi bolj uresničljive, lahko kaj naredite.

J., 33: Ker se ne strinjam s sistemom, kakršen je. Sicer imam službo za nedoločen čas in najemniško stanovanje, mi ni treba »crashat« pri mami, vendar se s sistemom vseeno ne strinjam in podpiram vse zadeve, za katere se gibanje bori. Nisem računal na to, da bom tu pristal. Šel sem na shod in videl, da gre pri Boj za zares in tako pristal tu. Pomagam, kolikor vem in znam. Moj prispevek je predvsem pri ustvarjanju spletne strani. Stvari se dogajajo. Problem pa vidim v širjenju navzven, kako to razširiti širši množici. Dokler ljudje ne

bodo sami tega sprejeli, se ne bo premaknilo. Hkrati pa pri spletni strani opažam odpiranje novih mest, odpiranje gibanja. V tem vidim prihodnost.

V., 30: Najprej sem šla na demonstracije v soboto, od tam smo šli pred borzo. Nisem niti vedela za namen kampiranja, to se je potem odločilo tu. Najprej sem bila skeptična, nisem si predstavljala, da bi lahko tu spala. Ko pa se je izpostavilo, da se ne gremo heroje »kdo-dlje-zdrži«, da ni fora trpeti v mrazu, ampak delovanje, aktivnost podnevi, sem se odločila, da pridem naslednji dan na skupščino ob 10h. Prišla sem sama z malo strahu, saj nisem vedela, kako se bom povezala, spoznala. Izkušnja skupščine je bila zelo povezovalna, dobila sem občutek, da lahko tudi sama nekaj prispevam, nekaj naredim. Vsi problemi, izpostavljeni na začetnih skupščinah, so bili dejansko stvari, ki so mene že dalj časa težile, zaradi katerih sem bila nezadovoljna, pa nisem vedela, kako se jih lotiti sama. Gibanje je imelo eno osnovo, s pravim naslavljanjem problemov in maso ljudi. Zdelo se mi je, da lahko dejansko nekaj naredimo.

Osebna izkušnja

Sama sem na shod prišla s prijatelji, s katerimi že več let hodimo na različne proteste. Pred tem sem spremljala dogajanje v Španiji in na Wall Streetu in si želela, da bi gibanje prišlo tudi v Ljubljano. Na Kongresnem trgu sem se opogumila in prvič stopila za mikrofon in povedala svojo izkušnjo – mikrofon je bil tam in imela sem kaj povedati. Slišane osebne zgodbe, partikularni vidiki izključevalnosti sistema so me pretresli veliko bolj kot načelno nestrinjanje s kapitalizmom in mi hkrati dali trdnejšo, odločno držo, ko sem videla, da je bila moja zgodba priznana, upoštevana in da sem med sebi enakimi. Da smo zares vsi 99 %, da smo vsi v istem položaju. In potem pohod proti borzi, sneta črka R, kričanje, jeza, obup, moč. Raslo je. Posedli smo v krog prve skupščine. Od nje sta mi ostala v spominu le privzdignjen megafon in jasno, glasno vprašanje: »A bomo spali tukaj?« Bom. Brez premisleka. Čez dobro uro je bil moj šotor postavljen, v njem pa vse urejeno za zasilno prebivanje. *Do kdaj boste tu?* Nisem razmišljala. Dokler bo treba, dokler se nekaj ne premakne, dokler se ne spremeni svet. Evforičen vikend, spoznavanje, prepletanje različnih ljudi, ustvarjanje skupnega. Kar na lepem lastnina, urnik, obveznosti niso imeli več enakega pomena kot prej. Čigava oblačila imam na sebi, kdaj sem se nazadnje stuširala, kaj in kdaj bom jedla, od kod je moj sogovornik, v čigavem šotoru bom spala – o vsem tem se ni razmišljalo. Vsi smo se povezali v skupnem cilju vzpostavljanja strukture tabora. Pogovori z ljudmi z različnimi pogledi na svet, sprotno ustvarjanje dneva.

Prve skupščine so bile dolgotrajne, naporne, okorne. Ljudje si niso upali spregovoriti, večinoma je zadevo peljala naprej manjša skupina ljudi, ki ji je bil koncept direktne demokracije jasnejši. Čeprav si nisem predstavljala, da bi sama lahko dala pobudo, sem čutila, da s svojo navzočnostjo nekaj spreminjam, da lahko nekaj naredim. Govorili smo brez reda, se vrteli v krogu in bili na koncu izčrpani, glave polne misli in brez jasnega cilja. Na četrti, peti skupščini je bila zadeva že drugačna. Ljudje so se med seboj že dovolj povezali (pomagala je izkušnja skupnosti in drobnih, povezovalnih ritualov: spanje, skupna kuhinja, krašenje pročelja borze, čiščenje tabora) in utrjevalo se je prepričanje, da gre pri Boju za zares, da se bo nekaj zgodilo.

Ideje so začele deževati, dnevi so se polnili z aktivnostmi, pobudami in delavnicami o različnih temah. Sama sem se poskusila udeležiti vsega, česar se je le dalo, saj sem želela spoznati ljudi, želela sem se učiti od njih, se pogovarjati in iskati svoje mesto med pobudami in lastnimi idejami. Zame je bila ključna točka začetka vključevanja v aktivnosti, ko sem se prvič javila za zapisnikarico – že na začetku sem si zapisovala dogajanje, zaradi spominske vrednosti in zaradi prijateljev, za katere sem vedela, da si želijo biti del gibanja, pa jim zaradi različnih razlogov to ni uspelo. Od takrat sem se počutila, kot da imam veljavo, in začela tudi sama dajati pobude, izvajati delavnice in se priključevati aktivnostim z lastnim prispevkom. Poprijela sem za vse, za

kar sem lahko, in se z vsakim dnem počutila močnejšo. Od takrat mi ni več problem stopiti pred mikrofon in govoriti, saj sem prepričana o svojem mnenju. Potrebovala sem potisk, da sem se lahko pridružila večjim stvarem in jih soustvarjala. Pomemben vpliv je imela name izkušnja iniciative Direktno socialno delo, ki je povezala študente, profesorje, uporabnike in delavce iz prakse, mi dala priložnost za učenje in ustvarjanje socialnodelavne identitete.

EPILOG

Gibanje deluje šele leto dni, se nenehno spreminja in znova poraja. Poleg drugačnih konceptov, miselnih okvirov, načinov organiziranja in manifestiranja prinaša dosledno spremembo diskurza o krizi, ki ga niso bile sposobne ponuditi druge institucionalizirane strukture, poudarja pomen odprtih avtonomnih prostorov in deluje kot polje ustvarjalnih življenjskih praks. Gibanje poleg odprtih vprašanj pušča tudi izzive, izhajajoče iz določenih pomanjkljivosti delovanja, ki jih bo moralo razrešiti: demokracija direktne akcije je povzročila inflacijo razpršenih akcij, ki kljub možnosti za prepoznavanje stičišč za skupen boj med različnimi problematikami pomenijo tudi več izčrpavanja za aktiviste, manj priložnosti za učenje, poglabljanje poznavanja tematik in ne nazadnje primanjkljaj kontinuitete – stvari se niso izpeljale do konca, po poti pa smo izgubili ljudi, ki so v gibanje vnašali svežino in energijo. Hkrati demokracija direktne akcije kljub temu, da omogoča pluralnost glasov, pobud in deluje osvobajajoče, ne razreši stiske glasov, ki ostanejo preslišani, pobud, ki zamrejo, ker oseba nima dovolj moči, da bi jih izpeljala. Nazadnje DDA kot formi ni uspelo ohraniti priložnosti za srečevanje in povezovanje – encuentros (Sitrin, Azzellini 2012: 50–56) – in ustvariti povezane (aktivistične) skupnosti: delovala je kot politično orodje, način odločanja in širjenja gibanja, a se je pokazala kot nezmožna, da bi iniciative ohranila skupaj, med njimi našla skupen jezik, še bolj pa ustvarila skupnost, ki bi bila radikalno neizključujoča, samorefleksivna in bi živela svoja politična načela. Skupnost, nastala pred Bojem za, je sprožila vprašanja ravnanja z odprtimi, avtonomnimi prostori, hkrati pa prinesla pomembno izkušnjo o vednosti »kdaj nehati«, preden pride do depolitizacije (izgube politične moči) in marginalizacije gibanja.

Vprašanj, ki se porajajo in so povezana z nadaljnjim delovanjem, se gibanja lotevajo različno: rešitev se je pokazala v ustanavljanju (radikalne) levičarske stranke z močnimi koreninami v gibanju, ki je dovolj močna in ima dovolj podpore za udeležbo na parlamentarnih volitvah (npr. grška Syriza), ali pa je bil izkupiček novo povezovanje z iznajdbo skupnega jezika med obstoječimi institucionalnimi levičarskimi organizacijami (npr. izkušnja Blockupy Frankfurt, ki je povezala nevladni sektor, sindikate in antifašistično stranko Die Linke). Druga skrajnost, morda bližje izvornim načelom gibanja (v pomenu samoorganizacije in direktnih akcij) je razmislek v smeri gverilskega, radikalnega organiziranja z manjšimi militantnimi akcijami, kot se je to zgodilo v našem prostoru z alter-globalizacijskim gibanjem. Med obema skrajnostima lahko umestimo množico idej, priložnosti za raziskovanje drugačnih mehanizmov upora, ki bodo zmanjšale tveganje aktivistov, hkrati pa konstruirale učinkovito, močno fronto: povezovanje s subverzivnimi umetniškimi pristopi (»art-ivism«) – z uporabo umetniških akcij v kombinaciji z izkoriščanjem virtualnega prostora (primer skupine Pussy Riot, ruskega kolektiva Voina, kolektiva Love police ipd.)

Pomemben potencial so tudi direktne akcije za graditev alternativnega skupnega – kombiniranje kritike z raziskovanjem obstoječih dobrih praks in ustvarjanjem novih (npr. irski aktivisti, ki so zasedli stavbo nekdanje banke in jo spremenili v samoupraven študentski dom), ki bodo delovale povezovalno in okrepile politični potencial gibanja. Nerešeno ostaja vprašanje transnacionalnosti – gibanje Occupy je globalno, a se mu ni uspelo združiti v kolektivno, vsecelinsko formo.[9] To je pomembno tudi zaradi preseganja nevarnosti po zapiranju

9 Ideje v epilogu so produkt skupnega razmišljanja kolegov aktivistov na delavnici, namenjeni snovanju transnacionalnega upora ob (takrat) prihajajočem srečanju Agora99 v Madridu.

aktivističnih kolektivov samih vase, ohranjanju zgolj lastnih prostorov in področij delovanja. Povezovanje navzven in skupno delovanje morata gibanje potegniti naprej.

VIRI

Chomsky, N. (2012), *Occupy.* New York: Zuccotti Park Press (Occupied Media Pamphlet Series).

Hardt, M., Negri, A. (2010), *Skupno: onkraj privatnega in javnega.* Ljubljana: Študentska založba.

Hessel, S. (2010), *Time for outrage!* London: Charles Glass Books.

Horvat, S., Štiks, I. (2010), *Pravo na pobunu: uvod u anatomiju građanskog otpora.* Zagreb: Fraktura.

Razsa, M. (2012), *The subjective turn: the radicalization of personal experience within Occupy Slovenia.* Dostopno na: http://culanth.org/?q=node/646 (19. 10. 2012).

Sitrin, M., Azzellini, D. (2012), *Occupying language: the secret rendez-vous with history and the present.* New York: Zuccotti Park Press (Occupied Media Pamphlet Series).

Zakon o uveljavljanju pravic iz javnih sredstev (2010). *Ur. l. RS*, št. 62/2010.

ODTISI IZ-HODA[1]

Štiriindvajsetega avgusta 2010 je Iz-hod prišel do cilja. V 37 dneh in 33 etapah smo prehodili 700 kilometrov . Obiskali smo 38 ustanov, zamenjali 27 različnih prenočišč, pripravili 26 okroglih miz ali javnih tribun, 25 kulturnih ali zabavnih dogodkov, 30 pogovorov z osebjem in stanovalci ustanov in organizirali 13 javnih manifestacij.

Pohoda oziroma vsaj ene etape se je udeležilo sto pohodnikov, v jedrni skupini pa je bilo od deset do dvajset ljudi. Prireditev se je udeležilo vsaj še dvakrat toliko ljudi, na Facebooku ima skupina nekaj več kot tisoč ljudi, peticijo proti zapiranju pa je podpisalo tudi približno toliko ljudi. Glede na to, da je bil Iz-hod povsem prostovoljna akcija, brez donacij in sponzorstev, brez profesionalne organizacije, je to zelo veliko.

Na cilj smo prišli utrujeni, a z občutkom zmagoslavja in zadovoljstva z opravljeno potjo in doživetji na poti. Utrudila nas je ne samo prehojena pot, temveč predvsem intenzivno dogajanje na njej. Tipičen dan je namreč bil takle: vstali smo ob štirih, se ob pol petih ali petih odpravili na pot, hodili do enih ali dveh, včasih še dlje; prišli na cilj in se takoj začeli pogovarjati z osebjem in stanovalci (včasih niti nismo imeli časa, da bi se umili ali vsaj malo osvežili); na okroglih mizah in javnih tribunah, ki so sledile, smo pohodniki pogosto zakinkali, na koncu so bili še kulturni in zabavni dogodki, potem pa še sestanki, na katerih smo izmenjali vtise in načrtovali pohod za naslednji dan in dejavnosti, ki so bile pred nami. Poleg tega smo se morali ukvarjati še s tem, kaj se je dogajalo med nami. Dnevi so bili polni, tudi tisti, ki smo jih namenili počitku. Takrat so se mišice deloma regenerirale, spali smo kakšno uro več, a drugega dela je bilo veliko.

Utrujenost so premagali zastavljeni cilji, podpora, ki smo je dobili od ljudi ob poti in od tistih, ki so nas podpirali iz daljave, pomagali organizirati dogodke in sàmo karavano. Tiste, ki smo prehodili celotno pot ali njen dobršen del, je držala pokonci solidarnost preostalih članov karavane, razpoloženje med pohodniki. Na koncu nas je deloma gnal naprej avtomatizem, ki se je sčasoma vzpostavil. Zdelo se nam je povsem normalno vstati ob štirih in hoditi šest ali osem ur do cilja. Naporno, a povsem navadno in sprejemljivo.

Spoznali smo, da je hoja ne le sredstvo, ampak tudi cilj sam po sebi. Čutenje mišic, organov – pljuč, srca, črevesja, sečil; občutek ritmičnih gibov, premikanja težišča, usklajevanje rok in nog; izkušnja različnih tipov hoje. Hoja je ne le sredstvo premikanja, je premikanje samo. Tilen je rekel, če so institucije nekaj stalnega, negibnega, je hoja gibanje, premikanje. Je antiteza statičnosti, njen izhod. Res je, da je hoja tudi sredstvo za dosego cilja – a tudi cilj ni le dosežek. Doseči cilj pomeni ne zgolj prehoditi pot, priti do naslednje institucije (in zapustiti prejšnjo), temveč pomeni tudi počitek, to pa je v tistem trenutku skoraj najpomembnejše.

Hoja je lahko tudi sredstvo razmišljanja. Zaradi počasnosti gibanja pušča čas za razmislek o zadevah, ki smo jih videli: o obisku

[1] Besedilo je nastalo neposredno po koncu Iz-hoda, septembra 2010. Za podrobnejšo predstavitev akcije in tematike glej pravkar izdano posebno številko *Časopisa za kritiko znanosti*, posvečeno prav Iz-hodu: Rafaelič, A., Flaker, V. (ur.) (2012), Iz-hod iz totalnih ustanov med ljudi. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo*, 239, 250.

institucije prejšnji dan, o dogodkih v skupini, o prihodnjem obisku, o celotnem pohodu pa tudi o življenju sicer.

Ljudje ob poti so nas spraševali, od kod prihajamo, kam gremo in zakaj hodimo. Ko smo odgovorili, da prihajamo iz Hrastovca, so se čudili (bolj ko smo bili od Hrastovca oddaljeni, bolj so bili začudeni). Ko so izvedeli, koliko smo prehodili in koliko hoje nas še čaka, so nas občudovali; ko smo povedali, kakšen je namen našega pohoda, se je začel pogovor o ustanovah. Pokazalo se je, da ima vsakdo vsaj posredno izkušnjo ustanove. Če ni bil sam v njej, pa ima sorodnika ali prijatelja, koga od bližnjih, ki je zaprt in nima možnosti, da bi živel doma. Ti ljudje so nas razumeli, navadno tudi podprli (npr. podpisali peticijo, plačali pijačo, nam zaklicali v podporo). Bili so tudi taki, ki so naši akciji nasprotovali – nekateri zato, ker je bila njihova izkušnja institucije deloma pozitivna (deloma pa so nas podprli), ali pa zaradi povsem načelnih razlogov – nekdo je rekel: »Tak sistem smo ustvarili in tak naj ostane.«

Hoja je bila tudi sredstvo ozaveščanja, protesta, krepitve politične volje po spremembi. Hodili smo zato, da nekaj povemo, da zaženemo stroj dezinstitucionalizacije, ki je skorajda obstal. Z akcijo smo hoteli spodbuditi razmislek, s pogovorom novo akcijo. Za tiste, ki se že leta ukvarjamo z »dolgim pohodom skozi institucije«, je bil to izhod iz slepe ulice neučinkovitosti sistema in nezmožnosti vplivanja. Za tiste, ki institucije šele spoznavajo (študente in študentke), je bil Iz-hod izziv angažiranja, spreminjanja nečesa, kar obstaja po krivici. Za tiste, ki so institucije spoznali na svoji koži (njihove »uporabnike«), je bil Iz-hod resničen izhod. Zapustili so zavod vsaj za čas pohoda, morda tudi za vedno. Za tiste, ki sicer živijo civilno življenje, pa je bil tudi izhod iz vloge, ki jo igrajo, način, kako okrepiti moč, kako povedati, kar jih je leta težilo.

Trdimo lahko, da je Iz-hod udeležence preobrazil, da smo se s pohodom spremenili in da smo dobili več ne samo fizične kondicije, temveč tudi moralne. Bolje dojemamo razsežnost institucionalizacije, bolje vidimo možnosti dezinstitucionalizacije, imamo več moči, ki jo črpamo iz tega, kar smo naredili – iz prehojenih kilometrov, ur pogovorov in števila ljudi, ki smo jih srečali. Ne vemo pa, kakšen je bil učinek na javnost, na stroko in politiko.

Kdo smo bili? Ko smo hodili po gozdu, smo se spominjali partizanov, ko smo iskali poti, smo se spominjali taborniških dni, ko smo s transparenti vstopali v mesta, smo bili demonstranti in urbani Indijanci. Ko smo zložili svoje stvari in ko je Monika zaplesala na Stašev ritem, smo postali potujoči cirkus. Bili smo romarji, ki smo šli v nasprotni smeri v Brezje. Vili pravi, da je bil Iz-hod smiseln le kot pokora za vse zamujene priložnosti dezinstitucionalizacije v preteklosti. Bili smo romarji berači, ki so odvisni od dobre volje drugih. Bili smo angažirani strokovnjaki, ki smo se vedno znova pogovarjali o istih ovirah za premik v skupnost, ki obvladamo socialno varstvo. A v resnici smo bili amaterji. Amaterji – ljubitelji. Ne le, da smo hodili v svojem prostem času, brez plačila, celo brez povrnjenih stroškov, saj nas je gnala nekakšna ljubezen, ki ni romantična, a je vztrajna, včasih naporna in pogosto lepa.

Iz-hod je bil v marsičem nomadska izkušnja. Po dveh tednih smo začeli opažati izkušnje nomadizma. Podobno kot pri drugih intenzivnih izkušnjah se nam je čas ustavil. Dominantna razsežnost je postal prostor. Dogodkov smo se začeli spominjati glede na etapo, nismo več vedeli, kdaj; ne datum ne dan nista bila več pomembna.

Ko se seliš iz kraja v kraj in pozabljaš stvari ob poti, se nekatere pokažejo za povsem nepomembne. Ropotija, ki jo imajo sedentarci, je večinoma odveč. Podobno je z doživetji – pomembno je, kaj boš doživel jutri, danes, ko prideš na cilj, spomini ostanejo zadaj. Nov teren nima spominov. A to ni veljalo za vse udeležence. Sopotniki, ki so večino svojega življenja preživeli po ustanovah, so poznali kraje in ljudi, ki smo jih obiskovali. Zanje je bil Iz-hod transverzala njihovega življenja, potopis institucij pa njihov življenjepis. Njihovi spomini so bili praviloma grenki in boleči. Prijateljev so se po eni strani radi spomnili, po drugi pa bi jih še raje pozabili. Ko smo obiskali Planino, tam nas nihče ni sprejel, se je utrgal

katarzični plaz. Izkušnje trpljenja, ponižanja, zlorabe so bruhnile na plan. Naslednji dan smo jih pozabili. Pred nami je bil desant na Postojno. Bistvo nomadizma je prizadevanje za boljše življenje. Nomadi se selijo zato, ker je nekje boljša paša, več vode, kjer je boljše življenje. Institucije so nasprotje nomadizma. Človeka držijo, kjer je, četudi mu je tam slabo.

Institucije so nas sprejemale različno. Posebni socialni zavodi so nas sprejeli zelo gostoljubno. V njih smo lahko prespali, jedli, imeli prireditve in okrogle mize. Pozna se, da so posebni zavodi v preteklih letih stopili na pot dezinstitucionalizacije, da jim je vsaj deloma ideja Iz-hoda blizu, so pa bili tudi kdaj zadržani, saj kritiziramo njihovo delo. Razen v Ormožu je bilo v bolnišnicah zmeraj nejasno do samega prihoda, ali nas bodo sploh sprejeli, pa so nas nazadnje sprejeli v vseh šestih bolnišnicah. Zamerili so nam bojevito kritično retoriko manifesta in nas imeli (deloma upravičeno) za potujoči cirkus. V zaporih, domovih za stare in centru za tujce so nas sprejeli na pogovor, ponekod so nas nahranili, a spanje smo morali poiskati drugod. Šole, kulturni domovi pa tudi župnišča so bili naša standardna prenočišča, občine in mladinski centri pa gostitelji.

Tudi če so nas v ustanovah sprejeli prijazno, smo večinoma imeli občutek, da motimo neki red in da so nas sprejeli *reda radi*. Več časa ko smo potovali, bolj kaotična je bila naša prtljaga in bolj samozavestni so bili ljudje z izkušnjo ustanove. Osebje v ustanovah ni vedelo, kako obravnavati tiste, ki so stanovalci neke druge ustanove in hkrati člani skupine. Smešno je bilo, ko so jih hkrati obravnavali kurtoazno, vljudno, niso se pa mogli znebiti pokroviteljske drže in nekaterih »institucionalnih« prijemov.

Zares doma in dobrodošle smo se počutili le na Ptuju, v Kopru in Trstu. Na Ptuju so nas sprejeli v Ozari. Vel je duh tovarištva in solidarnosti, uporabniki so imeli več besede pri sprejemu, pogovarjali smo se o stanovanjskih skupinah in problemih, ki jih uporabniki in zaposleni v njih resnično doživljajo. V Dekanih pri Kopru nas je sprejela vsa vas, prisrčno –vas, ki je socialno usmerjena. Podobno velja za Koper, kjer so se z idejo Iz-hoda povezale iniciative, ki tam obstajajo tako na strokovni (Diana) kot na civilni ravni (Brecelj). V Trstu nas je pričakala ideja, ki nam je sicer dajala zagona in duha Franca Basaglie, ki vsaj po naši izkušnji še živi. Ti trije postanki so bili prazniki skupnostne oskrbe.

Videli smo, da so institucije še vedno zaprte. Spremembe je sicer mogoče opaziti. Najvidnejše so zunanje spremembe. Fizična kakovost bivanja se je v zadnjih dvajsetih letih brez dvoma izboljšala. Nekdo je pripomnil, da so stranišča bistveno boljša, kot so bila. Niso več tista institucionalna, smrdeča, so čista, nekaterih pa še vedno ni mogoče zapreti od znotraj. Tudi odnos zaposlenih se je spremenil: prijaznejši so, še vedno pa prevladujejo uniformiranost, prazni urniki, pokroviteljski odnos, zaklepanje zvečer ipd. – prilastki totalnosti ustanov.

Veliko ustanov, vendar ne vse, ima še zmeraj zaprte oddelke. Glede na to, da imajo tiste ustanove, ki nimajo zaprtih oddelkov, podobno strukturo stanovalcev kot preostale, bi lahko sklepali, da zapiranje ni potrebno. Večina razlogov za zapiranje se nanaša predvsem na varnost stanovalcev, na primer, da se ne izgubijo. V takih in podobnih primerih je zapiranje arhaičen, zastarel in grob poseg, ki ga je mogoče v dobi elektronike in z bolj domiselnim strokovnim delom urediti drugače. Če je na primer v Centru za tujce poglavitni razlog za zapiranje tujcev, da so »dosegljivi« za izvedbo že tako problematičnega postopka »odstranjevanja«, je to atavizem informacijske dobe.

Bolj novodobnega izvora so tablete, ki so ekonomski boom prejšnjega stoletja, ki še traja. To še zlasti velja za psihofarmake. So maša normalnosti, saj z dnevnim jemanjem zdravil »bolniki« kažejo svojo pripadnost občestvu normalnih. V institucijah imajo še dodatno funkcijo – mirijo konflikte med stanovalci, zmanjšujejo obup slepe ulice bivanja v ustanovi, ustvarjajo red in disciplino. Znani so primeri, ko so psihofarmake v domovih dajali kar vsem v hrano pri večerji, da je bil ponoči mir. Zdravila urejajo dan – zjutraj, opoldne, zvečer, po potrebi. V nomadskem ritmu dvajsetih ur se ti mejniki zameglijo. Zaradi zdravil ljudje

zaspijo tudi sredi dneva. Za izhod so zdravila pogosto ovira, utež, ki zmanjšuje mobilnost, vez, ki človeka veže na središče oblasti, praktična komplikacija v življenju.

Za dezinstitucionalizacijo je dejansko veliko ovir. Tehnologija spremembe je področje primanjkljaja. Tam, kjer še niso začeli (npr. domovi za stare), si težko predstavljajo, kako, tam, kjer so naredili prve korake, jim je zmanjkalo sape. Le en udeleženec okroglih miz je menil, da ni potreben dodaten denar. Po mnenju drugih sogovornikov je denar največja težava in ovira za to, da proces dezinstitucionalizacije ne teče. Seveda je denarja za socialo premalo, še posebej za inovativne programe in službe, a je to le del zgodbe. Pritoževanja nad pomanjkanjem denarja namreč ne bi smeli razumeti tako, da je poleg denarja za stare, obstoječe stvari, potreben denar za novosti. To je bolj izgovor za to, da se ničesar ne naredi. V času krize ni pričakovati, da bi lahko poleg obstoječega sistema financirali še novega; tudi smiselno ni. Nov sistem bi moral postopoma *nadomestiti* starega.

Problem denarja je torej ne v količini, temveč v načinu razdeljevanja. Največja finančna ovira je, da je obstoječe financiranje prilagojeno obstoječemu institucionalnemu sistemu služb, novega pa ovira. Razlog za to je razmeroma preprost – financiranje institucionalne oskrbe poteka po načelu enovitega povprečja. Vsi dobijo isto, čeprav potrebujejo različno. Dobijo pa različno, ker institucija prerazporedi sredstva glede na lastne potrebe in potrebe stanovalcev. Razporejanje denarja je v funkciji moči in oblasti. Ko se službe razpršujejo, enovito financiranje ni več mogoče. Denar je potreben tam, kjer človek živi, zato so načini individualiziranega financiranja skorajda nujni.

Pogosto smo slišali tudi mnenje, da je ovira za dezinstitucionalizacijo prevelik strošek skupnostnega načine obravnave. To je mit, ki temelji na posamičnih primerih, ko je zavodska oskrba cenejša. Prav tako pa bi lahko našteli primere, ko je skupnostna oskrba občutno cenejša. Tuje, deloma tudi naše raziskave kažejo, da v povprečju ni razlike v stroških – država da, kolikor pač da. Razlika je v strukturi stroškov. Res je, da so pri skupnostni obravnavi stroški dela večji, so pa manjši stroški vzdrževanja, kapitalski in oportunitetni stroški, manj je stroškov z zdravili.

Poleg načinov financiranja, ki jih je treba prilagoditi, je večja ovira tudi način organizacije. Ne samo, da delovanje na terenu, razpršenost služb zahteva večjo samostojnost in poklicno suverenost pri odločanju, temveč se postavi tudi vprašanje sodelovanja med različnimi službami in akterji. Kvazifevdalen, skrbniški odnos, ki ga imajo službe do svojih uporabnikov, je problem. Če koordinacija omogoči delitev odgovornosti za opravljene naloge, pa je potreben korenit premik v pojmovanju odnosov z uporabniki. Zdaj posamezne službe govorijo o »naših« in »vaših« uporabnikih, potreben je premik, da bodo uporabniki začeli govoriti o »svojih izvajalcih«.

Dislocirane enote so postale sinonim za premik v skupnost. Vendar je to šele prvi korak. Drugi korak vključuje samostojno življenje nekdanjih stanovalcev in razvoj mobilnih služb in terenskega dela. Dislocirane enote ali preprosto stanovanjske skupine imajo prednosti pred zavodsko obravnavo: so bolj domače, mogoč je bolj posamezniku prilagojen pristop, ustvarjajo se pristnejši odnosi, bolj so integrirane v skupnost. Delavci, ki delajo v stanovanjskih skupinah, so zadovoljnejši s svojim delom, prav tako stanovalci. Na Petrovem Brdu, ki je najbolj odmaknjen zavod med vsemi, so nam skozi okno pokazali bivalno enoto, ki jo nameravajo odpreti v prihodnosti. Seveda bi bilo precej bolj smiselno, da bi odprli enoto vsaj v Podbrdu, če ne v Tolminu ali Bovcu, saj bi to omogočilo stanovalcem več stika s civilizacijo, predvsem pa s svojci.

Na Ptuju smo ugotavljali, da je problem stanovanjskih skupin, da so postale neprehoden člen sistema, zavodi pa imajo problem z dislociranimi enotami, ker ostajajo še vedno del institucionalnega sistema. Ko se nekdo preseli v dislocirano enoto, to še vedno ni njegov ali njen dom. Čeprav je bolj domač, je še vedno oddelek zavoda in stanovalcu vedno grozi preselitev nazaj v zavod – bodisi kot disciplinski ukrep bodisi kot organizacijska nuja. V Hrastovcu in Ponikvah, tam so odprli

veliko enot, pa so enote postale celo ovira za nadaljnjo dezinstitucionalizacijo. Opažamo učinek »snemanja smetane«. V stanovanjske enote so se večinoma preselili tisti stanovalci, ki so samostojnejši, ki potrebujejo manj podpore, v zavodskih strukturah pa je ostala usedlina tistih manj zmožnih. Taka koncentracija deluje precej destimulativno in zavre proces dezinstitucionalizacije.

Med potjo smo obiskali tri manjše zavode: Šentvid pri Stični, Staro goro in Naklo. Ti zavodi so namenjeni precej drugačnim skupinam stanovalcev, v njih smo zasledili bolj intenzivno delo, bolj domače odnose, je pa v primerjavi s skupinami, ki imajo manj kot deset ljudi, ozračje občutno bolj institucionalno. Tudi majhni domovi ustvarjajo strukturo, ki je hierarhična, neživljenjska in delno zaprta. To ne bi smela biti glavna smer dezinstitucionalizacije, natančneje rečeno, to gotovo ni dezinstitucionalizacija.

V vzgojnih zavodih se je dezinstitucionalizacija začela pred tridesetimi leti. Nekaj zavodov je zdaj razpršenih v stanovanjske skupine, a s previsokim pragom. Zato obstajajo zaprte usedline Radeče, deloma tudi Planina.

Posebni zavodi so uspešno opravili prvi korak dezinstitucionalizacije, proces pa se je ustavil na ovirah financiranja, zakonskih podlag. Domovi za stare še niso začeli dezinstitucionalizacije. Nekateri sicer razvijajo načine oskrbe v skupnosti. Za stare ljudi je potreben nov pristop, ki bo prilagojen življenjski dobi staranja. Zapori so z zornega kota dezinstitucionalizacije žrtev čedalje bolj represivne kazenske politike, še bolj pa nesmiselne politike na področju drog. To veča število obsojencev in onemogoča alternative zaporu, ki pa kljub temu obstajajo.

Posebno vprašanje je psihiatrija. Dejstvo je, da je Slovenija glede razvoja skupnostnega modela zaspala. Drži se okovov stare klasifikatorne znanosti, ljudi načrtno pojmuje kot bolnike, zavrača nove in širše poglede na človeka in njegovo zdravje, ne prizna nasilja, zlorab in kršenja človekovih pravic (o vsem tem pričajo zgodbe ljudi v institucijah, na psihiatriji). In to ni zgodovina (kot pravijo psihiatri), takšna je realnost tudi danes. Dokler bodo psihiatri gledali na človeka predvsem kot na bolnika – oziroma kot na možgane, ki delujejo napačno in jih je treba spreminjati z odmerki zdravil – tako dolgo bo premik v skupnost in demokratično duševno zdravje težaven. Dobra novica je, da se je v zadnjih dveh letih intenziviral diskurz o skupnostni psihiatriji. Dobra novica je tudi, da so nas kljub začetnim odporom v vseh bolnišnicah sprejeli in da smo večinoma imeli prav konstruktivne pogovore. Nekaj psihiatrov se je udeležilo dejavnosti Iz-hoda, tudi če jim je direktor to prepovedal.

V stikih s stanovalci, prebivalci ustanov, pa naj jih imenujejo bolniki, zaporniki ali kako drugače, smo marsikaj izvedeli o delovanju ustanov. Pogosto je bilo to v nasprotju s tem, kar je bila uradna verzija dogajanja v ustanovi. Veliko ljudi je povedalo, da si želijo svobode, boljšega življenja zunaj, pa tudi znotraj, če že morajo biti v neki ustanovi. Pogrešajo bolj prisrčne stike z osebjem, več stikov z zunanjim svetom. Kar nekaj ljudi, še zlasti v domovih za stare, je bilo zadovoljnih s tem, da so v domu. Nekateri so zadovoljni, da so sploh dobili prostor, da so razbremenili svojce. Večina kljub temu pogreša svoj dom, biti na svojem, biti med domačimi. Dejstvo je, da si ljudje želijo iti v dom, biti hospitalizirani zato, ker nimajo pomoči na domu, ker je to skorajda edini način pomoči, še zlasti če so potrebe po pomoči velike. Večina od 20.000 ljudi, ki so v tem hipu v ustanovah, je tam prostovoljno, a je ta prostovoljnost izraz nuje, ne resnične proste volje, kaj šele želje.

Konkretni dosežek Iz-hoda je, da so se nam pridružili stanovalci ustanov, ki smo jih obiskali. Z nami so hodili tudi uporabniki Šenta, aktivisti Mostov. V pogovorih z ljudmi, ki so nas spremljali na našem pohodu, smo ugotovili, da so nekateri ljudje v zavodih vrsto let – več kot 30 let. Njihov »dolgi pohod skozi institucije« se je začel že v rosni mladosti, ko so jih dali v mladinski dom oz. vzgojni zavod. Potem so se selili iz ene ustanove v drugo. Ugotovili so, da se poznajo s stanovalci različnih zavodov, saj so rotirali od ene ustanove do druge.

Kot sopotniki so bili hkrati breme in spodbuda. Nekateri so namreč hodili počasneje, pa smo

njim prilagajali tempo. Na nekatere je bilo treba paziti, ker nimajo dobre orientacije ali pa ker so vajeni institucionalnega okolja. Zaradi težav, ki jih imajo, so nekateri težavni sogovorniki, ki so imeli veliko povedati, potožiti. Po drugi strani smo bili taki vsi. V stiku s »preostalim svetom« je nekajkrat prišlo do zapletov, ko je npr. udeleženka zaspala po močni dozi zdravil v avli šole, je mimoidoči poklical rešilca, ki jo je kljub zatrjevanju navzočih, da samo spi, »ugrabil« in odpeljal na pregled, poslal na nevrologijo v Ljubljano. Tam so se samo smejali. Ko je nekomu postalo slabo in smo poiskali pomoč v zdravstvenem domu, so ga zaradi suma srčnih težav hoteli čez noč dati na opazovanje, vendar ne na kardiološki oddelek, temveč v psihiatrično bolnišnico! Komaj smo izgovorili pravico, da gre v navadno bolnišnico.

Kot je to v navadi pri nomadskih ljudstvih, se je tudi v naši skupini ustvarila etika skrbi za manj zmožne. Zmogli smo se organizirati tako, da nas počasnost in zapleti niso motili. Bili so nam celo v spodbudo. Na simbolni ravni, da imajo ljudje s težavami tudi pravico do Iz-hoda, na konkretni ravni pa nas je spodbujalo to, da so vsak dan napredovali, bili zgovornejši, bolj zmožni jasno povedati, kaj želijo, sodelovati pri organizaciji, diskusiji. Še več, s svojo navzočnostjo, humorjem, neposrednostjo so pogosto blažili napetosti, ki nastanejo na poti, in postavili stvari na svoje mesto.

Enajst se jih je odločilo, da se bodo po Iz-hodu preselili. Od tega šest iz zavodov. Ti so se večinoma odločili, da bodo ostali v Ljubljani in da se ne vrnejo več v zavod. Tako se izhod nadaljuje tudi po Iz-hodu. Po eni strani je to simboličen, a konkreten preizkus, ali je dezinstitucionalizacija mogoča. Se pa kaže, da je nekaj, kar bi moralo biti normalen postopek, precej zapleteno: če se nekdo želi preseliti v skupnost, bi to moralo potekati brez zapletov. Izkušnja po Iz-hodu nas uči drugače. Kljub izdatni podpori gibanja in tudi drugih še zdaj nimajo zagotovil, da bodo ostali zunaj. Pravica živeti z drugimi, v skupnosti, ni izbira, je trdo delo in boj – institucije so mlini (pa ne na veter).

Vito Flaker

VPLIV GIBANJA ZA NEODVISNO ŽIVLJENJE NA SPREMEMBE SOCIALNOVARSTVENIH STORITEV

Če se ozremo 15 let nazaj, lahko na področju socialnega varstva in tudi v širšem družbenem kontekstu opazimo veliko večjih in manjših sprememb, za katere trdimo, da so vpliv, učinek, posledica ali odgovor na različna uporabniška gibanja. Za lažje razumevanje jih bomo poimenovali kar z njihovim skupnim imenovalcem »gibanje za neodvisno življenje«, ki je ne glede na nekatere vsebinske razlike značilen za vse pobude, in sicer za boj za neodvisno življenje, enake možnosti in enakopravnost, avtonomnost in samodeterminacijo hendikepiranih. Pri tem mislimo na različne formalne in neformalne oblike povezovanja uporabnikov, njihovega aktivizma in oblikovanja ter vodenja lastnih programov ali projektov.

Spremembe so vidne in občutne na več ravneh; zelo pomembna raven je sprememba besednjaka in terminologije, predvsem z uvajanjem novih konceptov in razvojem teorije hendikepa. Druga sprememba je sprememba položaja uporabnika. Vsaj na deklarativni ravni je zdaj obravnavan občutno drugače, postal je subjekt v postopku in ne zgolj objekt obravnave, je sogovorec in referent; ima svoje pravice v postopku, predvsem to, da je vprašan in seznanjen s postopki, ki se vodijo zanj, in da jih lahko tudi zavrne ali odkloni, zahtevana sta njegova privolitev in podpis, ki jamči, da se strinja z obravnavo in zadevo. Uporabniški vidik je prepoznan kot nujen, tako se v večini postopkov vpeljuje predstavnik uporabnikov. Npr., sestava delovnih skupin ne gre mimo uporabnika. Pred dvajsetimi leti so se začeli razvijati in izvajati različni projekti fizične pomoči na domu, izvaja se program neodvisnega življenja, profil poklica »osebni asistent« pa se vse bolj uveljavlja.

Sprememba položaja uporabnika, njegova zahteva po osnovnih človekovih pravicah – med drugim po življenju v domačem okolju s potrebnimi podpornimi storitvami, ki to omogočajo – je zagotovo povzročila spremembo na storitveni ravni. Uvedlo se je petletno sofinanciranje različnih socialnovarstvenih programov (kar nekaj jih vodijo, izvajajo zase in razvijajo sami uporabniki), ki so se kontinuirano programsko izvajali in niso bili le enoletni projekti. Na podlagi prepoznanih potreb so se oblikovali programi dolgotrajnejših možnosti zaposlovanja na področju socialnega varstva (sprva so obstajali le enoletni programi javnih del, potem so se začeli večletni programi zaposlovanja; zadnji med njimi je bil Asistent/ka bom). Seveda so ti programi subvencioniranega zaposlovanja invalidov po nekaj letih postali nezadostni in zakonsko povsem neustrezni, saj gre za zaposlovanje za določen čas, a se večkrat obnavlja, kot to dovoljuje delovnopravna zakonodaja. A žal so še vedno edina možna oblika zaposlovanja, ki jo država omogoča za raznovrstne programe socialnovarstvenih storitev. To kaže tudi na neresen odnos in kratkotrajno politiko vsakokratnega pristojnega resornega ministra/ce, ki *ad hoc* krpa in rešuje za uporabnike življenjsko pomembne programe, ki nadomeščajo sistemske luknje državnih storitev in politik ter odsotnost dolgoročne vizije socialnega varstva Slovenije.

Morda je zgleden primer tega mačehovskega in ignorantskega odnosa prav dolgoletni (zdaj že 17-letni) program Neodvisno življenje hendikepiranih. Ta več kot 80 uporabnikom zagotavlja osebno asistenco v njihovem vsakdanjem življenju in od te pomoči so dobesedno življenjsko odvisni. A država ne kaže nobenega

interesa in volje, da bi sistemsko uredila to področje. Ne nazadnje v vseh teh letih ni bila sposobna definirati samega pojma »osebne asistence«, ki ga nekatere nevladne organizacije izrabljajo kot modno muho za pridobitev sredstev, seveda v škodo nekaterih uporabnikov, ki do asistence nikoli ne pridejo. Tako na papirju kar veliko nevladnih organizacij izvaja razne oblike osebne asistence, pomoči in spremstva, v resnici pa je v praksi stvar dokaj omejena in neustrezna. Pri tem se kaže popolna odsotnost strokovnosti in politik ter ne nazadnje tudi nadzornih mehanizmov pristojnega ministrstva. Zato pravzaprav ne preseneča, da država še ni bila sposobna sprejeti zakona o osebni asistenci, saj nima osnovnih konceptov in znanja, kako se zadeve lotiti, predvsem pa v vseh teh letih niso bili zbrani osnovni podatki, ki bi omogočali vsaj približno oceno uporabnikov te storitve.

Pri tem ne smemo pozabiti pomembnega dejstva: leta 2008 je Slovenija ratificirala Konvencijo ZN o pravicah invalidov. To bi vsaj za določeno skupino državljank in državljanov moralo pomeniti prelomnico v uveljavljanju njihovih pravic. Konvencija bi morala radikalno spremeniti koncept dojemanja in obravnave hendikepiranih. V skladu s tem bi bilo treba sprejeti ustrezne zakonodajne spremembe v smeri nediskriminacije, izenačevanja možnosti in omogočanja neodvisnega življenja ter aktivnega vključevanja v vse sfere družbenega življenja. A ta prelom v načinu razmišljanja in ukrepanja se ni zares zgodil in konvencija ostaja mrtva črka na papirju in zgolj retorični okras za priložnostne govore. Zelo problematičen in sporen je že sam slovenski prevod, saj ključne koncepte izničuje v svojem ključnem pomenu in emancipacijskem naboju ter jih reducira na staro retoriko zastarele mentalitete, obremenjene s predsodki in stereotipi nekega drugega obdobja. Še vedno je zakoreninjen medicinski model obravnave hendikepa, čeprav je v nasprotju s tem, kar želi konvencija spremeniti.

Kar nekaj storitev je šlo v pravo smer, npr. pomoč na domu je doživela razmah kot storitev. Njena največja pomanjkljivost ostaja omejenost z urami potrebne pomoči. Nič se ni naredilo na popolni nadomestitvi institucionalne oskrbe z več oskrbe na domu ali množico drugih storitev v skupnosti. Zaradi novejših sprememb pri dodeljevanju socialnih transferjev in drugih socialnih pravic, kot je varstveni dodatek, ki uničujejo temelje sociale države, lahko govorimo o kreditiranju države. Država namreč v zameno za ustavno zagotovljeno socialno varnost zahteva od prejemnikov socialne pomoči povračilo te s pripadajočimi obrestmi. Utečena praksa, da občina/država »pleni premoženje« prejemnikov socialne pomoči, sili upravičence k odrekanju nujno potrebnim storitvam. Gre za svojevrstno denacionalizacijo upravičencev, saj so tako kot vsi drugi državljani/državljanke z delom svojih prispevkov plačevali v socialno blagajno.

Problem začetih sprememb je njihova nedorečenost, ki se pokaže v praksi. Na primer, načeloma se podpira dezinstitucionalizacija, a še nobena institucija se ni zaprla, prav nasprotno, gradijo se nove in razkošno prenavljajo stare. Preobrazba se je ustavila na stanovanjskih skupinah. Z uporabniškega vidika so to še vedno pomanjšane institucije, so ena od oblik bivanja za posamezne skupine ljudi, to pa ne vodi do podpornih programov za možno neodvisno življenje v skupnosti.

Četrta pomembna raven sprememb je sprememba na ravni zakonodaje – na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve so pripravili in še pripravljajo zakonske spremembe. Na žalost nekatere bolj škodljive kot koristne. Naj omenimo le nekatere. Zakon o invalidskih organizacijah ni naredil ničesar za pravice posameznikov, utrdil je le monopol invalidskih organizacij in uporabnike potisnil v odvisnost od organizacij v zameno za potrebno pomoč. Zavrl je nastajanje novih uporabniških skupin za samopomoč in privilegiral obstoječe tradicionalne, po večini po diagnozah izločujoče organizacije. Tudi sprejeti Zakon o izenačevanju možnosti invalidov se na žalost ni oblikoval kot krovni antidiskriminacijski zakon, ki bi varoval pravice posameznikov in vzpostavil sistem neposrednega financiranja storitev za uporabnike. Postal je krpanka, skrupucalo nabora manjkajočih tehničnih pripomočkov in napotil javnim službam (npr. javni promet),

Preglednica 1: Ključne razlike v vrednotah in načelih med tradicionalnimi oblikovalci politik socialnega varstva in uporabniškimi organizacijami.

Vrednote tradicionalnih politik	Vrednote enakih možnosti
skrb, varstvo	participacija, soodločanje
medikalizacija	aktivnost pri oblikovanju strategij in politik
segregacija	vključenost
profesionalizacija	samopomoč, samoorganiziranost
»družinski problem«	»skupnostna skrb«
evgenika	samodeterminiracija
normalizacija	državljanske in človekove pravice
dobrodelnost, humanitarnost	enakopravnost, enake možnosti
prilagajanje	možnost izbire
korekcija	neodvisnost
kompenzacija	odgovornost
posebne potrebe	avtonomnost
socialna integracija	solidarnost

Preglednica 2: Razlike v politiki obravnave glede na modele dojemanja in vrednot.

Umestitev problema	Dojemanje problema	Najverjetnejši odgovori oz. načini reševanja
v posameznika	nesreča poškodba drugačnost izguba omejenost/nezmožnost podpora/pomoč	dobrodelnost zdravljenje/rehabilitacija segregacija prilagoditev »dopolnilna« terapija varstvo in oskrba
v družbeno polje	predsodki socialne razmere arhitektonske ovire diskriminacija zatiranje	izobraževanje, ozaveščanje javnosti neposredno financiranje dostopnost državljanske pravice politični boj

kako izpolniti (vsaj na deklarativni ravni) zahteve v ratificirani Konvenciji o pravicah invalidov. Vendar Zakon o izenačevanju možnosti invalidov dve leti po sprejemu še vedno ne velja – pravilnik, ki je nujen za njegovo uveljavitev, bi moral veljati že eno leto, a še vedno ni potrjen. Pravice, prepoznane v Konvenciji o pravicah invalidov, ostajajo mrtva črka na papirju, ni strategije implementacije, ni urnikov, človekove pravice so odvisne od financ.

Najpomembnejši del zakonodajnih sprememb, ki izhaja iz spremembe položaja uporabnikov, je polastitev pravice do govora v lastnem imenu in odpor proti temu, da drugi govorijo namesto nas. Ta se kaže v delovanju v delovnih skupinah, ki pripravljajo zakone, v vlaganju predlogov v javni obravnavi, v oblikovanju samih amandmajev in njihovem zagovoru, v informiranju javnosti in iskanju podpore v strokovni in drugi javnosti. Društvo YHD je kot prvo uporabilo možno pot uzakonitve pravice do osebne asistence z neposredno vložitvijo zakona v parlamentarno proceduro. Sami smo iz lastne prakse napisali Zakon o osebni asistenci, na upravnih enotah smo zbrali potrebno število volivcev in na koncu predlog zakona tudi sami zagovarjali v parlamentarni proceduri[1].

Glede na to, kam umestimo problem ali kaj vidimo kot »problem«, je odvisno, kako ga bomo dojemali in reševali. Od tega so odvisne vse metode, postopki in načini obravnave ter reševanja problema.

[1] Žalostno je, da sta nam dva glasova zmanjkala za nadaljnjo obravnavo in da smo zopet ostali pri praznih obljubah. Malo moči in veliko nemoči. Tako blizu in tako daleč.

Ključne točke, na katerih do potrebne spremembe, so:

1. Zloraba moči, strokovnih pooblastil in pristojnosti. Pogosto so pravice za t. i. ljudi s posebnimi potrebami ali invalide zgolj navidezne pravice posameznika, čeprav naj bi bile dejanske. So sistemske pravice oz., bolje rečeno, pravice sistema, ker je njihov namen, da ohranjajo in vzdržujejo natančno določen sistem. To pomeni, da pravice obstajajo ne zaradi posameznika, ki jih potrebuje, želi in uporablja, ampak ker jih potrebuje sistem (in vsi tisti, ki od njega živijo), da ga ohranjajo kot celoto ter dajejo videz smotrnosti in pravičnosti. Te pravice so dobesedno vsiljene posamezniku, dane brez možnosti zavrnitve ali izbire. Niso individualne pravice, vezane na konkretnega posameznika, ampak pravico uveljavlja njegovo društvo v imenu in na račun posameznika. Takšna je npr. rehabilitacija. Posameznik lahko svojo pravico uveljavlja samo prek društva, v katerega se je »moral« včlaniti na podlagi diagnoze in ki na njegov račun to pravico pridobi, a le za določeno kategorijo in za določeno število ljudi. Pravica se pokaže kot pravica določenega društva oz. institucije oz. sistema, ki na ta račun prejema znatna sredstva. Društvo za uveljavljanje teh pravic in s tem načinom pridobivanja sredstev in ustvarjanja dobička potrebuje člane ali, bolje, upravičence, ki pravico uveljavljajo na podlagi zdravstvene napotnice. Napotnice se izdajajo »avtomatično«, natančneje, na ravni izvajalca storitve se oblikuje posebna strokovna komisija, ki brez navzočnosti in vednosti posameznika in na podlagi zdravstvenih registrov posamezne diagnoze (registri vsebujejo vse osebne podatke, opis obolenja) določi upravičence. Storitev obnovitvene rehabilitacije plača zdravstvena zavarovalnica (ZZZS). Na podlagi javnega razpisa se pridobijo izvajalci te storitve za posamezno kategorijo ali vrsto obolenja. Posameznik je potem le vabljen, da se na določen datum udeleži rehabilitacije, s seboj mora prinesti napotnico osebnega zdravnika. Nekateri izvajalci oz. invalidske organizacije imajo na izbiro dve ali tri lokacije, večina pa le eno.
2. V sistemu (socialnega varstva) se pravice dodeljujejo zato, da lahko z njimi tisti, ki so jih podelili (institucije, strokovnjaki, politika), uveljavljajo svojo moč, interese ter upravičujejo in ohranjajo svoj obstoj oz. natančno določen red in sistem, v katerem so superiorni in gospodarji. Posamezniki te »pravice« velikokrat doživljajo kot moteče ali celo kot ovire na poti k neodvisnosti in pri njihovih prizadevanjih za enakopravnost. Pogosto so takšne pravice odgovor in izraz tega, kar »sistem« hoče, da bi bili ali postali; so videz, ki opravičuje nasilje in represijo institucij nad posameznikom. To je opazno predvsem v primerih, ko posamezniki te pravice odklonijo, jih kot take ne priznajo in nočejo sprejeti ter namesto njih hočejo enakopravnost in zahtevajo pravice (hkrati tudi dolžnosti in odgovornost), ki jim bodo zagotavljale enakovrednost na različnih družbenih ravneh. Odklonitev danih »pravic« je za gospodarje očitno znamenje, da posameznik »ne ve, kaj dela,« ali da deluje v škodo sebi. Čeprav pojem pravice vključuje prav to, da jo posameznik lahko sprejme ali pa odkloni. Povsem avtonomno in odgovorno se lahko nekdo odloča tudi za dejanja, ki so mu v škodo, pogubo ali smrt. Tako imenovanemu invalidu pa takšna dejanja oz. odločitve niso dovoljene ali se jih že preventivno sistemsko prepreči. S tega zornega kota lahko rečemo ne samo to, kar smo že zdavnaj spoznali, da družba vedno potrebuje »neke invalide«, ampak gremo še dlje in rečemo, da jih tudi reproducira. Zato lahko trdimo, da mora biti »družba« pravzaprav hvaležna, da ima invalide, in da si oni niti ne želijo biti ali postati kaj drugega kot invalidi. Nekateri se upirajo, drugi pa sprejemajo te kategorije, ker jih ne zanima ali ne vedo, kako se spoprijeti s hendikepom, ki ni njihov, temveč je univerzalen. Tako bi se lahko bojevali za emancipacijo, udejanjanje temeljnih človekovih pravic (ki so zanje pogosto le na papirju), možnost izbire in neodvisnega življenja. Skratka, hočejo se

oklepati identitete invalida, ki je mogoče edina, v kateri se počutijo varno in udobno, tudi – ali še bolj – ko se nenehno pritožujejo, tarnajo in stokajo; skratka oblikujejo usodo, obtožujejo družbo in igrajo nemočne žrtve.

3. Uradi, birokracija in institucionalna diskriminacija. Institucije, ki naj bi preprečevale diskriminacijo, varovale pred njo in ukrepale v primerih diskriminacije, se pogosto ne odzivajo ali pa ignorirajo problem s tem, ko določeno problematiko, povezano z diskriminacijo hendikepiranih, preprosto odslovijo in pospravijo, odložijo ali preložijo kot pristojnost izključno področja sociale in zdravstva ter institucij, ki pripadajo tema področjema.
4. Ni zamerljivo, da so se postopki in pravice strank v postopku v zadnjih letih občutno spremenili (po letu 2000). Pred tem so si dokumente podajale le institucije, najpogosteje brez vednosti in privolitve stranke oz. uporabnika, tudi postopki so potekali bolj ali manj avtomatično ter rutinsko in uporabnik ni imel vpogleda v vsebino spisov, dokumentov in mnenj, izrečenih o njem. Zadnja leta se govori o možnostih pritožbe, pravici do izbire in odločanja uporabnika o zadevah, ki zadevajo njegovo življenje, obstaja varstvo osebnih podatkov in le s podpisom ter privolitvijo uporabnika (ali njegovega zastopnika) lahko pristojne institucije izvajajo postopke. Prej je bilo bolj ali manj logično in samoumevno, da se invalidne osebe obravnava le z vidika »objektov dela«, se jim zagotovi tisto, kar jim zakonsko pripada, in se s tem problem »odkljuka«.

Elena Pečarič, Klaudija Poropat

LGBT GIBANJE, ŠIRITEV POJMOVANJA DRUŽINE IN SOCIALNO DELO

V uvodu v eno od posebnih številk *Socialnega dela* (5–6, 2010) sta urednika zapisala:

> Zakonodajna sprememba je [namreč šele] prvi korak k družbeni spremembi. Pri tej pa ima socialno delo ključno vlogo.

Ker je socialno delo umeščeno med izvajanje državnih politik in zakonodaje ter izvirne, kreativne pristope k izboljševanju položaja ljudi, zagotovo lahko uvaja družbene spremembe. Prav iz socialnega dela lahko namreč izhajajo utemeljeni predlogi za uvajanje zakonodajnih sprememb, ki temeljijo na realnih potrebah in življenjskih okoliščinah ljudi. Hkrati pa se socialno delo v dokumentih, ki ta poklic določajo (npr. kodeks etike), zavezuje k aktivni vlogi pri družbenih spremembah. Tema omenjene posebne številke so bile istospolne družine; izšla je konec leta 2010, osem mesecev potem, ko je v parlamentu potekalo prvo branje takratnega predloga prenovljenega družinskega zakonika. Dve leti pozneje, marca 2012 ga je na referendumu o družinskem zakoniku podprlo le 30 % volilnih upravičencev. Letos bomo priče novim predlogom družinske zakonodaje; pričakujemo lahko, da bodo ti ožili pojmovanje družine, saj je zdajšnji pristojni minister prepustil pripravo predlogov najglasnejšim nasprotnikom prejšnjega predloga.

Predlog družinskega zakonika je vključeval pojmovanje družine, ki je sicer tudi zgodovinsko že dokazano: družino, ki ne temelji na bioloških razmerjih, ampak na socialnih – skrbstvenih odnosih. Za socialno delo taka, bolj vključujoča definicija družine ne bi smela biti novost, saj v socialnem delu že dolgo poudarjamo poleg bioloških še posebej psihološke in socialne vidike družine. Čeprav sta Društvo socialnih delavk in delavcev kot poklicno združenje na področju socialnega dela in Fakulteta za socialno delo kot akademska in izobraževalna institucija za socialno delo takratni predlog in torej tudi tako definicijo družine podprla, bi morda lahko rekli, da je odnos socialnega dela do zagotavljanja enakih pravic vsem oblikam družin ostal nekoliko zadržan. Tako v širši populaciji kot v praksi socialnega dela se je zataknilo pri vprašanju enakih pravic istospolnih družin.

Čeprav je družina pojem ali prostor, s katerim imamo prav vsi izkušnje, in nas tudi družinska zakonodaja vse neposredno ali posredno zadeva, pa pobudniki (zakonodajnih) sprememb na tem področju niso bili niti splošna javnost niti socialno delo, ampak LGBT gibanje. Gibanje lezbijk, gejev, biseksualnih in transspolnih oseb v Sloveniji (z izrazom želim zajeti društva in posameznike, interesne skupine na področju istospolne usmerjenosti in tiste, ki delujejo na področju enakih pravic ne glede na spolno usmerjenost) je v zadnjih letih v svoja prizadevanja vključilo tudi zahtevo po izenačenju pravic istospolnih oseb kot staršev. Vloga LGBT gibanja je bila še posebej velika tudi v razpravi o različnih oblikah družin v kontekstu polemik o predlaganih spremembah družinske zakonodaje, ki so bile na koncu le še o pravicah istospolnih oseb in domnevnih pravicah otrok. Prav predstavnice in predstavniki LGBT gibanja so nas ves čas opominjali, da družina ne pomeni le očeta, ki popravlja avto, in mame, ki kuha kosilo, ter njunih bioloških otrok, ampak lahko vključuje tudi druge vrste partnerskih razmerij in skrbstvenih vezi.

Družine, v katerih sta partnerja istega spola, naše predstave o tradicionalni družini (ki je pravzaprav konstrukt zadnjih stoletij) namreč

v praksi širijo na več načinov, najočitneje pa v zvezi z družbeno pripisano delitvijo dela med moškimi in ženskami ter s tem skladnimi vlogami (in hierarhijo, ki jo ta delitev uvaja) in v zvezi z razmerji med biološkim (naravnim) in socialnim na področju reprodukcije in starševstva (in hierarhijo, ki jo ta ločitev uveljavlja). Istospolne družine so tako pomladne lastovke družbenih sprememb, ki segajo na področje spola in spolnih vlog, destabilizirajo pa tudi primate sistemov z veliko simbolno močjo, kot sta Cerkev in medicina.

Hkrati pa je gibanje LGBT spodbudilo nastajanje skupnosti »uporabnikov«: društev, forumov, skupnosti istospolno usmerjenih staršev in istospolnih družin (in simpatizerjev). Take skupnosti imajo več funkcij, najpomembnejše pa so zagotavljanje in širjenje relevantnih informacij za družine, ustvarjanje varnega in »običajnega« okolja za druženje družin, obveščanje o izkušnjah in informiranje javnosti o istospolnih družinah, skupaj z zahtevo po enakopravnosti in enakih možnostih. Skupaj s takimi skupinami v različnih zahodnih državah, še posebej ZDA in nekaterih zahodnoevropskih državah, se LGBT gibanje že desetletja zavzema za enakopravnost istospolnih oseb kot staršev in s tem za pravice družin in otrok, ki imajo dva (primarna) starša istega spola. Ta prizadevanja so skupaj z nastajanjem množice različnih raziskav na tem področju pripomogla k temu, da so nekatere države enakost uzakonile s priznanjem poroke za istospolne pare (Argentina, Belgija, Danska, Južnoafriška republika, Islandija, Kanada, Nizozemska, Norveška, Portugalska, Španija, Švedska, Francija, nekatere države ZDA, deli Brazilije in Mehike), številne druge pa na druge načine urejajo priznavanje partnerskega odnosa med partnerjema ali partnerkama istega spola. Pomembno je, da tudi relevantna strokovna združenja (npr. s področja socialnega dela, psihologije, psihiatrije, pediatrije) v različnih državah zagovarjajo, da otroci v istospolnih družinah nikakor niso prikrajšani ali oškodovani in da je zato treba odpraviti vse vrste diskriminacije istospolnih družin, otrok, ki v njih živijo, in staršev, ki so istospolno usmerjeni.

Tudi strokovna združenja v Sloveniji so se strinjala s takimi ugotovitvami in trditvami v času razprave o predlogu nove družinske zakonodaje. Čeprav so debate in predstavitve, še posebej na začetku javnih razprav, vključevale tudi strokovna mnenja z različnih področij, tudi socialnega dela, smo strokovnjaki morda preveč zadržano ali neslišno vstopali v javni prostor z ekspertnim védenjem in utemeljenimi, argumentiranimi pojasnili in podatki. Proti zdajšnji diskriminaciji in za pravice do enakosti istospolnih družin so se pogosto zavzemali predvsem predstavniki LGBT gibanja. V medijskih dogodkih so se srečevali z različnimi predstavniki konservativne politične struje, predstavniki verske skupnosti in drugimi interesnimi skupinami. Ker so bili argumenti teh večinoma neutemeljeni in ideološki, pogosto pa tudi rasistično in homofobično obarvani, na referendumu predlagana nova družinska zakonodaja ni bila sprejeta.

Kljub temu pa so LGBT gibanje in prizadevanja vseh podpornikov Družinskega zakonika spremenila pojmovanje ali vsaj bolj opozorila na vidnost različnih oblik družin. Istospolne družine, ki so sicer večinoma živele javnosti nevidno življenje, danes velika večina prepoznava kot obliko družinskega življenja (pa naj se z njo strinja ali ne). Še pred nekaj leti se ženski, ki sta prihajali po otroka v vrtec, nista mogli izogniti vprašanju, »katera je mama«, in predvidevanju, da je druga ženska le njena sestra, prijateljica ali varuška otroka, danes pa je marsikje takšno vprašanje reformulirano. Še pred nekaj leti moška z otrokom nista mogla skleniti družinskega zavarovanja za potovanje, danes pa je to morda nekoliko lažje. Predvsem ni več mogoče trditi, da istospolne družine niso realnost in da, če se že pojavljajo, vse živijo drugje (npr. v Ameriki). Vidnost pa je, tako kot pri vseh drugih družbenih fenomenih ali družbenih manjšinah, (prvi) korak k prepoznanju in bolj enakopravnemu položaju. Nevidnost ima namreč ključno vlogo pri nepoznavanju, neznanju in formaciji strahov in predsodkov.

Neinformiranost se je tudi v slovenskem prostoru pokazala kot ena od poglavitnih ovir pri izboljševanju vključenosti istospolnih

družin in otrok, ki v njih odraščajo: tako v okviru prava, zdravstva, šolstva kot tudi sociale (in seveda drugih področij). Tudi zato smo marca 2011 na Fakulteti za socialno delo v okviru izobraževanja za socialne delavke in delavce, ki delajo na področju posvojitev in rejništev, del časa namenili posvojitvam v istospolnih družinah. Socialne delavke in delavci so v zvezi s postopki in potencialnimi pozitivnimi odločbami, ki dovoljujejo posvojitev nebiološkega starša istega spola, izražale predvsem strah pred »medijskim linčem« (centri za socialno delo naj bi lahko bili obtoženi družbeno nesprejemljivih odločitev) in negotovost v zvezi z interpretacijo zakonodaje na tem področju (če bi bila zakonodaja bolj nedvoumna, s postopki ne bi imele težav).

Pri obeh pomislekih je treba omeniti vrednostno in s tem tudi strokovno ozadje socialnega dela: socialno delo je namreč zavezano izboljševanju življenja ljudi, tudi takrat (oz. takrat še toliko bolj), ko za to še ni predlogov ali ustaljenih, rutiniziranih zakonodajnih ali drugih rešitev. Poleg tega lahko socialno delo kot stoka najde podporo tudi v svoji znanstveni podlagi in bazi védenja, saj prav s področja socialnega dela v zadnjem letu izhajajo pomembna, celo ključna besedila za pojmovanje družin kot struktur socialnih vezi in skrbstvenih odnosov:

- Darja Zaviršek: *Notranje in meddržavne posvojitve: od osebnih izkušenj do dobre prakse.*
- Darja Zaviršek: *Od krvi do skrbi: socialno starševstvo v globalnem svetu.*
- Darja Zaviršek, Ana M. Sobočan: *Mavrične družine grejo v šolo.*

V zadnjih letih sta izšli kar dve za to področje relevantni dvojni posebni številki revije *Socialno delo* (o socialnem starševstvu leta 2009 in o istospolnih družinah leta 2010). Raziskovalke in učiteljice s področja socialnega dela so bile tako ves čas navzoče pri oblikovanju vpogledov, predlogov in pristopov, relevantnih za spremembe, ki jih prinašajo aktualne konceptualizacije pojma družina. Ne nazadnje se je raba pojma socialno starševstvo v slovenskem prostoru utrdila prav s pomočjo raziskave o socialnem starševstvu, ki smo jo izvedli na Fakulteti za socialno delo (2006–2008, vodja D. Zaviršek), oz. na podlagi znanstvenih in medijskih odmevov na to raziskavo.

Čeprav morda prispevek k družbeni spremembi s tem ni bil velik, pa je zagotovo pomemben z vidika potenciala, ki ga ima socialno delo. Socialno delo v praksi namreč z odločanjem, odnosi in pristopi določa in usmerja meje sprejemljivega, običajnega in nedopustnega. Zato je (lahko) ključni akter v družbenih spremembah: upamo lahko, da bo v naslednjem krogu sprejemanja družinske zakonodaje glasneje in odločneje predstavilo znanje in izkušnje, ki nastajajo v teoriji in praksi socialnega dela na področju dela z različnimi oblikami družinskih realnosti in z različnimi vrstami (uporabniških) gibanj.

Ana M. Sobočan

URBANE BRAZDE

POGOJI ZA MOŽNOSTI DRUŽBENIH SPREMEMB

Urbane brazde, programski sklop Evropske prestolnice kulture Maribor 2012, so socialnoekološki program, ki še vedno poteka, zato moramo najprej poudariti, da bomo lahko poročali o vplivu programa na družbene spremembe v Mariboru in okolici šele čez nekaj let. Takrat bo najverjetneje govor o enem izmed dveh možnih scenarijev: ali bo program pognal korenine v mestu in je kot tak nosilec družbenih sprememb ali pa bo to zgolj projekt, ki bo po izteku financiranja postopno razvodenel ali izhlapel, kakor se to zgodi z veliko večino projektov. Upamo seveda, da gre za prvo od obeh možnosti.

REZULTATI IN ODZIVI

Lahko pa že zdaj prepoznamo nesporno pozitivne družbene vplive in nesporno pozitivne odzive okolja. Ena sama zgodba je povezala mlade ljudi, kmete iz okolice mesta, šole, vrtce, vrtičkarje, Rome, dijake, študente, migrante, begunce, uradnike, umetnike idr. Skratka, povezalo se je veliko različnih družbenih skupin, številni parcialni interesi so našli skupni imenovalec, ki ga prepoznamo v preprosti ideji, da je mogoče sobivati in ustvarjati tudi drugače, da je torej mogoča tudi drugačna družba, družba, ki stavi na povezovanje, solidarnost, zaupanje, sprejemanje in dostojanstvo.

Preden preidemo k tistemu nesrečnemu »ampak«, k dvomom in vprašajem, lahko z gotovostjo rečemo, da imamo pred sabo eno redkih pozitivnih zgodb. V dveh letih dela se je razvila zadruga z dejavnostjo trajnostne lokalne preskrbe s hrano. V zadrugi je povezanih že več kot 30 kmetov, ki dostavljajo lokalne pridelke in izdelke že v 19 vrtcev, šol in drugih javnih institucij, imajo svojo trgovinico in zagotavljajo tedenske zabojčke približno 70 gospodinjstvom v mestu. Nastala je semenska knjižnica, ki povezuje ljudi v skrbi za ohranjanje biotske pestrosti. Zgrajen je bil skupnostni urbani eko vrt in plodove z njega zdaj pobira 80 družin. Vzpostavljeni sta bili dve socialno-kulturni društvi, ki intenzivno delata s posamezniki iz izključenih družbenih skupin. Razvit je bil program trajnostne mobilnosti. In ne nazadnje, zaživel je Center alternativne in avtonomne produkcije – CAAP. Vanj se pod skupno streho umeščajo te raznovrstne dejavnosti z željo, da se trajno ohranijo in razvijajo ter ob tem vzpodbudijo še razvoj novih takih iniciativ. Urbane brazde je v dveh letih tako ali drugače soustvarjalo in uresničilo več kot dva tisoč ljudi, od varuhov semen, delavcev migrantov, beguncev, vrtičkarjev, pridelovalcev, šolarjev, učiteljev, staršev, gospodinj, brezposelnih, upokojencev, kolesarjev, peščev. Odziv javnosti in lokalnega okolja na program je izjemno pozitiven. Ljudje ga prepoznajo kot dokaz tega, da je mogoče vendarle nekaj narediti, da skozi črne oblake vsesplošne krize vendarle kdaj posijejo žarki toplega sonca.

POGOJI ZA USTANOVITEV URBANIH BRAZD

Ampak nujno se moramo vprašati, kateri elementi so omogočili to pozitivno zgodbo, ker je od tega odvisno, ali bo ta zgodba trajala in ali jo bo mogoče kot primer dobre prakse prenašati v nova okolja.

Prvič, ta zgodba nikakor ni stvar kakšnega gibanja. Veliko se govori danes o gibanjih za drugačno družbo in seveda se tudi v Mariboru

oblikujejo takšna ali drugačna razmerja do teh gibanj, vendar bi z neposredno umestitvijo Urbanih brazd v gibanje storili posilstvo misli nad dejanskim stanjem. Kot smo že omenili, različni interesi so ugotovili skupni imenovalec, ki je seveda skupen tudi številnim družbenim gibanjem, to je želja po drugačni družbi ali vera v možnost obstoja takšne družbe. Vendar ni posebnega pogoja, da bi lahko govorili o umestitvi v kakšno gibanje, in to je, da bi se posamezni akterji prepoznali kot del neke večje zgodbe gibanja. Že po skromni oceni lahko trdimo, da vsaj 90 % sodelujočih pri programu Urbanih brazd, tako ožjih sodelavcev kot širše vključenih prebivalcev mesta in okolice, nima oblikovanega odnosa do gibanj, o katerih se zdaj veliko govori in piše. Imajo/imamo pa oblikovan odnos do družbene realnosti, in sicer odnos zavračanja: obstoječega stanja ni treba sprejeti, možno je in smiselno zamišljati si in ustvarjati drugačno družbo.

Drugič, teoretska podlaga, ki je bila vzrok za program Urbanih brazd, ko je obstajal šele na papirju, ima omejeno vlogo. Program Urbanih brazd so pred dvema letoma napisali v ožji ekipi sodelavcev, ki so brez izjeme vsi prišli v Maribor iz drugih mest, priselili so se posebej za to priložnost in so imeli skupno sociološko ozadje ali, če tako rečemo, skupno teoretsko podlago, t. j. socialno ekologijo. Teorija je torej v tem pogledu vplivala na program v fazi priprav. Pozneje smo se tej skupini štirih pridružili še številni sodelavci, večinoma domačini iz mesta in okolice. Ta razširjena skupina nikoli ni vstopila v svet teorije, ki je bila podlaga za pisanje programa. Teoretsko soglasje tako ni bilo pogoj za sodelovanje. Če upoštevamo še širše udeležence programa, kmete, vrtičkarje, otroke, dijake, Rome, begunce, migrante, predstavnike lokalnih oblasti, prebivalce mesta nasploh, potem moramo še toliko bolj prepoznati, da teoretski motivi niso mogli zares oblikovati procesa, ki se je začel, takoj ko je program »zapustil« svojo zapisano, papirnato obliko. Motivi so različni: čustveni, čutni, socialni, ekonomski, vsekakor pa ne teoretski. Ljudje si želijo pravice, želijo socialno in ekonomsko varnost, kakovostno hrano, solidno bivalno okolje, želijo biti povezani z drugim, želijo drugačno življenje, kot jim ga ponuja obstoječi sistem, ne čutijo pa posebne potrebe po tem, da bi njihova želja dobila kak specifični teoretski opis ali umestitev v kak teoretski sistem. To za večino posameznikov, ki so v ožjem ali širšem pogledu postali del programa Urbanih brazd, ni relevantno.

Tretjič, če želimo o programu Urbanih brazd razmišljati kot o potencialnem dejavniku ustvarjanja družbenih sprememb, se moramo vprašati tudi o materialni podlagi tega programa. Glede na dosedanji uspeh programa so številni predlagali prenos programa kot primera dobre prakse v nova okolja, v druga slovenska mesta. Vendar je pri tem treba omeniti pomembno dejstvo. V primeru Urbanih brazd govorimo o izjemni priložnosti, ki se je ponudila zaradi projekta Evropske prestolnice kulture Maribor 2012. To je ključen pogoj tako v materialnem kot tudi v promocijskem pogledu. Ni nepomembno, da je program za dveletno delovanje pridobil znatna sredstva, skupaj v višini sedemmestne številke. Da je delno pridobil prostor, vsaj za pisarniško dejavnost v prvem letu in pol. Da je bil samodejno promoviran hkrati z drugimi programi EPK 2012. Da je imel vsaj nekaj apriorne pozornosti lokalnega in širšega okolja prav zaradi tega skupnega okvirja prestolnice kulture. Teh pogojev nikakor ne omenjamo, da bi diskreditirali uspeh programa, pač pa zato, ker si marsikdo ne zna predstavljati, kako »dragi« so pogoji za družbene spremembe. Tako obsežnih in intenzivnih programov ni mogoče voditi na podlagi prostovoljnega dela. To je v našem primeru pomenilo več kot 20 plač oziroma honorarjev na mesec za obdobje 24 mesecev. Tega ni mogoče izvesti brez primernih prostorskih pogojev: to v našem primeru pomeni najem 800 m poslovnih prostorov, izdelavo infrastrukture, ureditev delavnic, pisarn, trgovine, hladilnice, predavalnice ipd. Tega ni mogoče izvesti brez uporabe zunanjih storitev. Trajnostna lokalna preskrba ni možna brez tovornega vozila, predelanega v mobilno hladilnico, v skladu s higienskimi standardi v naši državi, ipd. Skratka, ko program Urbanih

brazd predstavljamo kot primer dobre prakse, ki bi ga bilo smiselno prenašati v druga okolja, je edino pošteno, da povemo, da takšnega programa ne bo mogoče izvesti brez precejšnje podkrepitve z javnimi sredstvi.

Program Urbanih brazd je torej dokazal, da v Mariboru in okolici obstaja potencial skupnosti za udejanjenje določenih družbenih sprememb, da obstajata želja in volja pri ljudeh, da obstajajo znanja in spretnosti, vendar pa moramo poudariti, da bi ta potencial ostal zgolj potencial, če se ne bi pojavila »prava priložnost«. Ta je pomenila materialne pogoje za realizacijo. Seveda lahko posamezniki prakticirajo drugačne oblike sobivanja tudi popolnoma brez takih materialnih pogojev, zgolj z minimalnimi intervencijami v svojih vsakdanjih življenjih, vendar pa ne v takšnem obsegu, s tako konkretizacijo novih socialnih in ekoloških praks, kot so se vzpostavile v okviru Urbanih brazd.

Četrtič, motivi posameznikov in skupin, ki so se pridružili programu, so zelo različni. Vsem je sicer skupno to, kar smo že omenili, osebna naklonjenost viziji drugačne družbe, a vendar so motivi za sodelovanje veliko kompleksnejši. Večina zaposlenih na programu je v tem našla svojo ekonomsko varnost, vsaj za obdobje trajanja programa. Nekateri so tukaj našli priložnost, da se izkažejo, potrdijo, promovirajo. Kmetje so tukaj našli vstop na pravičnejši trg. Vrtičkarji so našli svoj vrtiček. Nekateri so našli storitev, ki jo v tem hipu potrebujejo. Nekateri so našli zaupanje in druženje. Nekateri zgolj priložnostno aktivnost. Težko je v tem hipu reči, ali bo skupnostni interes, skupnostni motiv omogočil tej zgodbi, da se obdrži in raste, ali pa bodo sčasoma prevladali parcialni interesi, sicer povsem upravičeni, a vendarle uničujoči.

Petič, težko je oceniti, kako je potekal proces: ali »od zgoraj« ali »od spodaj«. V praksi je proces zelo težko prepoznati kot popolnoma *grass root* prakso. Odvisno, kako razumemo razmerja med »zgoraj« in »spodaj«. Če vzamemo lestvico izobrazbe in socialne vključenosti, potem tu gotovo ne govorimo o praksi »od spodaj«, saj so si celoten program zamislili in večinoma vodili visoko izobraženi in socialno solidno vmreženi posamezniki mlajše generacije. Izvor programa s tega vidika torej ne izhaja »od spodaj« v pravem *grass root* pomenu, kot če bi program zastavili kmetje, Romi, begunci, migranti ipd. Hkrati pa seveda ni šlo za totalitarno vsiljevanje vsebin po lestvici od zgoraj navzdol. Zanimiv preobrat se pri takih zadevah vselej zgodi, ko »zamisel« programa trči ob realnost izvedbe, ob realnost prakse. Šele tedaj se začne pravo *grass root* dogajanje, ki pa seveda ni nujno povsem skladno s programom, kot je bil zamišljen. Ko celoten program »zapusti« formo ideje, pač postane precej neobvladljiv proces. Kmetje, kmečke gospodinje, Romi, begunci, migranti, mladi sodelavci programa, vrtičkarji, lokalni prebivalci, predstavniki lokalnih oblasti idr. so začeli občutno spreminjati prakso, ki je sprva imela zelo jasno in transparentno strukturo. Zato je vse težje jedrnato opisati in predstaviti program, vse težje je enopomensko sporočiti, kaj počnemo in kako ter kako si zamišljamo razvoj v prihodnje. Morda to pomeni, da program Urbanih brazd vendarle počasi postaja *grass root* proces.

TRAJNOST

Eno ključnih vprašanj, ki se zastavlja ob koncu Evropske prestolnice kulture, je seveda vprašanje trajnosti programa. Urbane brazde kot programski sklop EPK se končajo s koncem leta 2012. Za seboj v tem hipu vsekakor puščajo dva velika dosežka, ki imata kal trajnosti. Prvi je Skupnostni urbani eko vrt v Borovi vasi, drugi pa Center alternativne in avtonomne produkcije – CAAP na Studencih v Mariboru. V CAAP živijo vsi projekti razviti v preteklih dveh letih (trajnostna lokalna preskrba, semenska knjižnica, socialno-kulturna združenja in projekt trajnostne mobilnosti). Skupnostni urbani eko vrt je stabilna struktura, ki bo vsekakor preživela EPK, morda s kakšnimi modifikacijami in upamo, da tudi z multiplikacijami. Podobno velja za CAAP, vendar bo tu v prihodnjih letih zaradi finančne zahtevnosti vzdrževanja programa precej več turbulenc.

Poleg finančne negotovosti v prihodnosti pa je smiselno omeniti še eno neugodno okoliščino, ki lahko precej vpliva na obstoj CAAP. CAAP je socialni center, ki je nastal kot materializacija Urbanih brazd, dveletnega obsežnega in intenzivnega programa razvoja novih socialnih in ekoloških praks. Kot tak je imel ta program značilno »projektno« strukturo. V določenem hipu je bil zamišljen, spisan, finančno natančno strukturiran in izveden v skladu z vnaprej zamišljenim urnikom. Ta projektna struktura je hudo neskladna z organskostjo družbenega življenja v nekem okolju. Stroga časovna zamejenost, opisna narava aktivnosti zaradi sistema poročanja, gomile birokracije, intenzivno kadrovanje. »Projektni« čas, v katerem so tako nastajale nove socialne in ekološke prakse, se občutno razlikuje od »organskega« časa, v katerem se dogaja življenje. Organizacije in posamezniki, ki bomo še naprej vztrajali v CAAP in razvijali te programe, ne bomo mogli občutno vplivati na to, ali bosta mesto in lokalno prebivalstvo organsko posvojili te vsebine, ali bodo programi pognali globoke korenine ali pa bodo zgolj životarili na novih »projektnih« valovih. To je ključno vprašanje, na katero bo dal odgovor čas. Tukaj projektna logika, ki smo ji podvrženi v zadnjih desetletjih, naleti na svoje meje. Večina projektov zaživi in umre. Tu in tam pa se iz kakšnega projekta razvije organski proces družbenih sprememb, ki jih je težko predvideti in vkalkulirati v t. i. »rezultate projekta«. Takrat lahko rečemo, da je neki projekt ob pravem času, na pravem mestu, naletel na prave ljudi in prave okoliščine, da je lahko pustil za sabo veliko več kot zgolj pravilno izpolnjeno poročilo o projektu. In to je največji up Urbanih brazd, biti tak projekt, ki je veliko več kot zgolj projekt.

Karolina Babič

BITKA ZA MARIBOR

DRUGA MARIBORSKA VSTAJA IN NASTAJAJOČI SUBJEKT RADIKALNE DRUŽBENE TRANSFORMACIJE

V ponedeljek, 26. novembra 2012, sem se udeležil druge mariborske vstaje kot vstajniški poročevalec in aktivistični raziskovalec. Moj namen je bil razumeti politični potencial vstajniškega dogajanja v Mariboru. Razumeti gradnike kontraoblasti, ki bi osvobodila prizadevanje generacije, ki je popolnoma zablokirana zaradi korupcije kapitala in političnega razreda. Pripravljen sem bil tako rekoč na vse, saj je bilo vnaprej jasno, da bo v Mariboru eskaliral konflikt. Vstaja se hrani iz eskalacije konflikta in prav zato se razlikuje od civilnodružbenih manifestacij, ki imajo kot opozarjanje na nepravilnosti večinoma učinek legitimacije obstoječega družbenega in političnega reda. Po drugi strani je del protivstajniških strategij oblasti tako rekoč praviloma eskalacija konflikta. Temeljni namen protivstajništva je zmanjšati možnosti delovanja na impotentno nenasilje ali samomorilsko nasilje. Zato je po ponedeljkovih dogodkih v Mariboru ključno razumeti, s kakšnim vstajništvom in protivstajništvom imamo opraviti in kako se lahko vstajniško delovanje izogne pasti binarnega nasprotja nasilje – nenasilje.

Na Trg svobode sem prišel malo po začetku druge mariborske vstaje. Takoj sem opazil, da je manifestacija mrežna, brez središča. Ljudje so se zbirali okrog manjšega megafona na enem koncu, okrog goreče lutke župana Kanglerja na drugem, okrog dimnih bakel na tretjem ipd. Demonstracija je bila strukturirana po afinitetnih skupinah, ki bodo šele na podlagi skupnih izkušenj proizvedle konsenz glede načina delovanja. Medtem ko so na različnih koncih trga zagorele bakle, je manjša skupina v tem početju videla nasilje, ki nima kaj početi na demonstraciji. Na njihove pozive po megafonu so številni odgovarjali z vzkliki, da se nenasilno nič ne da narediti, da bo treba Kanglerja in preostalo skorumpirano politično kasto fizično odnesti iz palač oblasti. Stopim do skupine mlajših deklet in fantov in skušam dobiti njihove izjave za streaming. Opozorijo me, da ne želijo biti snemani. Pomislim, da se kameram ne izogibajo zaradi strahu, ampak zato, ker vedo, da je eskalacija konflikta neizogibna.

Pomaknemo se proti stavbi Mestne občine Maribor (MOM). Pred njo je razporejen policijski kordon z ograjo in oklopnimi policisti. S približevanjem kordonu se veča ogorčenje ljudi. Na njihovo izjemno mobilizacijo je koruptni politični razred odgovoril s skrajno aroganco. Prejšnjo sredo je bil župan Kangler izvoljen za državnega svetnika. S tem je dobil imuniteto in bil za svoja dejanja celo nagrajen in promoviran. Svojo arogantno in samopašno držo je župan zdaj samo še potrdil z odpovedjo zasedanja mestnega sveta. Mariborčane in Mariborčanke je pričakala protiizgredniška policija, medtem ko se je Franca odpravljal na „zaslužen“ oddih. Napetost, ki je nastala zaradi ogorčenja nad aroganco oblastnikov in zaradi očitne policijske provokacije, je bila takšna, da bi jo lahko rezali. Med policijski kordon in zgradbo MOM poletijo pirotehnična sredstva. Bakle, petarde in doma narejene dimne bombe. Po policijskih ščitih se vsujejo jajca, plastenke in pločevinke ter kakšen kamenček. Granitne kocke takrat še niso bile v razširjeni uporabi. Pri bližnji poslovalnici NKBM se razporedi nov kordon protiizgredniške policije. Morda varujejo še eno greznico korupcije, me prešine. Naenkrat pa se kordon odpravi proti zgradbi MOM in na svoji poti odrine skupino

protestnikov okrog manjšega ozvočenja. V vrzel, ki nastane med protestniki, zagalopira skupina policistov na konjih. To deluje izjemno zastrašujoče. Moja napetost za hip popusti, ko opazim policijskega psa, ki se kljub drugačnim ukazom zaganja v drugega policista. Okrepljeni policijski kordon začne uporabljati poprov solzivec. Zato se začne množica umikati na trg pred Prvo gimnazijo.

Odpravim se na južni rob trga in spregovorim nekaj besed z lokalnimi znanci. Pokažejo na skupinico zamaskiranih fantov in mi povedo, da so se za danes bali provokatorjev. Vprašam jih, ali so se pred demonstracijo različne struje in scene v gibanju Gotof je! pogovarjale. Potem se nad množico na nekdanjem Leninovem trgu ustavi helikopter s prižgano policijsko sireno in prižganim žarometom. Vrnem se proti središču trga in vmes razmišljam o temi pogovora z znanci iz Maribora. Ogorčenje med ljudmi se mi zdi takšno, da za preskok iskre provokatorji res niso potrebni. Hkrati je do takrat že postalo jasno, da je dobila policija navodila, da razbije mariborsko vstajo. In vprašanje sploh ni bilo, kako obraniti legitimnost protesta, ki bi jo lahko ogrozili provokatorji. Bolj je bilo vprašanje, ali lahko ljudje zdržijo prihajajoč policijski nalet in teror. Nocoj in v prihodnjih dneh ter mesecih. Vse bolj je bilo očitno, da smo v Mariboru vstopili v novo obdobje, ki zahteva drugačno perspektivo.

Iz grozeče hrumečega policijskega helikopterja ukazujejo, naj se razidemo. Izgredniki, ki so se jih nekateri bali, postanejo na lepem tisto, kar obvaruje množice, ki so nevajene uličnih spopadov, pred policijskim valjarjem nasilja in terorja. Policija dokončno potrdi hipotezo, da je njen namen brutalno zatrtje vstaje, ko poletijo salve solzivca čez park, na Trg svobode, med miroljubne protestnike, ki se niso odpravili k zgradbi MOM. Začne se stampedo, ljudje panično bežijo s trga. Hkrati se začne nalet policije in tisti, ki smo bili v parku pred MOM in Prvo gimnazijo, moramo zbežati skozi oblak solzivca. Množica se znova zbere na Grajskem trgu. Srečam objokanega aktivista iz Maribora, ki komentira, da se je revolucija začela. Malo naprej naletim na sošolca iz srednje šole. Imava podobne občutke bojevitosti in nepokornosti. Postane jasno, da je policija dosegla prav nasprotno od tega, kar je načrtovala. Ljudje se niso prestrašili. Postali so še odločnejši, celo razigrani.

Prvi policijski nalet je bil uvertura v novo epizodo bitke za Maribor. Naslednjih nekaj ur so se protestniki in policisti spopadali za mesto. Nekateri s pasivnim upiranjem, drugi s taktikami urbane gverile, ki so jih odkrivali spontano, zaradi odločenosti, da se ne bodo pustili pregnati, da si ne bodo pustili vzeti svobode izražanja in združevanja. »Maribor je zapor!«, »Mi smo Maribor!« je odmevalo v teh urah preklinjanja, smešenja in prepričevanja policistov ter gradnje improviziranih barikad in orožij za obrambo neodtujljivih pravic iz predmetov, ki sestavljajo urbano okolje. Policisti so postali okupacijska sila, ki skuša uveljaviti policijsko uro. Pri tem so se do vseh vedli kot do sovražne okupirane populacije. Na nekem fantu so klečali štirje oklopni policisti in mu sadistično zvijali roke. Fant je kričal, da je šel po mleko in da ni nič naredil. In res je ob njem ležala vrečka z mlekom. Po naključju mimoidoči meščan se je spustil v besedni dvoboj s kordonom policistov, ki mu je zaprl pot do doma. Policist zakriči: „Podri ga!“ in skupina oklopnih policistov se vrže na meščana. Takrat so me skoraj dobili. Na zaslonu mobilnega telefona, s katerim sem streamal, na lepem zagledam robocopove roke, ki se stegujejo po meni. Zadnji čas eksplozivno odskočim in pobegnem.

Bitka za Maribor je trajala nekje do devetih. Vsakič, ko se je protestnikom uspelo zbrati na enem od trgov, je posredovala policija. Nazadnje se nam uspe združiti pred rotovžem. Razpoloženje je odlično. Nekaj sto Mariborčanov in Mariborčank še naprej vzklika gesla proti županu Kanglerju in nazorno kaže policiji, ki je izvajala zastraševalne manevre v okoliških ulicah, da je v tej noči zmagal Maribor. Množica se je začela redčiti in izkušnje s številnih demonstracij po svetu so mi govorile, da je čas za odhod. Nima smisla polniti kvote aretiranih. Žal se je to zgodilo tovarišu snemalcu iz mreže 15o, ki so ga prav na koncu in popolnoma brez razloga aretirali pripadniki okupacijskih sil.

Odmevi na drugo mariborsko vstajo so burni. Eni govorijo o nasilju protestnikov, drugi upravičeno obsojajo policijsko nasilje. Mislim, da je treba predvsem govoriti o odločenosti ljudi v Mariboru, da si ne bodo pustili vzeti pravice do svobode združevanja in izražanja in da si bodo znova prilastili svoje mesto, ki je postalo zapor. Stotine tistih, ki so se upirali aktivno ali pasivno, kažejo na nastajajoč subjekt radikalnih družbenih sprememb. Njihova uporna drža daje politični vstaji vsebino socialne revolucije. Zato ne smemo privoliti v poskuse oblastnikov, da iz mariborske in drugih prihajajočih vstaj izrežejo prakse pasivnega in aktivnega upiranja. Te prakse, ki so se razvile v času ponedeljkove bitke za Maribor, so dragocena sredstva osvobajanja prizadevanj generacije.

Andrej Kurnik

Vito Flaker@Boj za (2012)

DIREKTNO SOCIALNO DELO, (ORANŽNA ZBIRKA)

Ljubljana: Založba /*cf. 372 str. ISBN 978-961-257-047-7.

Nova knjiga Vita Flakerja se zdi na prvi pogled nekoliko nenavadna. Namesto običajne sistematično urejene strukture znanstvenih monografij so v knjigi raznovrstna besedila različnih registrov in žanrov, od akademskih razprav in programskih besedil, kot je manifest direktnega socialnega dela, do dnevniških aktivističnih zapisov in avtobiografskih referenc. Je kolaž stilov, vsebin in oblik. Čeprav je izhodišče, osrednje dogajanje in pravzaprav *raison d'être* knjige dogajanje, povezano z zasedbo pred Bojem za (kot so aktivisti 15o preimenovali prizorišče na trgu pred ljubljansko borzo) jeseni 2012, smo lahko vsi, ki Vitovo delo spremljamo od blizu, lahko opazili, da je v knjigi pravzaprav strnil vsa svoja dosedanja razmišljanja o socialnem delu.

Kako sploh razumeti direktno socialno delo? Avtor se je namenoma izognil slovenskemu prevodu: direktno socialno delo ni neposredno socialno delo z ljudmi. Direktno socialno delo pomeni direktno odgovornost ljudem (v nasprotju z odgovornostjo ustanovam, papirologiji in vse večji birokraciji). Ime je hkrati odzven izrazov »direktna demokracija«, »direktna akcija«, ki so zaznamovali iniciativo pred Bojem za, znotraj katere je direktno socialno delo nastalo.

Knjiga je v grobem sestavljena iz dveh daljših in krajšega tretjega dela. Prvi del – *Uvod v direktno socialno delo* – se začne s predstavitvijo manifesta, ki so ga aktivistke in aktivisti napisali na začetku zasedbe pred Bojem za. Prvi postulat direktnega socialnega dela je, da mora socialno delo zavrniti vlogo, ki mu jo je namenil današnji družbeni sistem. Že klasična vloga socialnega dela je bila bolj v prid tistim, ki so imeli več, z omogočanjem okrnjenega dostopa do nekaterih dobrin je le blažilo družbene konflikte. V času ekonomske krize (dodajamo: pa tudi že pred tem, s povečevanjem neoliberalističnih teženj na vseh področjih, ne le ekonomskem) pa so socialne delavke in delavci prav potisnjeni v vlogo nadzornikov porabe revnih. Socialno delo je z novo socialno zakonodajo postalo socialna policija, socialne delavke in delavci pa inšpektorji na lovu za »goljufivimi« ali »nesposobnimi« državljani. Bolj se z avtorjem ne bi mogli strinjati.

Vsak dan zvemo za nove in nove primere takega delovanja. Ženske, ki same skrbijo za otroke, pripovedujejo o poniževanjih, ko morajo prositi sosede, da jim pišejo dokazila za center za socialno delo, da živijo res same (kot da ne bi bilo mogoče, da finančno same podpirajo otroke, tudi če bi jih »zalotili« z moškim v stanovanju!). Na t. i. skupščinah socialnega dela v različnih krajih po Sloveniji, na kateri avtor prav te dni predstavlja tudi to knjigo, socialne delavke pripovedujejo o ponižanjih v njihovi strokovni vlogi, ko se morajo po zakonu o socialnem varstvu osebno podpisati pod zaznambo prepovedi prodaje nepremičnine uporabnika v zemljiški knjigi v zameno za kako obliko denarne pomoči ali namestitev v institucijo. Take vsiljene vloge je treba odločno zavrniti, nas v knjigi roti avtor; skupaj z drugimi zagovorniki direktnega socialnega dela socialne delavke in delavce poziva k državni nepokorščini, k temu, da se »postavijo v zagovorniško vlogo, radikalno prestopijo na drugo stran, se postavijo trdno na fronto boja za odpravo krivic« (str. 37), postanejo skratka spet direktno odgovorni ljudem.

Točke manifesta socialnega dela bi lahko strnili v nekaj udarnih misli, nekaj glavnih točk upora socialnega dela, kot jih poimenuje avtor. Socialno delo je v

zadnjih desetletjih bolj kot kadarkoli prej vzpostavilo indirektne načine delovanja, ki je grožnja stroki in znanosti socialnega dela. Upravna, virtualna (formalna) dejanja so v socialnem delu postala pomembnejša od dejanj sprememb v dejanskem svetu. Ljudi obravnavamo kot stvari, jim odvzemamo moč, da bi lahko delovali v svojem življenju, in še vedno jih nameščamo v zaprte prostore, »v čakalnice življenja, v neskončno ždenje« (str. 39). S takim delovanjem socialno delo ustvarja navidezen red, ki deluje v službi soglasja in profita. Je dušilec, krpa, ki zaduši zven bolečine, da je ni slišati in da se zdi, da je vse v redu. Direktno socialno delo je poziv, da si najprej spet prilastimo socialno delo in odgovornost do ljudi. Ena od logičnih dejavnosti direktnega socialnega dela je zato prizadevanje, da lahko ljudje sredstva prejemajo direktno (t. i. neposredno financiranje): denar za preživetje, za svojo dejavnost, da lahko sami izbirajo in plačujejo storitve in stvari, ki jih potrebujejo.

Drug poziv velja temu, da socialne delavke zapustijo pisarne, ordinacije, zavode in gredo med ljudi. Zgodbe, ki so jim bile aktivistke in aktivisti priče na terenu, niso le žalostne zgodbe o neuspehih in pomanjkljivostih, ki jih po navadi spodbujamo med zidovi pisarn, ampak so življenjske zgodbe, zgodbe, ki nastajajo tam, kjer ljudje živijo. Pričajo o revščini, trpljenju, krivicah, pa tudi o pogumu, kljubovanju, uporu, humorju. Upreti se je treba tudi ekonomizaciji vsakdanjega življenja in odnosov med ljudi, zapišejo avtorji manifesta. Postmoderni kapitalizem namreč kuje največje dobičke prav iz človeških čustev; posledica so individualizem in osamljenost, medikalizacija (»tablete so hostije normalnosti razvitega kapitalizma«, str. 46) in birokratizacija vsakdanjega življenja, saj je ukvarjanje s pravilniki, statuti in zakoni zamenjalo pogovore in dogovarjanje med ljudmi. Protistrup avtor najde v sodelovanju, soustvarjanju in skupnem delovanju. Vse to so tudi priložnosti, ki jih ponuja gibanje.

Gibanja, ki se bojujejo za pravice zatiranih, so naravni habitat in zgodovinska potreba za socialno delo, ki si prizadeva za dostojanstvo ljudi. To je ena od osrednjih tez te knjige. Zgodovinsko gledano je socialno delo navsezadnje nastalo zaradi gibanja, saj sta prav delavsko gibanje in boj za socialno pravičnost premaknila pomoč ljudem iz verske, človekoljubne in dobrodelne domene v prostor angažirane stroke. Koncept direktnega socialnega dela izhaja tudi iz izročila radikalnega socialnega dela in je ena njegovih artikulacij v tem zgodovinskem trenutku.

Prvi del knjige se tako nadaljuje z akademsko razpravo o nastanku in izvoru socialnega dela. V njej avtor dekonstruira razne poti nastajanja socialnega dela in ponudi nekakšno genealoško definicijo socialnega dela. Kot teoretik (de)institucionalizacije, avtor, opirajoč se na Foucaulta in Castela, nastanek skrbniških poklicev poveže s sočasnim nastankom posebnih prostorov, ustanov, v katerih je oskrba potekala in ki so sčasoma postajale čedalje bolj specializirane. Pomoč med ljudmi se z nastankom mest preoblikuje iz neposredne pomoči in dobrodelnosti, ki je potekala med ljudmi tam, kjer so živeli, v posredno pomoč v posebnem prostoru, času in s pomočjo posebnih ljudi (str. 50). Za preobrazbo debla pomoči je značilen najprej prehod k posrednim odgovorom na stisko, potem pa še preoblikovanje ideologije pomoči – od dobrodelnosti k filantropiji (po francoski revoluciji), od boga k človeku, od transcendentalnega motiva pomoči k potrebi, da si ljudje med seboj pomagamo, k solidarnosti. Prav solidarnost je značilna za socialno delo. Do druge svetovne vojne je bilo socialno delo videno kot dodatek drugih strok in institucij. Šele potem ko dobi »streho nad glavo« – socialno državo – socialno delo postane temeljna stroka v sistemu socialnega varstva. Socialne delavke in delavci v klasični obliki so res lahko nekakšni »funkcionarji družbenega soglasja« v Gramscijevem pomenu izraza (str. 57) in korektiv socialne države, vendar bližina stisk in sposobnost socialnih delavk in delavcev za to, da se nanje odzovejo, povečujeta možnost, da bodo delovali kot angažirani aktivisti za pravice manjšin in glasniki upora. Avtor omeni tudi zgodovino izobraževanja na ljubljanski fakulteti za socialno delo, ki je izšlo v veliki meri iz tradicij gibanj (prostovoljno delo kot antiavtoritativna praksa, tabori, skupnostne akcije, gibanja za pravice zapostavljenih skupin, feministično gibanje ipd.); utemeljilo se je kot znanost z akcijskim raziskovanjem in metodami, ki nam omogočajo pričevanja o življenju zatiranih.

Drugo teoretsko besedilo v prvem delu knjige pa je esej, v katerem avtor komentira sestavne dele socialnega dela, ki omogočajo, da to »res dela«. Delo, delovanje je namreč tista ključna razlika, ki socialno delo razlikuje od drugih dejavnosti. Socialno delo proizvaja človeška dejanja in proizvaja

spremembe. Ni potrebno tam, kjer so vzpostavljene rutine in ustaljeni postopki in jih je treba samo upoštevati, potrebno je tam, kjer se rutine srečujejo z enkratnimi, nepredvidljivimi situacijami, ki zahtevajo inovativno ravnanje, prilagoditve, skratka tam, kjer je potrebna sprememba ali pa podpora, da se ljudje z neko spremembo spopadejo. Avtor opozori tudi na moč želje in hrepenenja; velik del socialnega dela je usmerjen prav v združevanje sil in virov, zato da ljudje dobijo, kar si želijo. Včasih je to preprosto, pogosto pa je treba želje in hrepenenje šele spodbuditi. Druge sestavine in orodja socialnega dela, ki jih še omeni avtor, so transverzalnost – povezovanje med več ravnmi bivanja in ne omejevanje na eno samo dimenzijo ali homogeni prostor redukcionistične stroke; dialog (v Freirovem pomenu); pragmatičnost; zmanjševanje škode; sinteza med skrbniško in zagovorniško vlogo; pristranskost; verjetnost; eksperimentalnost; refleksivnost; humor.

V drugem delu knjige – *Direktno socialno delo v akciji* – so zbrana raznovrstna besedila, ki so nastala na podlagi dokumentov in spominov iz prvih mesecev gibanja Boj za. Poglavja so večinoma oblikovana na podlagi posamičnih tem, ki so bile hkrati pobude pred Bojem za: vojna proti drogam in uživalcem drog; teme, ki so se zvrstile na delavnicah pred Bojem za, kot so stanovanjski problemi, brezposelnost, življenje brez doma, osamljenost, čustva, upor proti avtoritetam, nasilje, nadlegovanje in vsiljivost; boj za boljšo starost; tema duševno zdravje in zapiranje ter vprašanje zdravil pa se je sklenila z zasedbo psihiatrične bolnišnice v Polju. Zadnje poglavje se konča z razmišljanjem o tem, da je treba zamenjati optiko in dokapitalizirati ljudi in ne bank. Serija skupščin socialnega dela, ki je prav pod tem sloganom potekala na ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve, sicer po mnenju avtorja ni imela večjih učinkov.

V tretjem, zadnjem delu knjige – *Javni dokumenti direktnega socialnega dela* pa je objavljenih nekaj dokumentov, ki so nastajali pred Bojem za, kot so oznanilo in manifest direktnega socialnega dela, manifest nove politike drog, peticija, vabilo na direktno akcijo »Gremo na Polje«, izjava gibanja 15o glede dokapitalizacije ljudi »Vsi smo Mijo Poslek« in podobna besedila.

Avtor namenoma uporablja preprost jezik, jezik gibanja, ljudi, ki so se zbirali pred Bojem za. No, to je bil en od namenov, ki si ga je zadal na začetku pisanja knjige. Tujke tako poskuša prevesti v razumljiv jezik in približati delo tako tudi bralcem, nevajenim branja akademskih besedil. Bralke in bralci njegovih predhodnih del si lahko samo mislimo, kako velik napor je bil najbrž v to vložen. Kljub temu sem v knjigi z veseljem odkrila številne terminološke raritete, ki bi jih težko našla drugje. Kdo bi še danes uporabljal izraz, kot je *disenz* (v pomenu nasprotja konsenza) ali *hibris* (objestnost) *moči*!

Knjiga bo gotovo postala dobra prijateljica in zaveznica socialnim delavkam, študentkam, uporabnikom; pisana je v času in za čase, v katerih živimo. Pomaga osmisliti naša prizadevanja na protestih, ki potekajo v zadnjih mesecih, in jih povezati s socialnim delom oziroma, bolje rečeno, s tem, kar je od socialnega dela ostalo. Dviguje duha in budi upor, pa tudi upanje v bralcu. Najpomembneje pa je, da ob knjigi začneš razmišljati ne le o problemih, krivicah, pojavih, ampak o tem, kaj lahko narediš, s kom se lahko povežeš. Akcija kar nekako postane nujna potreba. V socialnih delavkah, ki poskušajo delati etično v danih okvirih, bo knjiga morda prinesla še večjo stisko v delovni vsakdan. A upam, da se bodo izognile profesionalnemu malodušju in da bo stiska povzročila nadaljnje povezovanje in zahteve po spremembah, ki jih že nakazujejo skupščine socialnega dela in druge oblike povezovanja. Akademsko zahtevnejši bralec/bralka se bo verjetneje zadržal/a v prvem delu knjige in imel/a možnost polemizirati s posebnim in zdaj lahko rečemo že prepoznavnim pogledom avtorja na zgodovino in na temeljne »sestavine« socialnega dela. V tem delu bi morda pričakovali nekoliko več doslednosti in rigoroznosti glede nizanja argumentacij in uporabe virov, a kot pravi avtor, je bil namen knjige tokrat nekaj drugega – z mojimi besedami: govoriti jasno, preprosto in usmeriti k delovanju, zato se je namenoma izognil bolj diskurzivnim ali polemičnim načinom pisanja, v katerih bi se izgubilo bistvo. Knjiga bo gotovo ostala tudi kot dragocen dokument časa in dogajanj jeseni in pozimi 2011/12 pred Bojem za, v katerih je socialno delo – logično in presenetljivo hkrati – dobilo osrednjo vlogo; ostala bo kot pričevanje o tem pogumnem in zanimivem projektu.

Mojca Urek

MANIFEST VSTAJNIŠKIH SOCIALNIH DELAVK

Politiki nam odvzemajo socialno delo!!! Zalagajo nas s papirji in nas odpuščajo, medtem ko nas ljudje vedno bolj potrebujejo. Sistem socialnega varstva nas sili v to, da postajamo nadzornice, podaljšek represije države, in nas odriva od ljudi in od temeljev socialnega dela. Temu odločno nasprotujemo, saj smo solidarne in se ljudem pridružujemo v našem boju. Za nas ljudje niso strošek, niso številka, niso odgovorni za krizo in se zato upiramo temu, da postajamo ljudje predmet izkoriščanja in odplačevanja krize, ki je nismo povzročili. Socialne delavke smo tiste, ki vsak dan videvamo trpljenje ljudi v revščini, ki je vedno večja. Revščina je izraz razlaščanja ljudi, načrtnega uničevanja socialne države in namerne privatizacije javnega v korist kapitala. Na lokalni in nacionalni ravni to vidimo v obliki oblastnih, samooklicanih mogočnih šerifov, ki kradejo revnim in dajejo bogatim. Skupaj gradimo vstajniško vseslovensko gibanje, ki si bo odtujeno bogastvo vzelo nazaj. Same pa zahtevamo, da nam vrnejo socialno delo, mi pa jim bomo vrnile njihove papirje. Zahtevamo sredstva in pogoje za to, da lahko delamo socialno delo med in z ljudmi.

Socialne delavke vemo, da ljudem težko pomagamo, če nimamo na voljo stanovanj, sredstev za preživetje, dejanske pravice do izobraževanja, zdravstva, dostojnega življenja in možnosti za ustvarjalnost, ki nam osmišlja življenje. Težko pomagamo ljudem, saj so nam odtujili skupno dobro, politiki in ministrstva pa naše predloge namerno preslišijo. Veliko socialnih delavk pa tudi samih živi na robu revščine in dela v nestabilnih in negotovih delovnih razmerah, včasih tudi brez plačila za opravljeno delo.

VSTAJNIŠKE SOCIALNE DELAVKE SMO PROTI:

- omejevanju sredstev za socialno varnost in zniževanju sredstev za socialne prejemke,
- kriminalizaciji revščine: uporabniki socialnega dela ne smejo več biti grešni kozli (starejši, ki potrebujejo pokojnine, dijakinje, ki potrebujejo štipendije, vsi ljudje, ki prejemajo socialne transferje), ki jih ustvari politika, da upraviči in opraviči opustošenje socialne države in privatizacijo socialnega varstva,
- institucionalizaciji in birokratizaciji socialnega varstva,
- sistemskemu nasilju in represiji države nad ljudmi.

ZAHTEVAMO:

- zagotovljen dohodek in štipendije za vse,
- brezplačna stanovanja za vse,
- skrajšan delovni čas (na 24 ur na teden) in s tem zagotovitev novih delovnih mest,
- pravico do samoizobraževanja in samovrednotenja znanja,
- nove in razširjene socialne pravice (izhajamo iz svojih želja in potreb, ne iz tega, kar nam govorijo, da je mogoče!): sproščanje, kakovostna hrana, brezplačne knjige, odprt dostop, brezplačna kontracepcija, prosti menstrualni dnevi, brezplačni vrtec, opoldanski vrtec/varstvo, uvedba kontracepcijskih tablet za moške, brezhibne in brezplačne ovulacijske teste,

- za otroke prijazne in njim prilagojene tako avtonomne kot javne prostore,
- brezplačno šolstvo na vseh stopnjah izobrazbe, dvig statusa poklicnih šol,
- okrepitev vajeništva – prenašanje obrtniškega znanja,
- plačano gospodinjsko delo in druga »dela v senci«,
- preusmerjanje denarja k ljudem, v skupnosti (razlastitev cerkve, ukinitev vojske, prepoved množične vzreje živali in preusmeritev denarja v komune, samooskrbo, vzpostavljanje časovne banke),
- več avtonomnih prostorov,
- več žensk v javnem prostoru.

KAKO SE LAHKO SKUPAJ BORIMO?

- Z aktivnim sodelovanjem na vseslovenskih vstajah – ženske moramo stati v prvi Vrsti.
- Ustanovitev mreže vstajniških socialnih delavk in s tem prevzem lastne moči ter redna srečanja in načrtovanja nadaljnjih akcij, aktivnosti in artikulacije ideje.
- Prek FB Vstajniske Socialne Delavke, prek maila vstajnice@gmail.com.
- Organizirajmo lokalne odbore za vrnitev socialnega dela.
- Javno povejmo, kako politike zategovanja pasov vplivajo na naše delo in na življenje ljudi, s katerimi se srečujemo.
- Vzemimo si nazaj prostore socialnega varstva in jih odprimo za ljudi (npr. skupščine in zasedbe na ministrstvih).

Ženski kriki vstaje bodo vrnili socialno delo ljudem!!

Respect existence or expect resistance

Vesna Leskošek

POMEN DRUŽBENIH GIBANJ ZA SOCIALNO DELO

Socialno delo je že od začetka tesno povezano z družbenimi gibanji. Ta so eden od pomembnejših izvorov stroke, ne pa edini. Pomembna so predvsem zaradi poudarjanja pomena kolektivne akcije za družbene spremembe, ki koristijo zapostavljenim skupinam ljudi. Predstavljene so splošne značilnosti družbenih gibanja. Ker gre za širok in raznovrsten spekter delovanja brez izrazitih skupnih značilnosti, jih je težko definirati. Gibanja se razlikujejo po oblikah organiziranosti, načinih vodenja, po načinih delovanja, namenih, ciljih, trajnosti delovanja in končnih rezultatih. Vzpostavljajo svojevrsten odnos do oblasti, političnih strank in do državnih institucij. Gibanja so lahko revolucionarna ali reformistična, lahko se ukvarjajo s spreminjanjem ljudi ali so usmerjena v spremembe družbenega reda, lahko so tudi nazadnjaška in ne le napredna. Feministično gibanje je tesno povezano s socialnim delom, saj so začetnice socialnega dela prav ženske, ki so bile povezane z ženskim gibanjem. Socialno delo so organizirale, da bi se bojevale proti družbenim neenakostim, ki povzročajo marginalizacijo. Govorile so o pravični družbi in se zanjo tudi zavzemale, to pa je vplivalo na vrsto socialnega dela, ki so ga zagovarjale.

KLJUČNE BESEDE: družbena gibanja, značilnosti gibanja, tipologija, feminizem, kolektivna akcija.

Vesna Leskošek je predavateljica na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani in članica raziskovalne skupine na Fakulteti za družbene vede UL. Kontakt: vesna.leskosek@fsd.uni-lj.si.

Michael Lavalette

NEFORMALNO SOCIALNO DELO, URADNO SOCIALNO DELO IN DRUŽBENA GIBANJA

Članek obravnava povezave med družbenimi gibanji, dejavnostjo družbenega gibanja in »neformalnimi« oblikami socialnega dela. Prikaže začetno stopnjo raziskave, v kateri se ukvarjamo s poljudnejšimi oblikami socialnega dela (v Britaniji in celinski Evropi), ki so pogosto prikrite in niso del uradne strokovne zgodovine. Neformalno socialno delo je področje dejavnosti, ki dopolnjuje »strokovno«, »državno/javno« ali meščansko socialno delo – oziroma mu včasih nasprotuje. Opredeljuje dejavnosti, posameznike in skupine, ki se ukvarjajo z vidiki stisk, neenakosti in zatiranja na načine, ki niso hierarhični, omogočajo vzajemno podporo in temeljijo na načelih solidarnosti. Osredinjanje na zglede neformalnega socialnega dela omogoča premislek o preteklosti socialnega dela, njegovi sedanjosti in morebitni drugačni prihodnosti.

KLJUČNE BESEDE: državno socialno delo, kolektivna akcija, španska državljanska vojna, Palestina, protestni valovi.

Michael Lavalette je predavatelj socialnega dela in socialne politike na Liverpoolski univerzi Hope. Je nacionalni vodja britanske Akcijske mreže socialnega dela – Social Work Action network (www.socialworkfuture.org) in sourednik nove znanstvene publikacije *Critical and Radical Social Work*. Največ piše o socialnem delu, neoliberalizmu, marksizmu in družbenih gibanjih. Leta 2011 je objavil knjigo (v soavtorstvu s Chrisom Jonesom) o izkušnjah mladih Palestink in Palestincev pod okupacijo *Voices from the West Bank*. Kontakt: lavalem@hope.ac.uk.

Petra Videmšek

VPLIV DRUŽBENIH GIBANJ NA RAZVOJ SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI

Predstavljena so družbena gibanja, ki so konec osemdesetih let 20. stoletja vplivala na razvoj stroke socialnega dela. Največja pozornost je namenjena ženskemu gibanju, gibanju za socializacijo in kulturo homoseksualnosti, antipsihiatričnemu gibanju in gibanju za neodvisno življenje hendikepiranih ljudi. Omenjena gibanja so v stroki socialnega dela sprožila val sprememb. Spremembe so vidne na treh ravneh: na odnosni (spremenjena vloga uporabnikov v procesu podpore), strukturni (razvoj skupnostnih služb) in teoretski (razvoj novih konceptov dela in novih metod dela v stroki, prehod od tradicionalnih k inovativnim metodam). Gibanja so s svojim delovanjem širila meje socialnega dela (iz institucije v skupnost), spodbujala pluralizacijo izvajalcev (povečanje števila nevladnih organizacij, ki ponujajo nove programe), postavljala vprašanje odnosov moči in spodbujala participacijo udeleženih v procesu podpore. Stroka socialnega dela je znanost za ravnanje, ki se napaja iz bogatih praktičnih izkušenj in v kateri teorija nastaja na podlagi konkretnih izkušenj ljudi in družbenih skupin.

KLJUČNE BESEDE: socialna vključenost, duševno zdravje, hendikep, skupnostne službe, metode socialnega dela.

Dr. Petra Videmšek je asistentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Poleg vključevanja ljudi z osebnimi izkušnjami v raziskovanje njeno raziskovalno delo posega tudi na področje hendikepa in nasilja. Kontakt: petra.videmsek@fsd.uni-lj.si.

Srečo Dragoš

FORMA SOCIALNIH GIBANJ?

Vsebine družbenih procesov porajajo forme, s katerimi se ti procesi regulirajo tako, da se utrdijo, krepijo ali blokirajo. Ker forme niso le posledica vsebin, saj so tudi vsebine odvisne od form, je razumevanje vsebin nemogoče brez razumevanja form. Ko družbena gibanja strukturirajo svoje vsebine iz obrambnih v kontestativne in akvizitivne, so oteženi pogoji za neposredno participacijo. S povečevanjem števila članov in bolj kompleksnimi vsebinami se krepi pluralizem vsebinskih izzivov, hkrati pa se v večjih skupinah tvorijo podskupine, saj se v njih lažje realizirajo pristni stiki. Posledica teh teženj je povečevanje distance med manjšino najbolj aktivnih in večino manj aktivnih članov. Zato je notranja dinamika socialnih gibanj odvisna od vprašanja, kako kombinirati različne forme notranjega ustroja, predvsem forme majhne skupine, velike skupine in organizacije. Zaradi kombinacije malih skupin z velikimi in krepitve institucionalizacije gibanja imajo formo, ki pa ni specifična zgolj zanje. Zato jih ni mogoče imeti za neko posebno formo družbenih skupin. Socialna gibanja so fluidni katalizator kolektivnih družbenih form, kadar gre za erozijo legitimnosti.

KLJUČNE BESEDE: socialno delo, oblika, forma, družbeni procesi, skupinska dinamika.

Srečo Dragoš je sociolog na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Ukvarja se z občo sociologijo, sociologijo religije, socialno politiko in socialno državo. Kontakt: sreco.dragos@fsd.uni-lj.si.

Marta Gregorčič

PROIZVAJAJOČI BOJI SAMOORGANIZIRANIH SKUPNOSTI – POTENCIE

Sodobne teorije, ki obravnavajo širše družbene spremembe, trdijo, da alternative neoliberalizmu ni, da si jih dandanes nihče ni zmožen zamisliti, kot tudi, da se bodo družbene spremembe začele vzpostavljati šele takrat (če sploh), ko bo človeštvo prignano do skrajnih možnosti preživetja – to naj bi se že kazalo na periferijah kapitalizma. Besedilo pa zastavlja povsem nasprotno tezo, saj na podlagi dragocenih prispevkov revolucionarnih bojev iz Azije in Latinske Amerike dokazuje, da alternativne, avtonomne, samozadostne in samodoločujoče sisteme že desetletja ustvarjajo *potencie* gibanj od spodaj, aktivnosti in intenzivnosti bojev *grupos de base*, samoorganiziranega *puebla*, ljudstva, ki se bojuje onkraj prežitkov starih in novih oligarhij. *Potencie* ne obravnava na splošno – kot upore, ustvarjanje alternativnih politik ali emancipacijskih praks – pač pa kot samožive revolucionarne boje, ki odgovarjajo na realne, neposredne potrebe skupnosti in znotraj sebe že proizvajajo tudi nove principe, procese in zahteve. S tem ne le zadovoljujejo temeljne človekove potrebe, torej materialne pogoje življenja, pač pa predvsem ustvarjajo socialne, kulturne, ekonomske, okoljske in politične temeljne pogoje družbenosti. *Potencie* kot subjektivitete ustvarjajočih spodkopavajo tisto, kar je želel neoliberalizem za vsako ceno in z vsemi sredstvi ukiniti: družbenost.

KLJUČNE BESEDE: *potencia*, *heterotopija*, solidarnostna ekonomija, resonanca, samodoločajoče se skupnosti.

Marta Gregorčič je docentka kulturologije in doktorica sociologije. Zdaj ustvarja program Urbanih brazd v okviru Evropske prestolnice kulture – Maribor 2012. Kontakt: gregorcic_marta@yahoo.com.

Jelka Zorn

PRAVICA DO GIBANJA

Članek se ukvarja s pravico do gibanja v obeh pomenih: s pravico do migriranja in s pravico do gibanja kot udeleženosti v družbenih gibanjih, z aktivizmom. Nasproti pravici do gibanja je nadzor nad priseljevanjem. Ta migrante kriminalizira ali pa jih obravnava zgolj kot delovno silo in ne kot ljudi. To pomeni, da je prihod v državo dovoljen le tistim in za toliko časa, kolikor velika je potreba po njihovi delovni moči, pri tem pa se ohranja visoka stopnja segregacije oziroma izkoriščanja. Tisti, ki se znajdejo brez državljanskega statusa in pravne zaščite, naj bi ostali nevidni in neslišni. V članku so prikazani primeri krepitve moči in politične subjektivizacije ljudi, ki jih prav potisnjenost v brezpravni in nevidni položaj spodbudi k uporu, boju za pravice in svoje mesto v svetu (izbrisani, gibanje *No Borders*, Nevidni delavci sveta). Tako je državljanstvo ne zgolj status, ki nam ga določi država, ampak državljanska praksa (aktivizem). V uporu ljudje ustvarjajo nove skupnosti in solidarnostne mreže. Aktivistično delovanje lahko pripomore k preoblikovanju upravičenosti z »regularizacijo od spodaj« (večanje avtonomije mest v nasprotju z državo, odpravljanje učinkov ilegalizacije na lokalni ravni, pri delodajalcih ipd.).

KLJUČNE BESEDE: družbena gibanja, aktivizem, migracije, nadzor nad priseljevanjem, izbrisani.

Dr. Jelka Zorn je docentka za področje socialnega dela. Zaposlena je na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Kontakt: jelka.zorn@fsd.uni-lj.si.

Vesna Leskošek

IMPORTANCE OF SOCIAL MOVEMENTS FOR SOCIAL WORK

Since its beginnings social work is closely linked to social movements. They are one of the important origins of the profession, but not the only one. They are important for social work because they emphasise collective action for social change that aims at advocating for suppressed groups of people. Some significant features of social movements are presented. Because they include variety of diverse activities with few common features, it is difficult to define them. Movements differ in relation to organisational forms, leadership, operational forms, aims and goals, sustainability and end results. They establish specific relations to the government, to political parties and state institutions. Movements can be revolutionary or reformist, they can aim at changing people or social order, they can be conservative or progressive. Feminist movement is closely linked to social work from its beginnings. Some of the women that were active in social movements were the founders of social work education and practice. They founded social work because there was a need for a profession that would raise the issue of social inequalities and its consequences. They claimed the right to the just society and that had an impact on the sort of social work that they were campaigning for.

KEY WORDS: social movements, characteristics of movements, typology, feminism, collective action.

Vesna Leskošek is a lecturer at the Faculty of social work and a member of a research group at the Faculty of social sciences, both University of Ljubljana. Contact: vesna.leskosek@fsd.uni-lj.si.

Michael Lavalette

POPULAR SOCIAL WORK, OFFICIAL SOCIAL WORK AND SOCIAL MOVEMENTS

The interconnections between social movements and social movement activity and 'popular' forms of social work are shown. The paper presents early stage research that looks at more popular forms of social work (from Britain and across Europe) that have, very often, been hidden from the official professional histories. Popular social work is a sphere of activity that sits alongside – or sometimes in opposition to – 'professional', 'state' or bourgeois social work. It refers to the activities of a range of individuals and groups who address aspects of trauma, inequality and oppression, in ways that are non-hierarchical, mutually supportive and based on notions of solidarity. The paper suggests that focusing on examples of popular social work can help us reconsider social work's past, present and alternative futures.

KEY WORDS: state social work, collective action, Spanish civil war, Palestine, protest waves.

Michael Lavalette is a professor of social work and social policy at Liverpool Hope University in Britain. He is the national convenor in Britain of the Social Work Action Network (www.socialworkfuture.org) and co-editor of the new journal *Critical and Radical Social Work*. He writes primarily about social work, neo-liberalism, Marxism and social movements. In 2011 he published a book (with Chris Jones) on Palestinian young people's experience of life under occupation *Voices from the West Bank*. Contact: lavalem@hope.ac.uk.

Petra Videmšek

INFLUENCE OF SOCIAL MOVEMENTS ON SOCIAL WORK DEVELOPMENT IN SLOVENIA

How social movement that appeared in the 1980's influenced the development of social work practice, is presented. The article is mainly focused on feminist movement, movement for socialization of homosexuality, antipsychiatric movement and movement for independent living of handicapped people. These movements triggered a wave of changes in social work. The changes can be seen on three different levels: the relation level (changed role of users in the process of support), the structural level (development of community services) and the theoretical level (development of new concepts, new methods of social work – from traditional methods towards innovative ones). The movements also expanded the boundaries of social work (from institutions to communities), stimulated pluralisation of service providers (more NGOs that offer new programmes), asked the question of power, and stimulated participation of experts by experience in the process of support. Social work is a science of doing based on the practical, field experiences. In this science theory is based on concrete experience, emerging from concrete social groups.

KEY WORDS: social inclusion, mental health, handicap, community services, methods of social work.

Petra Videmšek is an assistant at the Faculty of social work, University of Ljubljana. She tries to involve experts by experience into research, but she is also interested in the study of mental health, handicap and violence. Contact: petra.videmsek@fsd.uni-lj.si.

Srečo Dragoš

FORM OF SOCIAL MOVEMENTS?

Contents of social processes generate forms, with which those processes are regulated to become consolidated, intensified or blocked. Because forms are not just the consequences of contents (because of the interdependence of both variables), we cannot understand contents without understanding forms. When social movements structure their contents from defensive to demanding and further to a strategy, the conditions of direct participation become more difficult. With growing number of participants and with the complexity of the content, the pluralism of the content challenges is strengthened. At the same time the participants create smaller groups to maintain direct communication causing a distance between passive and active members. The inner dynamics of social movements is consequently faced with a problem, how to combine different social forms: small group, large group and organisation. Because of these combinations, social movements have the form, which is not characteristic only for them, so they can't be understood as specific social form. Social movements are fluid catalysts of collective social forms in case of erosion of legitimacy.

KEY WORDS: social work, social form, social processes, group dynamics.

Srečo Dragoš is a sociologist at the Faculty of social work, University of Ljubljana. His main interests are general sociology, sociology of religion, social policy and welfare state. Contact: sreco.dragos@fsd.uni-lj.si.

Marta Gregorčič

PRODUCING STRUGGLES OF SELF-ORGANIZED COMMUNITIES – POTENCIAS

Contemporary theories dealing with wider social change claim that there is no alternative to neoliberalism, that no one today is able to think one and that social change will only begin to take place (if at all) once the humankind is driven to the brink of extinction, which is supposedly already happening on the periphery of capitalism. The paper, however, presents the opposite thesis, proving on the basis of valuable contributions from revolutionary struggles in Asia and Latin America that alternative, autonomous, self-sufficient and self-determining systems have been created for decades by *potencia* bottom-up movements, activities and intensities *of grupos de base* struggles, and the self-organized *pueblo*, a people fighting beyond the remains of the old and the new oligarchies. It does not discuss *potencia* in general – in terms of revolts, the creation of alternative policies or emancipation practices – but rather in terms of autogenous revolutionary struggles responding to real, immediate needs of a community and already producing new principles, processes and requirements from within, whereby they do not only meet the basic human needs, i. e. the material conditions for life, but mostly create the social, cultural, economic, environmental and political pre-conditions of sociality. *Potencias* as subjectivities of those who create, undermine what neoliberalism wanted to rule out at all costs and with every possible means – sociality.

KEY WORDS: potencia, heterotopy, solidarity economy, resonance, self-determining communities.

Marta Gregorčič is a senior lecturer of culturology with a PhD in sociology, currently creating the Urban Furrows programme as a part of the European Capital of Culture – Maribor 2012. Contact: gregorcic_marta@yahoo.com.

Jelka Zorn

RIGHT TO MOVE(MENT)

Both rights to movement are considered: a right to migrate and a right to participate in social movements. Against this backdrop, migrants face immigration controls with their multiple effects (criminalisation and selection of migrants, exploitation of migrant labour etc.). Those who lack state defined personal status of a citizen or a resident stay invisible and without state protection. However, the article considers the cases of collective mobilizations (No Borders, Erased, Invisible Workers of the World), empowerment and political subjectivization of non-citizens and how their activism challenge the notions of belonging, citizenship and access to social rights. When resisting, people create new communities, ways of belonging and networks of solidarity. This might be seen as »regularisation from below«: growing autonomy of the city (against state definitions of belonging) and de-illegalization at the micro level (at the city level, to access city social services, employers etc.)

KEY WORDS: social movements, activism, migration, immigration controls, the erased.

Dr. Jelka Zorn is a senior lecturer at the Faculty of social work, University of Ljubljana. Contact: jelka.zorn@fsd.uni-lj.si.

SOCIALNO DELO
LETNIK 52
MAREC–JUNIJ 2013
ŠTEVILKA 2–3

ISSN 0352-7956
UDK 304+36

2013 • 2–3

TEMATSKA ŠTEVILKA – DRUŽBENA GIBANJA

UVODNIK

Jelka Zorn, Vesna Leskošek – SOCIALNO DELO V GIBANJU – 97

ČLANKI

Vesna Leskošek – POMEN DRUŽBENIH GIBANJ ZA SOCIALNO DELO – 101

Michael Lavalette – NEFORMALNO SOCIALNO DELO, URADNO SOCIALNO DELO IN DRUŽBENA GIBANJA – 113

Petra Videmšek – VPLIV DRUŽBENIH GIBANJ NA RAZVOJ SOCIALNEGA DELA V SLOVENIJI – 129

Srečo Dragoš – FORMA SOCIALNIH GIBANJ? – 139

Marta Gregorčič – PROIZVAJAJOČI BOJI SAMOORGANIZIRANIH SKUPNOSTI – POTENCIE – 157

Jelka Zorn – PRAVICA DO GIBANJA – 169

ESEJA

Asja Hrvatin – 15o: GIBANJE ZA USTVARJANJE NOVIH PROSTOROV SKUPNEGA IN SKUPNOSTI – 181

Vito Flaker – ODTISI IZ-HODA – 189

POROČILA

Elena Pečarič, Klaudija Poropat – VPLIV GIBANJA ZA NEODVISNO ŽIVLJENJE NA SPREMEMBE SOCIALNOVARSTVENIH STORITEV – 195

Ana M. Sobočan – LGBT GIBANJE, ŠIRITEV POJMOVANJA DRUŽINE IN SOCIALNO DELO – 195

Karolina Babic – URBANE BRAZDE – 205

Andrej Kurnik – BITKA ZA MARIBOR – 209

RECENZIJA

Mojca Urek – Vito Flaker (2012), *Direktno socialno delo* – 213

MANIFEST

MANIFEST VSTAJNIŠKIH SOCIALNIH DELAVK – 217

POVZETKI

SLOVENSKI – 219

ANGLEŠKI – 222

ISSN 0352-7956
socialno delo